

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Kálmán C. György.

*»Az egy oldalra jutó egerek száma függ
a stílus tömörségétől is«*

WOJSLAW BRYDAK

*»A nadrágzsebben az ellipszis, a hiperbola
és a metafora pénzzé sűrűsödik«*

HANNES BÖHRINGER

»én se tudtam magamat soha megjegyezni«

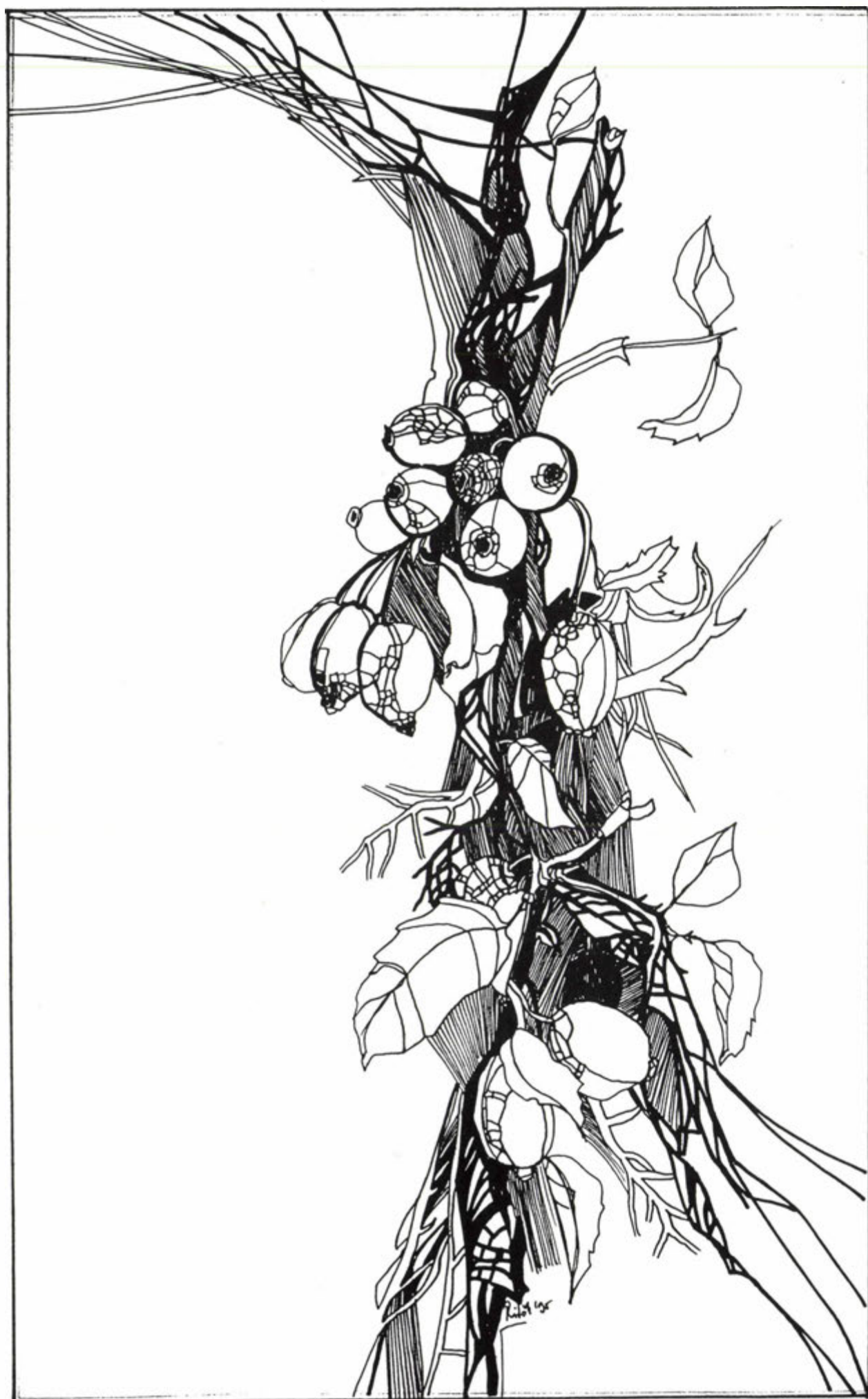
MARNO JÁNOS

Mcmxcvi Szeptember

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA KILENCVENKILENC FORINT

MCMXCVI SZEPTEMBER

NYOLCADIK ÉVFOLYAM KILENCEDIK SZÁM

Gary Wolf Behálózom McLuhant 3

Gombár Csaba Felségvizeinken idegen lobogók 7

Szilágyi Ákos Mit ér a szuverenitás, ha orosz? 12

Marno János Alapraj 24

Zelei Miklós Az esztétika őrnagya 29

Wojslaw Brydak Zsivaj 33

Halasi Zoltán Felhang 52

Hannes Böhringer Nadrágzseb 53

Szigethy Gábor Anno, 1979 56

Lányi András Búcsú a tizenkilencedik századtól 61

E számunkat L. RITÓK NÓRA grafikáival illusztráltuk

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS (1989-TÓL 1993-IG), TÖRÖK ANDRÁS (1989-TÓL 1994-IG).

SZERKESZTŐTÁRSUNK: BARABÁS ANDRÁS (1989-TÓL 1995-IG).

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: NÉMETI LUDMILLA.

MŰVÉSZETI SZERKESZTŐ: KOPPÁNY SIMON

LEVÉLCÍM: 1133 BUDAPEST, KÁRPÁT UTCA 17.

TELEFON ÉS FAX: 149-8542

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 188-4326. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR). BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 1188 FT, FÉL ÉVRE 594 FT, NEGYED ÉVRE 297 FT.

KÉSZÜLT GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FIRK^{art} STÚDIÓ. SZEDTE: KOCIS JÁNOS. NYOMTA A KÖZLÖNY- ÉS LAPKIADÓ KFT. LAJOSMIZSEI NYOMDÁJA. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP.

Magyarország olyan időszakban lett ténylegesen is szuverén állam, amikor az egyszerre globalizálódó és fragmentálódó világban, különösen Európában, a politikai életben jelentős integrációs folyamatok zajlanak. Ilyen körülmények hatására érlelődött meg bennünk a kérdés: mit is jelent-jelenthet a szuverenitás az integrációra vágyakozó Magyarországon ma? Kezdetől fogva tudatában voltunk annak, hogy egy nagyon régi disputát folytatunk, de kihívás volt számunkra, hogy tudunk-e itt és most valami érdemlegeset mondani. Miközben országgyűlési és kormánysszervezetek integrációs stratégiákat dolgoznak ki, miközben politikusok itthon és külföldön pro és kontra nyilatkoznak egy integráció lehetőségéről és időpontjáról, miközben NATO-csapatok állomásoznak az országban, miközben olyan grafittiket látunk az omló vakolatú házfalakon Budapesten, hogy „A McDonald's megesz minket”, nos, aközben mi arra voltunk kíváncsiak, mit is jelent a szuverenitás és az integráció fogalma ma Magyarországon.

Rövidesen megjelenik
a Korridor Kötetek sorozatában:
**A SZUVERENITÁS
KÁPRÁZATA**

A TARTALOM:

Az Olvasóhoz

Gombár Csaba: Mire ölünkbe hullott, anakronisztikussá lett

Valki László: Mit kezd a szuverenitással a nemzetközi jog?

Lengyel László: Kényszerpálya vagy mozgástér?

Csepeli György: Nem tudják, de érzik

Szilágyi Ákos: Mit ér a szuverenitás, ha orosz?

Kovács János Mátyás: A szuverenitás képze

Nagy Boldizsár: Az abszolútum vágyáról és a tűnékeny szuverenitásról

KORRIDOR
POLITIKAI KUTATÁSOK KÖZPONTJA

Budapest, 1996.

KAPHATÓ MINDEN NAGYOBB KÖNYVESBOLTBAN,
DE AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN BIZTOSAN

Behálózom McLuhant

GARY WOLF ÁLINTERJÚJA

A kutatók nem vitatják, hogy McLuhan korai könyveit McLuhan írta, annál nagyobb homály és kétely övezi azonban a későbbi McLuhan-művek szerzőjének kilétét. McLuhan leheveredett, párnát gyömöszölt a feje alá, és órákon keresztül ontotta magából az ötleteket. Munkatársai néha azon melegében, mintegy tollbamondásként vetették papírra a hallottakat; néha később írták le, és arra is akadt példa, hogy azt írták le, amiről csak gondolták, hogy akár McLuhan is mondhatta volna. Ezek a jegyzetek és visszaemlékezések aztán valamilyen módon könyvvé álltak össze, McLuhan pedig a nevét adta hozzá. Az alkotásnak ez a meghatározhatatlan formája soha nem okozott gondot McLuhannek, aki előszeretettel hangoztatta, hogy a ténynél sokkal fontosabb a megtévesztés.

Ami az alábbi McLuhan-interjú megtévesztéseit illeti: körülbelül egy évvel ezelőtt egy magát Marshall McLuhannek nevező valaki leveleket kezdett küldözgetni a népszerű Zone (zone@wired.com) elektronikus postacímre. Gary Wolf névtelen levelezőtársak láncolatán keresztül levelezni kezdett az illetővel. McLuhan (aki idén volna 85 éves) azt állította, hogy egy dél-kaliforniai kisvárosban, Parmában él. (Ilyen város nem létezik.) Gary Wolf számára egyre több apró utalás tanúskodott arról – és ezt megerősítették McLuhan egykori közeli ismerősei is –, hogy ha a levelezőtárs nem is maga McLuhan, egy olyan különleges, izgága alak, aki titokzatos és kísérteties módon otthonosan mozog McLuhan életének és utánozhatatlan gondolkodásmódjának legapróbb részleteiben is. Számtalan levélváltás után Gary Wolf rátért a lényegre: mit gondol McLuhan erről az új digitális technikáról?

– MÉG MINDIG ÚGY GONDOLJA, HOGY MAGA A MÉDIUM AZ ÜZENET?

– A média igazi üzenete ma a *mindenütt jelenvalóság*. A média többé nem olyasvalami, amit csinálunk, hanem olyasvalami, aminek a részei vagyunk. Mintegy kívülről szembesít bennünket a történelem és az emberiség összes érzéki tapasztalatával. Olyan, mintha nem a fülünket vagy a szemünket amputáltuk volna, hanem magunkat, és aztán egy totális protézist – egy automatát – tettünk volna a helyükbe.

Mi történik, amikor magadon kívül látod magadat? Zavaró, mintha egy tükörteremben volnál. Dickensnél az alak egy társadalmi szerepet képvisel, de ma az a filmszínész, aki megpróbál egy szerepet eljátszani, elavultnak hat. Hogy ezzel megbirkózzanak, a színészek a végsőkig dermesztették magukat, érzéketlen ürré váltak. Ma a film sztárok teljesen le vannak tompítva. Ma az a menő színész, aki érzéketlen. Hajdanában a néma színészeket keresték, ma a dermedteket. Kötelezővé vált a hullamervéség.

A posztindusztriális ember hálózati identitással rendelkezik. A szerep ma nem egyéb, mint egy ideiglenes állapot-elmozdulás, amelyet a környezeti tényezők együttese idéz elő, akár egy semleges hálózatban. Ez a lehetőség mindig is

ott rejtett a szerep fogalmában, de míg a gépkorszakban veszélynek tekintették, ma egyszerűen játéknak – a szerepcseréket már nem tekintjük sem veszélyesnek, sem tabunak, ezért impozánsnak sem. Ma sokkal inkább arról van szó, hogy úgy követjük ezeket a váltásokat, mintha összerakódna játszanánk, vagy egy sakkpartinál kibicelnénk. Igen, a médium az üzenet, de ez nem azt jelenti, és soha nem is jelentette azt, hogy a médium tartalma a maga tudatos önreflexiója. *Azért a médium az üzenet, mert megteremt a magának leginkább megfelelő közönséget. Az elektronikus média olyan közönséget teremt, amelynek változó kedélyei ugyanolyan személytelenek, mint az időjárás.*

– SOKAT NÉZ-E TÉVÉT, ÉS HA IGEN, MIT NÉZ?

– A tévéműsorok közül csak az élő adás ér valamit. Három élő tévéshow-ötletem is volt. Az egyik a '70-es évek elején merült újra fel bennem. Az volt a címe, hogy *Up Against the Wall* (Falhoz állítva), és kis híján meg is valósították. A szereplők elmesélték volna a közönségnek, hogyan kerültek kényszerű anyagi helyzetbe. Minél jobban belegabalyodtak volna anyagi szerencsétlenségükbe, annál erősebben tapsolt volna a közönség. Minden epizód végén egy csekket állítottak volna ki a legnyomorultabb szereplő nevére. A hirdető nagyra értékelték volna a nyomorúság bemutatását, hiszen mindig jókora adag „rossz hírre” van szükségük, hogy létrejöhessen az egyensúly hirdetéseik „jó hírével”. *Ha a televízió tényleg több jó*

A cikk „Channeling McLuhan” címmel a *Wired* 1996. januári számában jelent meg.

hírt sugározna, ahogyan azt egyes kultúrreakciók követelik, a hirdetési piac összeomlana, és az ezt követő gazdasági válság valószínűleg valamiféle populáris diktatúrához vezetne, amitők sem akarnak.

Ez előbbi egy *Hey, Good Looking* című show követte volna. Az *Up Against the Wall*-éhoz hasonló keretek közt ez a műsor arra ösztönözte volna a nézőközönséget, hogy osztozzon a csúnya emberek szenvedéseiben. A csúnyák elmesélték volna, milyen hátrányt jelentett életükben legkevésbé sem vonzó külsejük. Aztán a tévénézők telefonon szavaztak volna a legcsúnyább versenyzőre, akinek díja egy ingyenes plasztikai műtét lett volna. A műtét után a versenyző beszámolt volna a nézőknek, hogy hogyan változott meg az élete. Ennek a műsornak a sikere megmutatta volna, milyen fontos a szenvedés bemutatása a televízióban. A hálózatok fejeseinek érzékenysége miatt ezt a műsort sem finanszírozták soha. De legalább megelőzte korát.

Volt még egy műsorötletem, az lett a legsikeresebb. Azt találtam ki, hogy a tévéképernyőt sok apró részre kell osztani. A műsort így hasztalan próbálták volna lineáris történetként értelmezni, és a közönség nem tehetett volna mást, mint hogy elfogadja: az egész kép egyfajta zene a szemnek – ez ugyanis a televízió lényege, ha az emberek többsége nem tud is róla. A műsor témája „a mozi” lett volna, igazolva egyben azt a tételemet, hogy egy új médium mindig egy régi médium újjaszületése.

Több ismerősömnök elővezettem az ötletemet, és a *Hollywood Squares* producerei végül ráharaptak. Ha figyelmesen olvassa a záró zene utáni alkotói névsort, megtalálja a nevemet. Nagyon szerettem ezt a műsort, mert változatlanul a televízió természetéről alkotott kifinomult vallomásként tartom.

Amikor a *Hollywood Squares* közelképek mozaikjával töltötte be a képernyőt, hipnotizálta a nézőt: megbénította érzékeit, elszibbasztotta a szemét minden egyéb figyelemelterelő mozzanat kikapcsolásával. A képernyőt kilenc kocára szabdalta fel, amelyek mindegyike közelképet mutatott. Az alapzene egy hipnotizőr órájának a ketyegése volt. Ez nagyon csalafinta és veszélyes. Kevesen értik, hogy a *Hollywood Squares* miként volt az MTV közvetlen elődje; az összekötő kapocs az, hogy a *Hollywood Squares* volt az első műsor, amely komolyan vette kijelentésemet, mely szerint a tévé zene a szemnek.

– NA ÉS MA MILYEN TÉVÉMŰSORT CSINÁLNA?

– Én már nem akarok tévéműsort kitalálni. A tévét nézni kell, nem csinálni.

– MIT GONDOL, A SZEMÉLYESÉGET ÉS A NÉVTELENSÉGET KIKEZDI EZ A DIGITÁLIS KOR?

– Ne dőljön be a „névtelenségnek”! Ilyen nem létezik, mivel egy kommunikációs rendszerben minden metszéspontnak saját identitással kell rendelkeznie. A személyesség és a névtelenség féltése idejétmúlt dolog. A cyberpunks csak hiszik, hogy joggal láznak, valójában csak szentimentálisak.

Az '50-es években mindenki a „tömegről” karattyolt, és azon sopánkodott, hogy túl nagy a névtelenség. És igazuk volt, vagy legalábbis több igazságuk volt, mint a cyberpunkoknak. A gyárak és a cégek az embernek szerepet adtak, nem lelket. Az ipari társadalom névtelen volt. Nagyváros, titkos választás mechanikus szavazófülkével – ez a névte-

lenség. A gépkorszak Nagy Testvér mumusa a technikát használta a névtelenség dagasztására, és arra, hogy megakadályozza, ne hogy véletlenül bárki is a maga dolgát csinálja.

A privát identitáson, a névtelen egyének és a független állampolgárok alapuló politika kora a francia forradalommal és Napóleon seregével kezdődött (a populáris sajtó termékével), és Hitlerrel (a rádió termékével) végződött. A cyberpunks ma is erre a katonazenére masíroznak. Azt hiszi, a privát egyén és az ipari tömegtársadalom kizárják egymást? Az ipari konfiguráció részei. Az azonnali elektronikus társadalom identitást ad mindenkinek – erre vágyunk mindannyian, ugyanakkor ezt akarjuk elveszíteni mindannyian –, miközben már-már elviselhetetlen nyomást gyakorol személyességfelfogásunkra. A személyesség eltűnik gondolatmintáink szimultán ingerlésében.

– AKKOR MIÉRT KÜLDÖZGETI ÜZENETEIT NÉVTELENÜL?

– Nem vagyok névtelen, csak egyszerűen megváltoztattam az identitásomat. Tekintse márkának. A régi márka elavul, vagy egy versenytárs veszi át a piacot, ezért az ember kénytelen kitalálni egy újat. Wyndham Lewistől azt tanultam, hogy a siker titka a titkosság, és mindig azt hittem, viccel. De most már tudom és próbálom érzékeltetni is, hogy ezek a névtelen levelezők minden idők legjelentősebb reklámhordozói közé tartoznak. Sajátos, egyéni identitással szolgálnak, amely csábító, és könnyű megkülönböztetni egy hétköznapi névtől. Tetszés szerint változtatható, ráadásul magába foglalja a megnevezés áldozati elemét, és fölöslegessé teszi a szenzációhajhász identitásismerttetéseket.

– HOGYAN VÉLEKEDIK A MÉDIA-BULDÓZEREKRŐL, MINT AMILYEN MONDJUK A MICROSOFT? MEGENGEDHETŐ, HOGY RÁTENYERELJENEK AZ ELEKTRONIKUS MÉDIÁRA?

– Tartunk tőle, hogy a monopólium tulajdonosai eltaposnak bennünket, de ez soha nem fog megtörténni. A monopólium termékei egy szempillantás alatt képesek letűnni, és a verseny az adott iparágban érdektelenné válik, mert a pénzcsinálás egész alapja már új területre tevődött át. Ahogyan a technikai változás üteme felgyorsul, a gazdasági hatalom eltolódásai egyre inkább a szerencse diktálta halálugrás-mutatványoknak tetszenek. A monopólium régi logikája – központosított rátenyerelés – már nem működik. A fogyasztók figyelmek egy pillanatról a másikra képesek változni, és képes a legnagyobb befektetéseket néhány röpké év alatt megrohasztani, és ez a közeljövőben csak tovább fog gyorsulni. Szemünk láttára, néhány óra leforgása alatt omlanak majd össze a gazdasági birodalmak, és ugyanilyen sebesen támadnak majd újjak. A gazdasági vezető feladata jelen pillanatban annyi, hogy igyekezzen egyben tartani a monopóliumot, éppen csak annyi ideig, amíg a gazdasági tranzakciók lezajlanak. A kapitalista tisztában van vele, hogy ha fokozni akarja a versenyt, muszáj ösztönöznie a monopóliumokat.

– MIT TENNE A TECHNIKAI SZEGÉNYEK ÉS GAZDAGOK EGYENLŐTLENSÉGE ELLEN?

– Az egyenlőség az ipari társadalom eszménye, akárcsak a szavazás, a blokkolóra és a minimálbér. A gépek az egyenlőséget hajszolják – ez a veszтük. Az eszményi pásztro-

ri idők organikus egységét a gépkorszakban az egyéntörődék váltották fel, akik versenyre keltek egymással. Ez az egyenlőtlen versengés teremtette meg az egyenlőség ötletét. Az ipari kor a vidéki gazdálkodók millióit tette tömegmunkásokká és tömegfogyasztókká. A gépeknek csak a vidéki farmerek millióinak munkástömegé és utcai csöcseléké alakításával sikerült az egyenlőség doktrínáját szerte-maszatolni a világon.

Ez a mostani egyenlőségricsaj valójában nem egyéb, mint a gépek iránti nosztalgia. Környezetünk átalakult egyetlen mindenütt jelenvaló hálózattá, amely egyenlőtlen rangú egyéneket vesz körül. A gépek – lehetőségeik határaiig kiterjedve és egyetlen mindenütt jelenvaló hálózati környezetté alakítva – szent és rituális környezetbe fognak átbillen. Az önmagunk meghosszabbításaként értelmezett és egy papi osztály által megfelelően vezényelt technika rítusokat ihlet, amelyeket valami szeretetfeleség keretében végeznek. Ez a fejlemény visszaállítja a gépek eredeti totemisztikus célját. Míg Marx a múlt „holt kezé-ként” értelmezte a gépeket, az elektronikus hálózat ezt a totetet (ezt az amputált testrészt, majd rájövünk) az ősök szentélyévé tehetné. *A gépek nem egyszerűen azért istenek, mert erősek, hanem mert őseink eleven hordozói.* A keresztény és a pogány világnézet a gépek iránti feltételen szeretetben fut össze.

– A KÖNYV HALOTT?

– Nem. Ha a könyvet egyszer megszabadítják autoritás-aurájától és „lélektől lélekig” jellegétől, kényelmes határterületként vissza fog térni. Ahogyan a nyomtatás eljövetele piacot teremtett a középkori kultúra számára, a hálózat eljövetele közönséget fog teremteni a könyvszerzők számára. A könyv teste – egy francia úr után szabadon – felszabadul a könyv lelke alól. Megszívlelendő tanács azok számára, akik a szemük helyén is fület viselnek.

Sven Birkerts (a *Gutenberg Elegies: The Fate Of Reading In An Electronic Age* című könyv szerzője), ez az akaratlanul is mulatságos író, azon aggódik, hogy az elektronikus hálózatok esetleg megcsappantják James Joyce olvasóközönségét. Nos, a legutóbb, amikor beugrottam a Parma Barnes & Noble egyik boltjába (amelynek a helyén nem is olyan régen még egy penészszagú, papírfedelű könyvekkel teli könyvrúhá volt – újabb bizonyítékként, hogy a könyvkiadás terjeszkedő üzletág), azt tapasztaltam, hogy a *Finnegan ébredéséből* most is nagyjából ugyanannyit adnak el, mint eddig.

– ÖNT MINDIG LEBILINCSSELTE A REKLÁM. MIT GONDOL, A HÁLÓZAT MEG FOGJA VÁLTOZTATNI A REKLÁMOT?

– Hadd mondjak valamit a városom, Parma gazdasági életéről. Szoftvercégek és gyümölcsle franchise-ok titokzatos keverce alkotja; az üzemek a külvárosi életmódhoz tartozó, mára érdektelenné vált kihazsárlatlan konditermekben és tágas garázsokban működnek. A parmai gyümölcsle franchise-üzletek valójában nem állítanak elő gyümölcslevet – ezt valahol messze a franchise-bérlők ismerősei és rokonai végzik, ők ütik nyélbe az üzleteket is az szervesanyag-termékek országos forgalmazóival. A parmai franchise kizárólag marketinghadjáratokkal foglalkozik: szlogeneket talál ki, palackokat, hirdetőtáblákat és tévéreklámokat tervez.

A reklám, ugye, jóval drágább, mint maga a gyümölcsle előállítás. A reklámmal már évtizedek óta ez a helyzet; mára egyértelművé vált, hogy *maga a termék csupán ürügy a fogyasztónak arra, hogy megvásárolja a reklámot. A Hálózat ezt a folyamatot fogja előmozdítani.*

Én minden további nélkül el tudom képzelni, hogy egy gyümölcsle franchise egyáltalán ne kérjen pénzt magáért az italért, és ingyen osztogassa mindenkinek, aki fizet azért, hogy hozzájusson a termék reklámjához.

Úgy tűnhet, hogy a terméket hirdető reklám helyett a termék népszerűsíti a reklámot, de ez azért nem egészen így van. Valójában a termék a fogyasztót népszerűsíti. A reklám adja meg a fogyasztói csoport identitását és *raison d'être*-jét, amely aztán egy kis noszogatásra interaktivizálódik, és szórakoztatni kezdi magát. A fogyasztók közösségének léte aztán másokat is (akiket ráébresztettek a reklámra) részvételre sarkall. A kívülálló szorongása egy csapásra leküzdhető a termék megvásárlásával, mely alkalmából automatikusan a közösség részévé is válik. Csaknem biztos vagyok benne, hogy magát a terméket nem lehet teljesen kiküszöbölni, de ismétlem, ingyen lehetne osztogatni mindazoknak, akik megveszik a reklámját.

– FONTOLGATJA, HOGY BELEVÁG VALAMI NAGY-SZABÁSÚ DOLOGBA, TALÁN AZ ÚJ MÉDIÁBAN?

– Nyitott vagyok a megfelelő jellegű lehetőségek iránt. Múltbéli kudarcaim soha nem tántorítanak el jövőendő kudarcaimtól. Jelen pillanatban a *dew-line* hírlevélre gondolok. Az igazat megvallva, ezzel a *dew-line*-nal az a legfőbb bajom, hogy rengeteget munkát kell belefeccölni, és bár az ötlet bukása idején dühös voltam Tony Schwartzra, azóta rájöttem, hogy nem rajta múlt.

Látta a kártyákat, amiket csináltunk? Az elképzelés lényege az volt, hogy csináljunk egy modern tarokkot, nem okkult értelemben, azaz szójátékok és egymással össze nem függő képek sorozatát, amely az elmeszesedett agyú mendedzereket kreatív gondolkodásra készítené. Húzzon egy kártyát, majd mondja el, hogyan kapcsolná az aktuális helyzethez. Most már persze tudom, hogy elvettem a súlykot. A kedvenc kártyám az volt, amelyik egy tézta-mellű macát ábrázolt. A kártyán ez a felirat állt: „Kösz, emlémirigyek.” Komolyan gondolom, hogy ha a fejese csak egy kicsit is megpróbálják, egyedül ez a kártya meggyógyította volna a gyomorfekélyüket. Manapság csak úszunk az információban. Mint valami tejtenygerben.

– EBBEN A KIALAKULÓBAN LÉVŐ VILÁGFALUBAN VAJON NEM IMPERIALISZTIKUS DOLOG AZT VÁRNI MINDENKITŐL, HOGY UGYANAZOK LEGYENEK AZ ÉRTÉKEIK (A MIEINK), UGYANAZOKNAK A TÖRVÉNYEKNEK ENGEDELMESKEDJENEK (A MIEINKNEK), ÉS AMERIKAI ANGOLUL KOMMUNIKÁLJANAK?

– Amerika már nem világhatalom – Amerika egy világmárka. Márka-mivoltában Amerika a szabadságot jelenti, a pénzt és a szexet. Ezt a triót nehéz überolni. Egyes országoknak már sikerült márkává alakítaniuk magukat. Vegyük csak Franciaországot. El tudja képzelni a világot francia bor, francia sajt, francia „kultúra” (a könyvek, a divat és hanghordozás bodor elegye) vagy a francia „románc” (leginkább a zsúfolt utcákon való érzelmnyilvánítás, csókolózás, egybek) nélkül? Franciaország hatalmas pénzeket kaszál franciaságából, aminek kevés köze van a katonai vagy

bürokratikus struktúráként értelmezett Franciaországhoz, hacsak arra nem gondolunk, hogy a francia állam egyre inkább egy túlkoros turistahivatalként működik.

Amerikának volna mit tanulnia világmárkásításból. Ha sikeres márká kíván lenni, csökkentenie kell hadseregét, diplomáciai testületeit, vissza kell fognia a politikai összejöveteleken és csúcstalálkozókon való részvételét. Ezzel az amerikai termékek, a mozifilmekről az üdítőitalokon keresztül a számítógépekig, sokkal értékesebbé és erőteljesebbé válnának.

– A HÁLÓZAT HEVES VAGY HÜVÖS?

– Hűvös. Hűvösebb a televíziónál, az pedig jóval hűvösebb a nyomtatott szövegnél. A Hálózat olyan mértékű részvételt követel, hogy koherens, meggyőző, élesen körvonalazott karakterek csak úgy teremthetők, ha komédiába vagy üldözési mániába siklunk át. A hagyományos médiának, mondjuk a *Time* magazinnak, ezt feltétlenül kezelnie kell, ha sikeres akar lenni. A nagyon is hűvös zen buddhizmus, amely virágzott az '50-es években, amikor a televízió elterjedése arra készítette az embereket, hogy hűtsék le személyiségüket, a '90-es évek vége felé ismét fel fog lendülni.

Egy hűvös médium sikere két formát ölthet. Vagy páratlan – populáris, de átmeneti – szellemességet képviselsz, vagy beleolvadsz a képbe. Egy hűvös médium esetében nagyon nehéz beleoladni a képbe. A márkádnak mindig ott kell motoszkálnia a felhasználó agyában. Mindennek, amit lát, az egymástól legtávolabbi dolgoknak is, „rád kell emlékezteniük”. A kételkedés és a habozás minden pillanatának (amiből sok lesz, mivel a hűvös média sok részvételt és sok választást követel) azt kell súgania, hogy „Kattints ide”. A hűvös médiában az ember csak akkor válhat a kép részévé, ha mitikus szinten a médium struktúrájához kapcsolódik. Lehetetlen? Jézus esetében működik, aki „mindig az eszemben van”, ahogyan a protestánsok mondják a templomaikban meg a country zenéjükben.

– VAN SAJÁT HÁLÓZATI CÍMLAPJA?

– Nincs. Azt az elvet gyakorlom, amely a média következő stádiumához vezet: az eltűnés elvét. A siker titka a titkosság. Az a program, amely aktív részvételt sarkall, mindig nagyobb hatást gyakorol egy hűvös médiumban. Ezért élnek a guruk hegytetőn, nem?

– MIHEZ KEZDETT AZ O. J.-PERREL, EZZEL A MÉDIABELI FEKETE LYUKKAL?

– Marcia Clark arra kérte az esküdszéket, hogy úgy vessék a vércseppeket a járdán, mint a betűket az oldalon, vagy a pontok és vesszők sorát. Az esküdszék azonban a televízió hűvös taktilis világában élt, ahol mindig minden azonnal történik, nem a nyomtatás világában, ahol a dolgok logikusan következnek egymásra, így hát nem akart újabb mondatot biggyeszteni a pont után. Az

ártatlanságot könnyebb kimondani, mint a bűnösséget, mert az ártatlanságot nem kell bizonyítani. O. J.-t nem találták bűnösnek, a bizonyíték ideáját azonban nagyon is bűnösnek találták. A tévében semmit nem lehet bizonyítani. Az utóbbi évek nagy port kavart büntetőpererei közül csak abban született elmarasztaló ítélet – Mike Tyson perére gondolok –, amelyiket nem közvetítette a tévé. Az összes többi per látható volt a tévében, és egyik vádlottat sem ítélték el.

– MIT GONDOL, MIT KÖSZÖNHET ÖNNEK AZ ÜZLETI ÉLET?

– Üzleti tanácsadó voltam, egészen jól csináltam a vezető üzletembereknek tartott előadásokat, és különféle magazinoknak adtam ötleteket. Howard Gossage állított rá erre: „Váltsd meg a világot, és utazz első osztályon” – ez volt a mottója. A tanácsadási üzlet azonban nagyon elsatnyult, mivel a hatékonyság elavult eszméjének nem sikerült letűnnie. Pedig a hatékonyságnál semmi nem tesz rosszabbat egy szervezetnek. A felpörgés vége csak az lesz, hogy rossz helyen kötünk ki. A 21. század akusztikai/taktilis terében az üzlet kulcsa a hatékonyság hiánya lesz, amin itt az adatbevitel és -kivitel sokféleségét értem.

Az érintők kapnak kulcsszerepet. Az elektronikus kor legjobb üzletembere egyszerre mindenütt jelen van, vagyis a kép nélkülözhetetlen része. Üzenete homályos, de mindenütt fogható. Nem diszkurzív, hanem ikonikus és ironikus. A termék sikerének az lesz a feltétele, hogy sokszoros a jelentése, és sokszoros az alkalmazhatósága. Ha működik, elavult, szoktam mondani. Nemrégiben hallottam egy új szlogent, amely szerintem tökéletesen illik erre az új gazdaságra: „Üdvözljük a jövőben – eltörött.”

Ez nem kétségbeesetten, hanem vidáman, vigyorogva mondandó. Ami eltört, az termékenyebb. A termékenység és az időpazarlás közti különbség eltűnőben van, és visszatérünk a preindusztriális felálláshoz. Azok a vállalkozások, amelyek azt képzelik magukról, hogy hatékonyan valósítják meg céljaikat, egy szép napon arra ébrednek majd, hogy teljesen egyedül vannak, egy fitying hasznát sem termelnek, befuccsoltak. Ez a magyarázata a mostani „összeolvadási mániának”. A „szinergia” illúzió. Ezek az óriáscégek valójában azért egyesülnek, hogy megvalósítsák a hatékonyság hiányát.

Ezért nevezem én a Hálózatot a digitális kor legfőbb találmányának. Nem a dolgok megtalálásáról szól, hanem a fölösleges kapcsolatokról és az időpocsékolásról. Tudjuk, csak a fiatalok, a primitívek és a különcök pocsékolják az idejüket. Ezért van az, hogy tőlük származik az összes roppant hasznos találmány. Nekik nem kell termékenynek lenniük, és ezért kedvükre pazarolhatják az idejüket arra, hogy a kevéssel biztatót fürkesszék, és megtalálják az igazán újat. A gépkorszak hatékonysága nem tud már felmutatni semmi érdemlegeset.

FORDÍTOTTA PUSZTA DÓRA

Felségvizeinken idegen lobogók

GOMBÁR CSABA

Heten, bár talán gonoszok nem vagyunk, tavaly egy könyv írásába kezdtünk.* Elhatároztuk, hogy tisztázzuk magunk s az érdeklődő olvasó számára, hogy mit is jelent manapság Magyarországról nézve az a szó, hogy szuverenitás. Hallottuk, hogy fragmentálódva globalizálódunk, meg integrálódunk, s azt is hallottuk mindegyre – ha nem tudtuk volna –, hogy a szuverenitás fontos dolog. Hallottunk még erről sok egyebet is, de hamarosan be kellett látnunk, hogy a szuverenitásról igen keveset tudunk. Sok olvasás és töprengés, valamint fűtött viták után megszületően a könyv, s mi úgy érezzük, sok ismeretet szereztünk, bár – be kell vallani – egyetértésre nem jutottunk. Van, aki közülünk úgy véli, hogy a nagy integratív nemzetközi szervezetek nem sértik tagállamaik szuverenitását, van, aki szerint ma már a nemzetállami szuverenitásnak lecsökkent az ázsója, s van olyan is, aki úgy találja, hogy a szuverenitás – bárhol és bármikor vizsgáljuk – úgy pereg ki sokat markolni akaró kezünkből, mint a futóhomok.

Néztük ezt a szuverenitást keletről is, nyugatról is, történelmileg is, meg magunkat egy elgondolt jövőbe képzelve. Nem kevésbé alulról, a szuverenitás elvont kérdéseivel nem bajlódó hétköznapiainkból, és felülről, valamely integratív „új szuverén” csúfondáros tekintetével. Nem ez a hely és alkalom, hogy elmeséljem, mire jutottunk. Akit érdekel, az elolvashatja. Az alábbiakban majd dióhéjban összefoglalom – csak a magam szemszögéből –, hogy mit értek a szuverenitás fogalmán, előbb azonban az utóbbi hetek hírhordalékával jelezni szeretném, hogy mi minden miatt merülhet föl a szuverenitás őserg kérdése, amire egy éven át a válaszokat fogalmaztuk.

Annyi mindent hall az ember – logókról, lobogókról

Egy budapesti angol nyelvű lap a „global citizen”-ről tesz említést, azaz az affajta, multinacionális cég alkalmazta gazdasági zsoldosról, aki mindenütt otthon van a világban. Van ugyan valamely nemzetállamnak tekintett ország által kibocsátott útlevél és anyanyelve is, de lojalitása alapvetően a világot behálózó cégé, s nyelvében cégét élteti. Budapest hídjain gyakorta ilyen cégek logói lobognak. Idegen lobogók? Ugyan! Kitzűzésének megvan az intézményes

rendje, a tarifája is. Megszoktuk, vagy ha még nem, majd meg fogjuk szokni. Ugyan hová is szöknénk?

Ez a globális – majdnem azt mondtam: állampolgár –, szóval ez a globális egyén csak távoli rokona, ha rokona egyáltalán, a század első feléből ismert világpolgárnak, azaz a kozmopolitának. A kozmopolita lényegében európai volt, az Európában virágzó-vegetáló, elkülönülésre és bezárkózásra hajló nemzetállamok lenézőjeként vagy kivettjeként. Többnyire kényes esztétikai ízlésének kielégítésével töltötte idejét, mivel többségük – egyébként igen kevesen voltak – elődeinek a nemzeti piacokon fölhalmozott javai ezt lehetővé tették számára. A globális egyén azonban másfajta rajhoz tartozik. Európa az ő számára csak egyik zuga a világnak. Nem bajmoldódik a nemzetállammal, nem küzd vele. Inkább csak rácsodálkozik néha, miközben cége lobogója alatt hajózza, itt vagy ott beleütközik holmi furcsaságokba, amin megbocsáthatóan túleszi magát. Hisz majd' mindenütt örömmel látják, hívják, s büszkélkednek jelenlétével a fogadó országok, hiszen tényleges és szimbolikus térfoglalásával az illető ország léte nyer bizonyosságot, s reménylett gyarapodást. A honi törvényeket majd' mindenütt szívesen módosítják végleges, betelepedett jelenléte érdekében, hogy a jogállam általa kívánatos formája kényelmessé és gyümölcsözővé tegye szorgalmas hétköznapijait. Ha pedig valamely bohó oknál fogva társaival együtt időlegesen távozni kényszerül valahonnan, fű nem terem nyomukban. Állítólag keményen dolgozik. Idejét nem a művészetek művelésével vagy fogasztásával tölti, hanem a „pénzipar”, azaz a „financial industry”(!) – értesülők a számomra új fogalomról – szorgos gyarapítója, melynek érdekében mellékesen még áru-termelés is folyik, miközben ugyancsak mellékesen, ismét átalakul a világ. Ez a globális egyén, mint hírlik, multikulturálisan fölöttébb türelmes, mindenféle Európa-centrizmustól mentesen, hevesen érdeklődik szabad idejében a helyi kultúra érdekességei iránt, s bármely nációból szívesen választ partnert és munkatársat is. Dehogy lát veszélyt a nemzeti nyelvben vagy kultúrában – már miért csinálna a bolhából elefántot?! Tanulmányai során hallott ugyan a parti vizek és a nemzetközi vizek jogi különbségeiről, de

Gombár Csaba és Szilágyi Ákos itt következő írásai a Korridor Politikai Kutatások Központjában 1995-1996-ban folyó szuverenitáskutatás és vitasorozat számára készült tanulmányok folyóiratközlésre tömörített és részben újraírt változatai. Az eredeti tanulmányok „A szuverenitás káprázata” című hamarosan megjelenő Korridor-kötetben olvashatók.

* Lengyel László, Kovács János Mátyás, Csepeli György, Nagy Boldizsár, Szilágyi Ákos, Valki László és e sorok írója.

bármely felségvízre úszván hajója, éppoly kedvvel húzza fel a kuriózus felségjelet, tisztelegvén a lokális érdekesség előtt, miként lelkes híve a már előző állomáshelyein is megkedvelt különféle „ethnic food”-nak.

Hírlík, hogy nemrégiben a Magyar Rádióban lába kelt néhány lobogónak. Nem a nemzeti trikolórról volt szó, hanem az Európai Unió kék mezőben tizenöt csillaggal díszített lobogójáról. Kérték is a munkatársakat, hogy szíveskedjenek visszaszolgáltatni e dekoratív jelképeket – itt meg majdnem a „felségjel” szót írtam; hibáztam volna? –, mert ráadásul ezek nem is a szóban forgó intézmény tulajdonában voltak, csak kölcsönbe kapták. Nem tudni, hogy akik elemelték e lobogókat, ezzel tiltakoztak sértőnek vagy jogtalannak érzett használata ellen, avagy alig várják, hogy Magyarország csillaga is e kék mezőbe kerüljön. – Tudom persze, hogy nem kell minden apróságban nagyobb összefüggések jelét látni, hisz’ aki elvitte az Európai Unió „felségjelét”, lehet, hogy csak hétvégi házat kívánja díszíteni vele.

A nemzeti zászlónkkal pedig – olvasom – egészen más bajok vannak. Azokat is csenik ugyan nyakra-főre, de nem azért, mert államunk felségjele irritálja a magánosítókat. Nem is azért, hogy az új tulajdonosok nemzeti színekbe burkolódzva díszeljenek. A felderített ok nagyon egyszerű: a Fradi szurkolói úgy jutnak leggazdaságosabban zöld-fehér lepelhez, hogy a szákmányolt trikolórról egyszerűen levágják a piros mezőt. Az ország felségjelétől sorozatosan megrovidított fővárosi hatóság így aztán kénytelen-kelletlen, hogy pótolja a veszteséget, szabott díjért bármiféle lobogót lobogtat a Duna fölött. Információs bizgentyűk, autók, üdítőitalok planétánkat abrondozó firmáinak jelképei lógnak petyhüdtlen vagy csattognak diadalmasan fejünk fölött. Az így jelzett tartalmak tartalmai a globalizálódásnak, s ekként is válik-válhat otthonunkká a nagyvilág.

A lobogók és zászlók megfelelő használata persze külön tudomány. Zászlójelek, csapatzászlók, hadi lobogók, helyi, nemzetközi, egyházi, üzleti, pártpolitikai lengedező jelképek kavalkádja színesíti életünk belátható és képen közvetített tereit. Az állami jelképnek közöttük megszokottan kitüntetett szerepe van. A nemzeti szín, egy ország felségjelének jogilag szabályozott, azaz megengedett, illetve kötelezően előírt alkalmazása külön kérdés. A zászlók lengetése és kitűzése szimbolikus térfoglalás. A nemzeti lobogó kiváltképpen az – lévén a területiális állam jelképe. Ezzel lehetett baj Észtor-szág és Lettország között is a közelmúltban, amikor az észti parti vizekre lett halászhajók hatoltak be. Úgy képzelem, hogy a lett halászhajók akként fogták a heringet az észti parti vizeken, hogy ugyan nyíltan lett nemzeti színek alatt – hisz’ nem kalózhajók – hajóztak, de nem húzták föl az észti felségjelet, mert ezzel elismerték volna, hogy észti felségterületre hatoltak be. A helyzet ugyanis az, hogy a szovjet köztársaságból szuverén állammá lett Észtország tizenkét tengeri mérföldre terjesztette ki parti vizeit, azaz felségterületét. Ami magyarul annyit tesz, hogy eltérően a nemzetközi vizektől, e parti vizeken az észti állam fennhatósága érvényesül, s ott az államilag idegen csak az észti felségjogok elismerésével és szabályainak betartásával mozoghat és tevékenykedhet. Lehet, hogy a lett halászhajók csak a

szovjet heringkonzerv gyártásának korábban megszokott halászóhelyeiket látogatták most, ámde nem vetettek számot a már szuverén észti állam újdonsült területi jogaival. S ez bizony kényes kérdés. Ilyenkor a felségvizeken cirkáló parti őrségek hajóin azonnal ellenőrzik a gépjárműk tüzbiztonságát, s az érintett maritim országok kölcsönösen megfeszítik izmaikat. Persze heringek tonnáiról is szó van, ami pénz – de a kifogható heringmennyiség súlyánál sokkal többet nyom a latba, hogy ilyenkor egy deklarált felségterület nemzeti kincseiként mérődnek a súlyok. Akárhogy is történt, úgy látszik, Észtország felségvizein idegen lobogókat lengetett a szél, s ezt az érintettek felségterületükre való betörésnek, felségjogaik megsértésének tekintették.

A parti vizek kiterjesztésének mértékét vagy mértékvesztését csak a tengerjog ismerői tudják értelmezni, s méltányossági fokának meghatározásában csak a nemzetközi jogtan tudói alkothatnak verzetűs ítéletet. Azt azonban még az egyszerű, tenger sem látott gyalogos újságolvasó is sejti, hogy a felségjogokat jelképező állami lobogók, azaz felségjelek felvonása vagy felvonásának megtagadása konfliktusokkal, esetenként háborús konfliktussal terhelt.

Mi ez a sok „felséges” jelző?

Fentebb többször használtuk a felségjog, felségvíz, felségterület, felségjel szavakat, amelyek persze alig vagy aligha fordulnak elő az ilyen eseteket ismertető híradásokban. Ugyan, hol élünk?! Nem bókolunk semmiféle királyi felség előtt, mert jó ideje már, hogy nincs királyunk, s így felségsejrtőnek sem nyilváníthatnak bennünket, ha a felséges úr jogait sérténénk valamivel. Mindez persze csak játék a szavakkal. Ha ugyanis az ismert nem magyar szóval, a szuverenitás fogalmával jelöljük az említett kérdések magját, akkor látszólag már minden jobban érthető. A szuverenitás szót ugyanis gyakorta használjuk. Sőt az utóbbi néhány évben igen sűrűn hallható a közbeszédben. Szuverenének mondják a népképviselőket, a bíróságokat, a kormányt vagy annak valamelyik kabinetjét, egyes személyiségeket és különféle intézményeket ajándékozunk meg beszéd közben a szuverenitás fényével. A szuverenitás szóval majd’ úgy vagyunk, mint hajdanán az egyiptomiak a piramissal. Valaha csak a fáraót illette meg elhunytja után állandó építmény. Később aztán a „lesüllyedt kultúrjavarok” mintájára egyéb halandókat is. A valamiféle sírépítményben való temetkezés, a túlvilági utazásra való kényelmes berendezkedés lehetősége „demokratizálódott”. Azaz a fenséges, a mindenek fölött álló, halandó istennek tisztelt királyi kora újkori jelzője: a szuverén, mára erősen inflálódott.

Az európai abszolút monarchiáktól, vagy kétszáz éve, a modern kori nemzetállamok átvették a szuverén jelzőt s a szuverenitás tanát. De nemcsak átvették, hanem azt a meghatározottabban továbbmunkálták, s jogilag a lehető mértékig kikristályosították. Ami egyúttal azt is jelenti, hogy ami Jean Bodin korában még kialakulatlan, s azért nagymértékben rugalmas volt, az négyszáz év múltán, a jogi cizellálás során törekennye kristályosodott. Amíg Európa szuverén hatalmai határozták meg a világ rendjét egymástól elkülönülve, addig az elosztott felségterületek értelemmel viszonylag könnyen felfogható rendet alkottak a dinasztikus, majd nemzetállami nemzetközi rendszerben. Mi-

óta azonban megsokasodtak a területhez rögzült szuverén államok határait áthágó információs, gazdasági és más egyéb mozgások – s a 20. században ezek növekedése feltartóztathatatlanul látszik –, az állami szuverenitás alkotta nemzetközi rendszer egyre kevésbé mondható magától értetendőnek. A szuverén nemzetállam ragyogó kristálya ma igen könnyen porlik el a világ tényével ütközve.

Csak hogy, mi a világ ténye – valljuk be –, nem igazán tudjuk. Azt látjuk, hogy van, ahol az emberek szemében porlik a nemzetállami szuverenitás jelentősége. Van, ahol a nemzetállami különállást védik. Máshol meg éppen rogyant föderációk romjain nemzetállamokat építenek a szuverenitás kék madarának üzésével. Másként fogalmazva pedig, az „ahol”-nak nincs is értelme, mert egy időben, egyazon helyen is egymással szemben torlódnak e nézetek.

A „felség” szóval kezdődő fogalmak bokra lehet, hogy avultnak hangzik, s ha helyette szuverenitást hallunk vagy mondunk, akkor az nagyon is modernül cseng. De itt kezdődik ám igazán a vita. Abban még van némi egyetértés, hogy a modernitás kora a nemzetállamok szuverenitásának ideje. Csak hogy a modernitás nyavalyáinak kritikájával együtt hangzik a nemzetállam *dekonstrukciója* – részben mint tényleírás, részben mint célkitűzés. A nemzetépítés *diskurzusát* hol elnyomja, hol felerősíti a globalizálódás és integrálódás *diskurzus*a. Miközben e sorokat írom, a Magyarok Világszövetsége ismét kongresszusra gyülekezett, meghatározandó a „nemzetstratégiát” a jövő évezredre. Mások – éppoly joggal, hittel és érzélemmel magyar állampolgárok – már a szó szerinti holnapot se tudják a nemzetállam *narratívájában* elfogadni. A „narratíva”, „diskurzus”, „dekonstrukció” persze divatszavak, de az ilyes- mikben dívik a modernitás kritikája, s ezzel a nemzetállam és szuverenitása fenséges fontosságának kétségbevonása is. De mi okból ugyan?

Helmuth Kohl sokat idézett véleménye, hogy az európai integráció sikere a háború és béke kérdése. Európa szuverén országai sokat háborúztak egymással, s torzalkodásaik nyomán már két világháború robbant ki e században. Ezen valahogy túl kell jutni – látták be már 1945 után a Szén- és Acélközösség alapító atyái –, s ennek legmegfelelőbb módja az évtizedek óta e politikai megfontolásból folytatott integráció. Mert bár a mindennapokat elárasztják az ár-, tarifa- és vámviták, a gazdasági huzakodások mégiscsak eszközrendű mellékesekek a nagy cél, a nemzetállamok közötti háború lehetőségének elmentése mellett. A nemzetállami szuverenitások rovására kialakult európai egységesülés külső formájában induktíve egymásra épült, sokszor persze egymásnak ellentmondó, gazdasági ésszerűségek építménye, esszenciálisan azonban politikai alkotás. Igen, a mostani német kancellár azt ismétli csökönyösen, hogy az integráció elmélyítése és egyre nehezebb visszafordíthatósága érdekében most már a pénzügyi unió kérdése hordozza a háború vagy béke választhatóságának politikai súlyát. Ezzel az elmélyülő integrációval azonban egyúttal a nemzetállam és a jóléti állam leépülése történik. Ez fájalmakkal, a nemzeti és szociális sérelmek összefonódásával jár. A jövőendő békéje és biztonsága minden árat megér – így az egyik oldal. Ne diktálnak nekünk „külföldről” – emígy a másik oldal. Ugyanakkor az Európai Unió tagországait tekintve egyre kevésbé

van értelme a „külsőnek” és a „belsőnek”. Egyre kevésbé, de azért még nagyon is van.

Miután a brit kormány a maga bejelentette kergemarhakör miatt hetekig tipródott, és nem tudott érdemben dönteni, döntöttek helyette Brüsszelben, az Európai Unió fővárosában. Mégpedig globális exporttilalmat róttak ki a brit marhahúsról. Értsük pontosan: Brüsszelben döntöttek arról, hogy Nagy-Britannia sehozá a világon nem adhatja el az otthon tenyésztett szarvasmarháit, sem azok bármilyen ipari származékát. Ez bizony nehezen fér bele a brit nemzetállam nagy elbeszélésebe, abba a bizonyos nemzeti narratívába. Meg aztán mi is van akkor a brit szuverenitással? A Westminster, a parlamentek ősanja máshol, „fentebb” hozott döntések alkalmazójává leend? S akkor még egy szót sem szoltunk a horribilis brit veszteségeknek az unió által egyébként megígért részbeni enyhítéséről.

„Hogyhogy, ezek rólunk, nélkülünk és ellenünk döntenek, s még van képük holmi alamizsnát is adni!” – kérdik a felháborodott britek. Nosza el is határozták, hogy obstrukciós vétóval lépnek föl Brüsszelben, Strasbourgban és Luxemburgban, megbénítandó az unió működését. Az eredményt majd látni fogjuk. Akármilyen lesz is, a politikai kötéltűzés az unió törvényhozói, végrehajtói és bírósági székhelyein folytatódik, s Nagy-Britannia ezen ügyét nem a saját felségterületén döntenek el. Kérdés ezért, hogy egyáltalán a brit szuverenitás forog-e még itt kockán, vagy mindez csak az unió éppen adott működési zavarának megoldása?

Miközben az integráció elmélyülése inkább a föderatív állapot irányába gravitál, számos brit politikus – tudhatjuk – az Európai Uniót szuverén nemzetállamok laza szövetségének kívánja. Ezek a politikusok a német kancellár álláspontját álnoknak tartják. Azt gondolják és mondják, hogy az Európai Unió formájában a Bundeswehr helyett most itt a Bundesbank, s az európai német hegemonia kivívását a német véderő helyett most majd – csavarva egyet a clauswitz formulán – más eszközökkel a német szövetségi bank folytatja. Nagy-Britannia, valaha a világ tengerek hegemonja, nemhogy parti vizein nem szuverén már, hanem a tenger védte fényes elszigeteltsége is megfoghatkozott az európai integráció folyamatában. Persze fékezheti ezt a folyamatot, de már nehéz eldöntenie, hogy mit is fékez valójában, másnak vagy magának árt-e többet. Hiszen egyre nehezebb megmondani, hogy mi ő önmagában, s mennyiben nem övé az az integráció, amelynek nemcsak egyenrangú, hanem fölöttébb befolyásos tagja is. Az integráció évtizedes politikai sikertörténet, s tagjai – bár az eddigi összezsírozódás is mély horzsolódásokkal párosult – nem valószínű, hogy háborúhoz folyamodnának valamely vitájuk során, az integratív problémamegoldó intézmények működtetése helyett. Ilyen, a béke ígéretével terhes összefonódás még nem volt Európa nyugati felében. Úgy látszik, meggy ez a nemzetállami szuverenitás nélkül is, azaz csak annak a rovására mehet.

Nehéz lenne bizonyítani, hogy az unió nem egyéb, mint germán diktátum. A valóban hatalmas német gazdasági és politikai erő érvényesülése látható az integrációs folyamatban, de ez nem tűnik a német szuverenitás erősödésének más országok szuverenitása rovására. Emlékezzünk csak a nálunk nagy csinnadrattával bejelentett NSZK tartományi és szövetségi kölcsönök-

re, amelyekkel a német állam vezetői a magyar gazdaságot kívánták segíteni. Évek teltek el, és sehol egy pfennig. De nem azért, mert a német politikusok nem tartják be szavukat, hanem azért, mert uniós tagállamként Németország csak úgy és akkor folyósíthat kölcsönt Magyarországnak, ha azt Brüsszelben engedélyezték, miután tisztázódik, hogy ebből német vállalatoknak nem származhat előnye a többi tagország vállalataihoz képest. Ilyen kérdésekben a német állam politikusai sem hozhatnak szuverén döntést. A német állam márkájának illetlen költségében nem a német állam vezetői mondják ki az utolsó szót. Képletesen szólva: a német felségvizeken sem ritka újdonság már az olyan lobo-gó, amely valami más felséget jelent, mint a valahai német szuverenitás.

Integráció vagy globalizáció? Hol lakik a szuverén?

Tovább már nem odázhatom, hogy röviden rögzítsem, mit értek a szuverenitás fogalmán. Definitíve fogalmazni kényelmetlen, mert az ember céltáblát csinál magából, posztmodernék szemében meg egyenesen nevetségessé válik. Eddig én is húztam-halasztottam. Ilyenkor mondatja a kötelező szerénység, hogy ez persze nem definíció, csak olyan izé, szakzsargonban szólva munkahipotézis. De a szóértés végett végül is meg kell határozni, hogy miről beszélünk, és mi az, amit én állítok.

A szuverenitás szó, bár sok összefüggésben használjuk, történetileg és ma is alapvetően politikai kategória. Ez a fogalom egy különleges hatalmat, az újkor elején kialakult, területileg elkülönült állam főhatalmát fogja át. A szuverenitás fogalma – ezt a középkorban még nem ismerték – a függetlenség, területi integritás és az önrendelkezés attribútumaival ékeskedik, és magába olvasztotta a létezés kozmikus láncolatára utaló *maiestas*, azaz az isteni fenségesség antik kategóriát éppúgy, mint a római főhatalmat jelző *imperium* szó tartalmát, valamint az abszolút fejedelemség fogalmát. Ez a gondolati kreáció egyszerre volt hivatva a kora újkor Európájának megszülető és egymástól erős demarkációs vonalakkal elkülönülő államait politikailag megálmodni és a már megvalósultat leírni. Jean Bodin, Thomas Hobbes, Hugo Grotius – e fogalom máig emlegetett, nagy kikovácsolói – olyan korban és országokban éltek, ahol és amikor anarchia és vallásháborúk dúltak. Az általuk elemzett, megálmodott szuverén fejedelem dicsérete a legkevésbé sem egy udvaronc hatalomudvarlása, hanem a rend és a polgárbéke kívánalmából eredő politikai célkitűzés. Legyen egy evilági, „halandó isten” – miként Hobbes mondta –, aki a birodalomban megszabja a törvényt és a rendet, s ezáltal szavatolja az élet és tulajdon biztonságát. A középkori, keresztény Európa fiktív egysége már gondolatilag sem volt fenntartható, lévén, hogy már különböző színek alatt áldoztak, egymás ellenében, az emberek még az egyazon istennek is. Kell tehát egy végső instancia, amely legalább egy meghatározott területen a vitás ügyekben kimondja a végső szót. Így lett az ország határain belül a törvényt megszabó, elvileg a törvények felett álló, a polgárbéket szavatoló szuverén, az immár földi legfőbb hatalmat megtestesítő személy, aki országa területén egységesített joggyakorlattal a valaha csak az istennek tulajdonított abszolút hatalommal bírt. A szuverén fejedelem e hatalommal volt képes országa határain belül a békét kikényszeríteni. Ez gyakorlatilag is meg gondolatilag

is valami új volt a nap alatt, miként új volt az az először dinasztikus, majd nemzeti formában kibontakozó képződmény is, amelyet máig mint modern államot ismerünk.

Nemcsak a nemzetállam, miként azt sokszor emlegetik, hanem eredendően a szuverén állam, maga a szuverenitás Európa nyugati felének leleménye és luxusa, s mintája később – sokszor máig – más égtájak modernizációs törekvéseinek. Három-négyszáz évvel ezelőttig az egyetemes római egyház a keresztény Európában az egység szimbóluma és a végső döntések tolmácsolásának kizárólagos birtokosa volt. Hosszú konfliktussorozatok hatására, főként pedig a nagy vallásháborúk miatt az európai helyzet gyökeresen megváltozott. Az előzőleg Krisztus jegyében egységes Európában, ahol a háború és béke nagy kérdéseiben a Mindenhatóval közvetlen kapcsolatban álló római egyház hallatta szavát a túlvilági legfőbb hatalom szándékának közvetítőjeként, a különböző kiváltságokat megvonó földi fejedelmek lettek a végső döntések kimondói. Megszülettek Európa szuverén országai, ahol evilágivá tették a végső döntéseket, mivel a területiális államon belül ténylegesen a fejedelem lett a végső instancia, aminek igenlő megvalósítása és szentesítése az államivá lett vallások feladata lett. Csakhogy a tevőlegesen földreszállott omnipotenciából, legfőbb hatalomból így több lett, mondhatni: a mindenhatóság pluralizálódott. Lett egy csomó, sehol meg nem fellebbezhető joghatóság. A szuverén országok egymástól nemcsak elkülönültek, hanem egymással szemben is álltak. Kapcsolataikat, a háború és a béke jogaként ekkortól a nemzetközi jog jegyezte, mert miként az állampolitikailag „külső” és „belső” markáns elkülönöződése, a nemzetközi jog is egyszerre született és növekedett az immár nem istenben, hanem az államban megtestesült szuverenitással.

A szuverenitás tehát, egyszerűen szólva, azt az állami főhatalmat jelenti, ahol a politikai határokon belül mindenre kiterjedően kimondják az utolsó szót, meghozzák a végső döntéseket. Ez az Európában századosan megszokott állapot látszik változni a 20. században a globalizálódás, elsősorban az államoktól – minden államtól! – függetlenedett, információ- és befolyást tartalmazó globális pénzgazdaság hatására. Nincs persze szó a világ egységesüléséről, valamiféle világállamról, de nagyon is napirenden van a nemzetközi régiók integratív mélységű egységesülése, aminek következtében az államokként kiadagolt szuverenitás egyre inkább káprázattá válik.

A globalizációs és integrációs folyamatok egymással korántsem párhuzamosan és békésen történnek. A globális információ- és gazdasági – elsősorban pénzgazdasági – történések jót s rosszat magukkal görgetve mindenben átgázolnak a számonkérés és felelősségre vonás minimális lehetősége nélkül. Ezzel szemben a regionális nemzetközi integrációk – számot vetve a nemzetállami különállás ellehetetlenülésével – maguk számára a kialakítható biztonságot és a békét célozzák. Kompetenciákat vonnak el tagállamaiktól, hogy „új szuverénként” térségükben valamiféle rendet és nyugalmat teremthessenek. Ezek az integrációk, hasonlóan, mint századokkal előbb az állami szuverenitás, határokat kívánnak szabni, hogy belül biztonságot teremtsen, határaikon kívül rekesszék a planétánkon gomolygó káoszt. Nincs tehát küszöbön a világbéke, de a regionális

integrációk protektív vonalain belül, korántsem pusztán a gyarapodást, hanem a nyugalmat és a biztonságot ígérik. Ennek persze ára van – ha egyáltalán nyílik ritka mód megfizetni. Az ár a vágyott, megharcolt, fényeskedve élvezett, vagy oly sokszor hiába, de hön áhított szuverenitásról való lemondás.

Az ilyesfajta integrációs folyamatokban persze sem az államok, sem a nemzetek nem szűnnek meg, de az integráció védvonalai mögé került – nem kevésbé az azon kívül maradt – államokban egyre kevesebb értelme van úgy beszélni a szuverenitásról, mint az utóbbi századokban. A szuverenitás mint főhatalom funkcionálisan tagolódik: bizonyos döntések integrációs szintre kerülnek, mások pedig a helyi vagy belső régiók szintjére. A sokáig a világpolitika alapegységét képező szuverén nemzetállam ténye és eszméje egyre jelentéktelenebbé válik. De nem egyik napról a másikra, és nem konfliktusok nélkül.

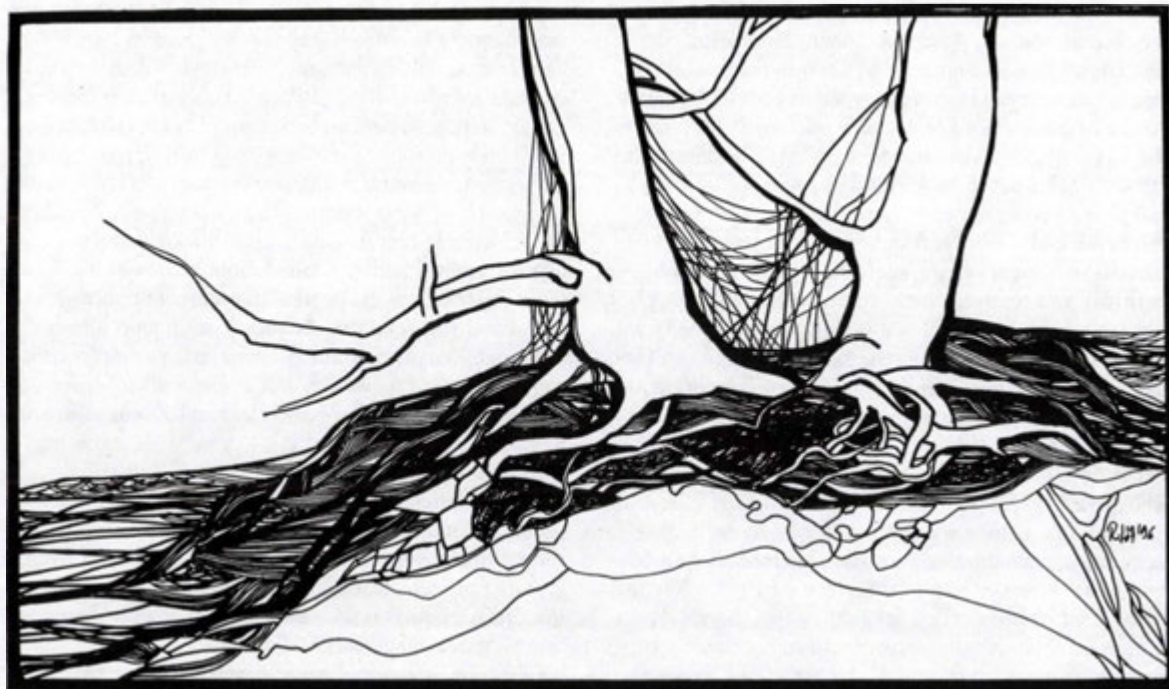
(A megmaradó, de valamiként megváltozó államról pedig szinte semmit se tudunk. Meghökken tanúiként a nemzetállam és a jóléti állam leépülésének, csak várjuk, hogy valaki – ki? – kitalálja és megformálja azt az államot, amelynek feladatait és felelősségét nem képesek és nem is kívánnak ellátni sem a helyi önkormányzatok, sem integrációs központok, még kevésbé a globális pénzgazdaság. A nemzetállam régi eszméjén csüggyve lehet hátráltatni, nehezíteni a nemzetközi regionális integrációk kialakulását, csak hogy legföljebb védtelenebbek leszünk a globalizáció turbulens hatásaival szemben. Az integrációba tagolt új állam álmunk nélkül is „kitalálódik”, de hogy értünk való legyen, ahhoz nem árt a mi képzeletünket sem megmozgatni. Ez azonban már egy másik feladat.)

És mi van a mi parti vizeinkben?

Így tekintve a kérdést, talán Magyarország szuverenitásának ügye is világosabbá válik. Nincs szó sikertörténetről. Bár a történelmi újkorban, noha az ország az államiság szá-

mos jegyével majd mindig rendelkezett, Magyarország nem volt szuverén. Szabadságharcok és forradalmak törtek ki, hogy kimondva-kimondatlanul az ország elnyerhesse helyét Európa szuverén államai sorában. Az ebbéli kudarcokról tanultunk. Ez az iskolai történelmi tananyag fő része, a repetitív kudarcok története. A két világháború között aztán, a sors fintoraként, a Monarchia romjain Magyarország is szuverén állam lett, de a méretérzékelésében megzavart ország a területi és lakosságvesztések miatt inkább csak fantomfájdalmakat érzett, nem az odavetett szuverenitás diadalát. Aztán megint nehéz idők következtek. S mit ad Isten! – 1989 után megint ölünkbe pottyant a szuverenitás.

Itt állunk tehát, és deklarálhatjuk parti vizeinket. Ami persze merő abszurditás. De nem azért, mert a világ államainak azon különleges kisebbségéhez tartozunk, amelyeket szárazföldi országgént jegyeznek. Csak akkor abszurditás, ha a szuverén nemzetállam narratívájában gondolkodunk, ha nem vetünk számot Európa és a világ erős tendenciáival. Mődukban áll nem integrálódni az Európai Unióba – sokkal inkább, mint igen. Kívül maradhatunk a protektív egységesülés határvonalain – ez valóban szuverén jogunk. Mértékadó – bár nem mindig mértéktartó – politikai pártjaink mindegyikében számos politikus van, akik szavakban ugyan az európai integráció igencéljé, de nemzetállam-építő akaródzásaik közepette a szuverenitás régtől megszokott eszméjéhez vonzódnak. Érthető ez, s érvekkkel is alátámasztható. Van mit féltetni. De hogy féltve őrzendő értékeinket meg is tarthassuk, netán gyarapítsuk, ahhoz már korántsem biztos, hogy a nemzetállami szuverenitás a legjobb biztosíték. Sőt! A szuverenitásról való lemondás nem csak azért nehéz, mert az becses, hanem mert a legkevésbé sem kapkodnak utána az integrációs központokban. Egy integráció védvonalain kívül pedig, a globális sodródatásnak kitéve, a szuverenitás úgy veszíthető el, hogy cserébe csak a semmit markolásszuk. Holott az európai egységesülés reménybeli tagjaiként még valóságos parti vizeink is lehetnek.

Mit ér a szuverenitás, ha orosz?

SZILÁGYI ÁKOS

A szovjet birodalom épületét nem a nemzetek-etnikumok robbantották föl,¹ hanem a szovjet némenklatúra régi és új, központi és helyi „klánjai” és „klánvezérei” szerelték szét kénytelen-kelletlen az utolsó pillanatban, még mielőtt a radikális nemzeti mozgalmak felrobbanhatták volna. (Helyi és kisebb robbanások inkább csak sietették a politikai tűzszünet munkáját.) Ezek a „klánok”, „klánvezérek” és „klánérdekek” álltak mind a FÁK – a szuverén államokká átalakult néhai szovjet köztársaságok konföderációja –, mind pedig ama szuverenizációs furor mögött, amely az Oroszországi Föderációban tört ki 1991 végén, s amely „szuverenitások kirajzása” vagy „szuverenitások parádéja” címszó alatt került be Oroszország „augusztus utáni” történelmébe. Amikor ugyanis a néhai szovjet tagköztársaságok – élve a szovjet föderációs szerződésben rögzített kilépési jogukkal – Oroszországgal együtt elhagyták a Szovjetunió jogi-politikai vázát, „földi maradványait” pedig a FÁK konföderációs szerződésével hantolták el, az évek óta függetlenségért küzdő, többé-kevésbé radikális szeparatista nemzeti mozgalmak a legtöbb köztársaságban nemcsak nem voltak hatalmon, de – mint a későbbi „elnökválasztások” megmutatták – a hatalom közelében sem. (Így volt ez Közép-Ázsiában, Kazahsztánban, Azerbajdzsánban, Belorussziában, de még Ukrajnában is, amint azt V. Csernovil választási veresége is tanúsította.) Egész egyszerűen az történt, hogy a szovjet némenklatúra köztársasági csúcsain állók, a néhai első titkárok „átbucskáztak a fejükön”, és államelnökökké váltak, a néhai autonóm körzetek, nemzetiségi területek első titkárai pedig ugyanett tették az egyes köztársaságokon belül, csak éppen az ő szuverenitásuk realizálhatatlan maradt, senki nem vette komolyan, függetlenül attól, mennyire vált ténnyé, s mennyire nem (Karabah vagy Abházia szuverenitása ebből a szempontból – noha tény – éppoly kevésbé nyert elismerést, mint – mondjuk – a Gagauz vagy Dnyesztermenti Köztársaságé és Tatarsztáné). Sőt sántikáló hasonlatunk bizonyos mértékig az egész államalakulatra vonatkoztatható: a Szovjetunió átbucskázott fején, s lett belőle – a balti köztársaságok kivételével – Független Államok Közössége és Oroszországi Föderáció. Salto mortale helyett sikerült megúszni – az egész világ megkönnyebbülésére – egy politikai bukfencel. Ez a bukfenc persze kényszerűség volt: egyrészt a helyi nacionalista ellenzékkel szemben kellett átváltani a régi föderációs szuverenitást új nemzetállami szuverenitásra, s ebben a köztársasági némenklatúrák érdeke megegyezett Oroszország és az egész nemzetközösség érdekeivel, amennyiben senki

nem kívánta, hogy egy nukleáris nagyhatalom káoszba süllyedjen – másrészt a balti államok egészen más eredetű kiválása – szuverenitásuk visszanyerése – után legfeljebb e politikai bukfenc és a halálugrás között lehetett választania a köztársasági némenklatúráknak.

Az elismeréses szuverenitás megszállottja, Mihail Gorbacsov a szovjet állam legitimitását megújítandó – úgy szólván végső eszközként – a népszavazás intézményéhez fordult a központi függéstől szabadulni akaró helyi némenklatúraelittel és a nacionalista ellenzékkel szemben (még hozzá nem is sikertelenül, hiszen az 1991 márciusában – a balti köztársaságok, Moldova, Grúzia és Örményország kivételével – megtartott népszavazáson 80%-os részvételi arány mellett a megjelentek 76,4%-a a megújított szovjet föderációra, Ukrajnában pedig 80%-a a Szovjetunió keretein belüli szuverenitásra voksolt). Ezzel szemben a helyi némenklatúrákat képviselő három szláv tagköztársaság képviselője 1991. december 8-án – mindenféle népszavazás, demokratikus felhatalmazás és nyugati elismerés nélkül – mint kész tény jelentik be szuverenitásukat és azt, hogy a Szovjetunió „mint nemzetközi jogi alany és geopolitikai realitás megszűnt létezni”, helyét a Független Államok Közössége veszi át. A Nyugat nem a Szovjetunió nemzetállamokra hasadozásában, hanem integrációs keretének átalakításában, megújításában – demokratikus és gazdasági alapra helyezésében – volt s maradt érdekelt, s az átalakítás elismerésével mindent el is követett, hogy az integrációt (később és mindmáig az Oroszországi Föderáció integrációs keretét) segítsen összetartani. Így amikor a Nyugatnak a három szuverén balti állam és egy demokratikus föderáció helyett elismerésért tülekedő szuverén államok özönével kellett szembenéznie, a Szovjetunió kimúlásán érzett öröme, ha egyáltalán örömet lelte benne, távolról sem volt felhőtlen. Nemcsak azért, mert a győztes superhatalom, az Egyesült Államok már pusztán politikai hagyományainál fogva sem volt a nemzetállami szuverenitások nagy barátja (ellentétben a hidegháborús idők Szovjetuniójával), mindig is inkább föderáció- és autonómiapárti, semmint szuverenitás- és nemzetállampárti volt. Azért sem lehetett felhőtlen ez az öröm, mert a szuverenitás megszűnt a totális hidegháborús szembenállásban lekötött politikai „vegyi érték” lenni. A szuverenitás a nyugati globalizáció szemszögéből csak addig és annyiban számított értékes politikai javaknak, amíg és amennyiben a Nyugat gazdasági globalizációját „blokkoló” szovjet tömb hatalmi erejéből vett el, amíg és amennyiben a szovjet superszuverenitás tényét gyöngfítette. Maga a föderációs

keret és globális integráció ellen a Nyugatnak semmi kifo-gása nem volt. Szívesebben látott volna a Szovjetunió helyén – vagy egy teljesen megújított szovjet keretben – valamilyen eurázsiai gazdasági integrációt, amely a globális pénzgazdaság alkotórésze, semmint egymással viszálykodó, a nemzetközi normát szuverén módon semmibe vevő és a globalizációval szembenálló nemzetállamok sokaságát. A három, 1940-ben annektált balti állam azonban „idegen test” volt s maradt a szovjet államszerkezetben, s ezért kiszakadásuk az egész test szétszakadását is maga után vonta. A nyugati vezetők kétségkívül óhajtották a balti államok függetlenségének visszanyerését, de – sem geopolitikai, sem gazdasági szempontból – nem óhajtották a szovjet integrációs keret szétesését és soha-nem-volt nemzetállamok kirajzását. Annál is kevésbé, mert a balti államok (akár-csak más módon a közép-európai államok) számára a szuverenitás kezdettől fogva az európai integrációhoz való szuverén csatlakozás jogának megszerzését jelentette (politikai hagyomány, gazdasági önérdék és geopolitikai helyzet mind-mind erre predesztinálták őket), míg az újdonsült nomenklatura-nemzetállamok többsége szuverenitásának legfeljebb tényét tudja mindmáig felmutatni, amit éppen-séggel nem a nemzetközi normának megfelelő politikai-gazdasági rendszer kiépítésére, hanem a régi szovjet rendszer nacionalista újralegitimálására és fenntartására használ föl. Paradox módon a szovjet politikai-gazdasági rendszer a birodalmi központban épült le teljesebben, míg a birodalmi periféria függetlenedett államaiban maradt meg inkább: „orosszá” válni és Oroszország önállóságát követelni a birodalmi központtal szemben ugyanis csak demokratikus alapon lehetett, hiszen e központ Moszkva volt, a modern orosz államiság szíve, viszont „üzbéggé”, „grúzzá”, „türkménné” válni lehetett *antidemokratikusan* is, a szuverenitást a nemzetközi norma ellen fordítva, *szovjet módon* értelmezve és használva fel: a világnak – és ez már nem Moszkvát jelentette – semmi joga hozzá, hogy belügyeinkbe avatkozzon. Ily módon Oroszország lett az elismerésből fakadó szuverenitás jogörököse is, mikor a Szovjetunió helyébe lépett.

Oroszország szuverenitása kezdettől fogva elismerésen, s nem pusztán egy nukleáris elrettentő erővel rendelkező hatalom tényén alapul. Oroszország elfogadja a nyugati normákat, tudatában van annak, hogy rászorul az elismerésre, hogy még nagyhatalmiságának érvényesítéséhez is a nyugati hatalmak elismerő hozzájárulására van szükség. Állandóan azon van, hogy bizonyítsa – az esetleges látszatok ellenére – kitart a demokrácia, az emberi jogok, a piacgazdaság alapelvei mellett. Oroszország állandóan vizsgálja a Nyugat előtt, és állandóan elismerésért kuncsorog nála. Mind az 1992-es vezetés „sokkterápia”, vagyis a piacgazdaság azonnali „bevezetése”, mind a jogállam, a demokrácia azonnali megteremtése a moszkvai Fehér Ház szétlövetése után, avagy legutóbb az elnökválasztás elhalasztásának megakadályozása azt mutatják, hogy Oroszország elsősorban az elismerésre óhajtja építeni a jövőben szuverenitását. [Ez persze a hagyományos szuverenitásfelfogás felől nézve éppenséggel a szuverenitás elvesztésének vagy feladásának felel meg. Ezért beszél a Jelcin elnöksége alatt kiépült – nyugati értelemben parlamentáris demokráciának csak igen nagy megszorításokkal nevezhető – rendszerről nacionalista ellenzé-

ke folytonosan úgy, mint „Ideiglenes Megszálló Rezsimről” (orosz rövidítéssel VOR-ról, amely egyben „tolvaj”-t is jelent), mint az Oroszország szuverenitásáról a multinacionális vállalatok, a nemzetközi banktőke, a „sötét, mondialista erők” javára lemondó „nemzetvesztők” országlásáról, akiknek bukását és megsemmisítését majd Oroszország szuverenitásának helyreállítása kell kövesse.] S ha a nyugati normák betartása Oroszország konkrét politikai lépései nyomán ötpercenként kérdésessé is válik, újabb öt perc múlva mind Oroszország részéről, mind a Nyugat részéről megerősítést nyer. Az új Oroszország szuverenitása elismerésfüggő. Ami igazán számít, hogy ez az Oroszország egyben van, és lényegesen stabilabb, mint akár két évvel ezelőtt volt. Mert a globalizálódó világ szempontjából jobb ma egy elismerten szuverén Oroszország, mint holnap száz elismerten szuverén kis nemzetállam vagy egyetlen – mindenféle elismeréstől független – Oroszország méretű Irak.²

„Használt szuverenitásokat vesznek!”

Mínél távolabb kerülünk 1991 augusztusától, a Szovjetunió Oroszországgá való át- (és részben, de csak igen kis részben vissza-) lényegülésének csodájától, annál nyilvánvalóbbá válik, hogy ennek a bámulat, már-már zavarbaejtően organikus jogi-politikai-gazdasági metamorfózisnak a mozgatórugóját nem külső okokban és tényezőkben (a Nyugat globális stratégiai érdekei, az amerikai technológiai kihívás szovjet államot megrogyasztó következménye, nemzeti újjászületések), és nem is belső szociális vagy politikai érdekek és erők mozgásában (társadalmi osztályok, politikai pártok, gazdasági érdekcsoportok) kell keresnünk, hanem azokban a sajátlagos gazdasági-politikai-jogi alanyokban, amelyeket maga a szovjet rendszer hozott létre. Ezek az autochton szovjet alanyok³ – a szovjet adminisztratív-területi rendszer jogi-politikai-gazdasági egységei – a régiók voltak. A szovjet rendszer nem hozott létre modern értelemben vett társadalmi osztályokat, nem tűrt el politikai pártok, autonóm civil szervezetek létezését, még az állam és a társadalom formális megkülönböztetését is az államrend elleni merényletként értelmezte (szovjet szóhasználatban: „a Párt és a Nép – Egyek”).⁴

A mai posztsovjét társadalom alakatlansága is ezt mutatja: legfeljebb metaforikusan beszélhetünk társadalmi osztályokról vagy politikai pártokról. 1989–1991 között nyugati „tranzitológusok” kigúvadt szemmel keresték azokat a társadalmi erőket, gazdasági és politikai csoportokat, amelyek saját érdekeiket és értékeiket követve mintegy alulról és belülről teremtenék meg a piacgazdaságot és a politikai demokráciát, de bárhová tekintettek, ameddig politológusi szem ellát, mindenütt csak államot és pártállami nomenklaturát találtak. Ebből azonban nem következik, hogy a szovjet államot, a szovjet politikai rendszert és állami tervgazdaságot, a birodalmi kereteket az „új osztályként” fellépő „bandokrácia” (azaz az alvilággal, az árnyékgazdasággal összefonódott pártállami bürokrácia) kezdte ki és törte szét. A mozgató erő, az „aktív elem” szerepét a *szovjet klán-államszocializmusnak* posztsovjét klán-államkapitalizmussá váló átváltozásában nem régi és új osztályok, nem népek és nemzetek, hanem a szovjet régiók játszották. Klánok, osztályszerű képződmények, politikai pártok, nemzetek és etnikai csoportok stb. csak a szovjet korszakban létrejött regionális egységek mozgása nyomán vagy e mozgást megkönnyítve, vagy akadályozva, ideológi-

ailag legitimálva és politikailag mederben tartva, e mozgás révén jelenhettek meg a politikai színen és formálhatták meg magukat. Amilyen képtelenség lenne a szóban forgó strukturális metamorfózist a szovjet rendszer megdöntésének régi modern narratívájában elbeszélteni („népforrádalom”, „politikai forradalom”, „társadalmi forradalom”, „nagy kriminális forradalom”, „nomenklatura-forradalom” stb.), olyan könnyen elbeszélhető „szovjet régiók forradalmának” posztmodern narratívájában. Minden egyéb – polgárháborúk, etnikai konfliktusok, hatalmi ágak összezapása, klánok hatalma és harca, szociális konfliktusok, maga a posztsovjét társadalom szociális „lentre” és „fentre”, „páriáakra” és „maharadzsákra” hasadása – csak *követek* (nem pedig megelőzték mint a hagyományos forradalmakban, így az 1917-es oroszban is) a régiók forradalmát, amely a szovjet integrációs keretet lebontotta. Ezért és ennyiben jogos a régiók forradalmát posztsovjét (és nem szovjetellenes!) forradalomként jellemezni.⁶ Nem véletlen, hogy 1993 végéig a szovjet politikai rendszer formálisan is fennmaradt, a kommunista párt kiemelése vagy kiemtszése az államrendszerből pedig csak annyit jelentett, hogy megszűnt a szovjet szuperállam strukturális szintje, és a kommunista párt egy lett a pártok sorában (ilyen értelemben még antikommunista forradalomról sem beszélhetünk, mert a strukturális átalakulás irányát és menetét nem a politikai színek, hanem a regionális szerepek – helyzetek és érdekek – szabták meg). A posztsovjét forradalom mindezért egyben posztmodern forradalom is volt: feltűnően hiányzott belőle a jövőre irányuló ideológia és általában is az „anti” ideológiai szövege, hiányzott a nép, a forradalmi tömeg, a „szociális töltés”, továbbá a politikai eszmék és a politikai szenvedélyek forradalmasító szerepe (így természetesen a terror és megtorlás, a polgárháború és az intervenció modern forradalmakból ismerős etapjai is). Annál nagyobb szerepet játszott viszont benne a politikai forradalmat, a politikai intézményeket, sőt a gazdasági intézményeket is *szimuláló* elektronikus média⁹ és a piacot szimuláló központosított pénzgazdaság. Az „anti” egyetlen tekintetben rendelkezett valóságos tartalommal, mégpedig a „centrum”, a szovjet birodalmi államiság legfőbb regionális szintjének tagadásában, ezt viszont a különböző szintű és rangú szovjet regionális egységek fogalmazták meg, hol tisztán gazdasági, hol politikai, hol nemzeti és/vagy etnikai jelleget adva ennek a tagadásnak, a regionális függetlenedési küzdelem szakaszától, az egyes régiók hierarchikus rangjától és jellegétől függően.¹⁰ Másként fogalmazódott meg ez a tagadás 1988–89-ben és másként 1991–92-ben, másként a szovjet tagköztársaságok és másként az autonóm szovjet köztársaságok, a megyék és járások szintjén, végül másként a nemzetiségi alapon képzett regionális egységek és másként a tisztán adminisztratív területi egységek részéről. Igaz, egyazon időszakban – a politikai harc állásától függően – a regionális önállósulási törekvéseket minden szovjet adminisztratív-területi egység – szovjet köztársaság, autonóm köztársaság, autonóm terület, megye, járás, nagyváros – ugyanazokban az ideológiákban, harci jelszavakban fejezte ki (ilyen volt a korai peresztrojka éveiben a „gazdasági önelszámolásra” való áttérés, később a „kiemelt gazdasági övezet” státusának kiharcolása, vagyis a „zónásodás”, 1991 kezdetétől egészen 1993 végéig pedig a szuverenitás, a szuverenizáció). A szovjet régiók posztmodern forradalma nem „békét” és „kenyeret”, és nem is „munkát” vagy „szabadságot” ígért és követelt, hanem szuverenitást, szuverenitást és megintcsak szuvere-

nitást. 1991-től kezdődően úgyszólván szuverenitási versenyfutás kezdődött el a szovjet régiók között (ezt a jelenséget keresztelte el az orosz sajtó „szuverenitások parádéjának”), de a politikusok is versenyt futottak egymással szuverenitási ígérek terén: ki ígér és kinek ígér több vagy teljes szuverenitást ellenfelével szemben, hogy sakkban tartsa vagy kihúzza lába alól az illető saját regionális szintjét. Például Jelcin a szovjet tagköztársaságoknak ígért szuverén státust, Gorbacsov össz-szovjet regionális szintje (a birodalmi vagy szövetségi állam „szuperrégiója”) alól húzva ki ezzel a talajt, míg Gorbacsov az OSZSZK autonóm köztársaságainak jogállását emelte föl a szovjet köztársaságok szintjére (a szovjet történelemben példátlan módon a kilépés jogával is felruházva őket), hogy Jelcin összoroszi regionális szintjét (az orosz föderáció „szuperrégióját”) gyöngítse meg vagy legalábbis tartsa sakkban.¹¹ A nagypolitika úgyszólván szuverenitási sakkot játszott ebben az időszakban, s nem lehetett kétséges, melyik regionális szint fog mattot kapni és leomlani, ha győz a régiók forradalma. Minthogy nem társadalmi osztályok, népek, nemzetek voltak a szovjet politikai rendszer alanyai, hanem az adminisztratív-területi egységek, a régiók, minthogy ezek önállósulása és horizontalizálódása készítette elő a szovjet politikai térszerkezet, a „totalitárius” integráció szétesését (és ugyancsak rajtuk áll és bukik ma – más keretekben, más jogosítványokkal – a reintegráció), azért a nem regionális politikai törekvések, gazdasági érdekek, kulturális értékkorientációk is a régiók közvetítésével és a regionális politika nyelvén artikuláltak magukat, újra meg újra a szuverenitást helyezve politikai világképük középpontjába, jöllehet – a három balti állam kivételével – a szuverenitás ebben az összefüggésben távolról sem a nemzetállam megteremtését vagy az elvesztett szuverenitás visszaszerzését jelentette, hanem a szovjet régiók – helyi társadalom és/vagy helyi elitek – lázadását a szovjet hatalmi centrum ellen és a legfelső regionális szint lebontását. Azaz, hogy a Szovjetunió eltűnt, minden régió egy szinttel feljebb ugorhatott. Innen nézve természetesen Jelcin sem az „orosz demokrácia” megvalósult vezetője volt 1991-ben, amikor – Gorbacsov szovjet elnöki címének analógiájára és a szuverenitások versengésének logikáját követve – az OSZSZK elnökévé választotta magát, vagy amikor ugyanez év decemberében a belorusz és ukrán elnökkel megtagadkozva „feloszlatta” a Szovjetuniót, hanem az Orosz-szág-régió vezére, a regionális forradalom vezetője.¹² Éppen ezért volt olyan nehéz utóbb éppen neki leszerelni, korlátok közé szorítani ezt a forradalmat, éppen ezért tartott az olyan sokáig, s ezért próbált ki annyi változatot Oroszország – az Oroszországi Föderáció – egybentartására 1992 és 1993 között az orosz elnökállam.¹³ Ezért jelzi Jelcin forradalmi fellépésének nyitányát az elhíresedett – bár némiképp enigmatikus – mondat, mellyel a Tatár Köztársaság vezetőit örvendeztette meg 1992-ben: „Vegyenek magukhoz annyi szuverenitást, amennyit csak elbírnak”.¹⁴ És a törvényhozó hatalommal folytatott harcában is ezért mozgósítja a nemzetiségi régiókat még több szuverenitást ígérve nekik. Hiszen még 1993 júniusában is elfogadja az oroszországi köztársaságok vezetőinek javaslatát az új alkotmány 5. pontjának megfogalmazására: „A Köztársaságok – szuverén államok az Orosz Föderáció keretében”.¹⁵ Az 1993 decemberében népszavazás útján elfogadott alkotmányban ilyesfajta szuverenitásnak már nyoma sincs. A régiók forradalma – legalábbis egy időre – lezárult, és az utóbbi években e forradalom eredményeinek konszolidálá-

sa, vagyis a reintegráció, az új integrációs struktúra kiépítése folyik, többé-kevésbé sikeresen. A szuverenitások parádéját – 1994-re – a „használt szuverenitások átvévehelyének” felállítása követte, ahogy egy orosz újságíró foglalta össze 1994 végén a regionális „szuverenitási forradalom” hozadékát.¹⁶

A szuverenitási forradalom első szakaszában a régiók – a Jelcin vezette Oroszország-régióval élükön – legyőzték és felszámolták a szovjet államközpont „szuperrégióját”, a második szakaszban viszont – s nemcsak az önállósult, a szovjet örökségből legnagyobb arányban részesülő Oroszországban, hanem Azerbajdzsánban, Grúziában, Tadzsisztánban, sőt Ukrajnában is – az új államközpontok ellen fellépő, az új államközpontok szuverenitását vitató és tőlük is szuverenitást követelő régiók, ha nem is mindenütt és teljesen, de Oroszországban biztosan vereséget szenvedtek az új államközpontoktól. „A regionalizálódás – a fragmentálódó egész szintjén – nyilvánvalóan decentralizációt jelent, ám a régiók szintjén egészében véve a centralizáció erősödik”¹⁷ – összegzi az 1994-es helyzetet Vlagyimir Kaganszkij, a posztsovjét térszerkezet átalakulási folyamatait elemezve. A regionális forradalom első szakaszában a történeti orosz állam (a szovjet) hasonlott meg és vált kettővé Gorbacsov szovjet és Jelcin oroszországi elnökök idejében, a második szakaszban pedig a szuverén Oroszországi Föderáció állama hasonlott meg és vált ketté a törvényhozó hatalom (a népi küldöttek szovjet parlamentje) és a végrehajtó hatalom (az elnöki apparátus) orosz államaira.¹⁸ De e meg hasonlítás és megkettőződés előidézője, táptalaja nem a szovjet társadalmat kettészakító valamilyen szociális vagy politikai antagonizmus volt, hanem a politikai elitet megosztó, sőt „feldaraboló” regionális önállósulás, a regionális szuverenitások földindulása. Az események menete egyébként világosan megmutatta, hogy Oroszországban a politika vagy a történelem alanyai nem pártok, osztályok, nemzetek, nem a társadalom, hanem államok, kvázi-államként fellépő hatalmi-államigazgatási szintek vagy egységek (például az „elnökállamok” 1991-ben vagy a „végrehajtó hatalom” és a „törvényhozó hatalom” kvázi-államai, tehát így is, úgy is a régiók).¹⁹ A társadalom politikai struktúrátlanságánál fogva a pártok szerepe a változások kezdetétől fogva mindmáig elhanyagolható vagy másodrendű. Az 1993 végén elfogadott alkotmány kétkamarás parlamentjében a „pártok parlamentje” – a Duma – játssza a politikai másodhegedűs és esetenként a pojáca szerepét, míg a föderáció szubjektumaiként elismert régiók két-két delegált és nem választott képviselőjéből álló Szövetségi Tanács a szolid és tekintélyes Felső Ház szerepét tölti be. (A régiókat a Szövetségi Tanácsban képviselő egyik a helyi kormányzat feje, a másik a helyi Duma, vagyis a képviselő-testület vezetője. Ezekre a posztokra természetesen választják őket. Szenátusi helyük a Szövetségi Tanácsban azonban ezekhez a posztokhoz automatikusan jár.) Ez önmagában is mutatja, ki az úr – helyesebben szólva: kik is az urak az orosz politika házában, ki győzött le kit, és mit jelentett a régiók győzelmének konszolidálása 1993 végén. Itt jegyzem meg, hogy még a legjelentősebb politikai pártoknak sincsenek valóságos regionális szervezeteik, politikai képviselőik a régiókban. Éppen megfordítva: a régióknak van/lehet saját képviselőik valamilyik pártban, és a régiók lépnek föl, viselkednek pártokként,

természetesen nem éppen a politikai párt klasszikus definíciója szerinti értelemben. A régió az új orosz klán-államkapitalizmusban hol kváziállamként, hol kvázipártként és többé-kevésbé mindig valóságos korporációként lép fel és érvényesíti érdekeit. A szovjet rendszer metamorfózisának alapos félreértését jelenti az a feltételezés, hogy mindez még az átmenethez tartozik, a szovjet múlt és a nem szovjet jövő „köztes” fejlődési szakaszához, amelyet előbb-utóbb – ha lesz hozzá kellő politikai merészség és erély – a nyugati típusú piacgazdaság és politikai demokrácia struktúráinak kiépülése követ. (A „posztsovjétet” – más kontextusban a „posztkommunistát” vagy „posztoszocialistát” – különben is gyakran „még-szovjetként”, „sajnos-egyelőre-még-nem-teljesen-polgári-kapitalista-demokratikusként” értik félre nyugati elemzők, sőt, igen gyakran maguk a „posztsovjét” társadalmak szereplői is, holott a „posztsovjét” strukturális értelemben nem az, amiből valami más lesz, hanem az a más, ami a „szovjetből” lett – lehetett és lennie kellett –, s ez a más nem átmenetileg, hanem tartósan fog eltérni – ahogy a kelet-európai fejlődési modell minden nagy történelmi átalakulása után is folytonosan eltért – a nyugatitól. A régiók szuverenitási forradalma tulajdonképpen még retorikájában sem szovjetellenes forradalom volt, hanem a történelmi genezisést és szociális funkcióját tekintve is szovjet politikai szubjektumok önállósulása a régi struktúrával szemben, amely e régi struktúra lebontásával és új struktúra felépítésével ért véget. Mindaz, ami a politikai és polgári szabadságjogok tekintetében, vagy a tulajdonviszonyok, a jogi intézmények terén a posztsovjét struktúrát megkülönbözteti a szovjetettől, valójában a sajátlagosan szovjet politikai szubjektumok – a régiók – forradalmának folyamata, következménye, eredménye, de ennyiben meg is marad a régiók – klánok, korporációk, kváziállamok – dominálta posztsovjét orosz állam – szűkségtől függően: visszavehető, korlátozható vagy kiterjeszthető – adományának. A minden téren megmutatkozó szabadságnövekmény mindenképpen függő változó, méghozzá a regionális forradalom államtól függő. Nagyon is természetes, hogy éppen ez az állam – a régiók forradalmából született új orosz állam – vetett véget a régiók úgyszólván permanens forradalmának, amikor 1993 októberében az „orosz régiókat” meglovagoló törvényhozó hatalmat, a Haszbulatov vezette szovjet parlamentet felszámolta, és saját képére és hasonlatosságára teremtett újat. Hiszen minden permanens politikai forradalom előbb-utóbb elérkezik arra a pontra, ahol szembe találja magát saját állam-teremtésével, ahol eldől, hogy képes-e ez az állam „ellenforradalmivá” válva a forradalom eredményeit konszolidálni, avagy összeroskad, és engedi, hogy a forradalom káoszba fulladjon, és eredeti – megvallott vagy rejtett, netán eleve homályos – értelme megsemmisüljön. Ha 1993 végén Jelcin forradalmi állama nem lett volna képes „megállj”-t parancsolni a régiók permanens szuverenitási forradalmának, az „önfeldaraboló szovjet politikai tér”²⁰ tovább darabolódásának (s természetesen nem a „vörös-barnák” összeesküvésének, a „kommuno-fasiszta” puccskísérlésének), akkor valóban bekövetkezett volna az, amit 1992 elejétől folyamatosan jósláltak Oroszországnak: a Szovjetunió szétesése után az Oroszországi Föderáció szétesése következik, ami egy – jobbára régióközi – polgárháború és egy nyíltan restaurációs szovjet reintegráció alternatívájának veszélyét hordozta magában. A forradalmi orosz állam, amelynek a hatalmi ágak között dúló „államháború” adta meg a végső lökést (vagy – ha úgy tetszik – adott ürügyet) az ellenforra-

dalmi „megállj” kimondására, nem felszámolta, hanem az elért szinten konszolidálta a régiók forradalmának eredményét, méghozzá nem annyira a decemberben megszavazott alkotmányban, hanem az elfogadása után egyre-másra kötött kétoldalú szerződésekben. Csakis ez a magyarázata annak, hogy a régiók szinte fordulatszerűen álltak el addigi szuverenizálási forradalmuk folytatásától. Noha 1993 véres októberében a moszkvai Fehér Háza lötték szét Jelcin tankjai, noha látszólag csak ambiciózus politikai vezérek (Haszbulatov és Ruckoj) szenvedtek politikai vereséget, s nem a régiók, s noha a régiók a „zendülés” előestéjén „harmadik erőként” próbáltak fellépni (a Föderáció Szubjektumainak Tanácsa Jelcin parlamentet feloszlató ukázának és a parlament bizalmatlansági indítványának együttes eltörlését indítványozta), 1993 decemberétől éppen a régiók látványos defenzívája következett be. A „zendülés” leverése után a köztársaságok sietve törölték az elnöki ukáz érvényét felfüggesztő rendeleteiket – 1993 áprilisában még kérdéses volt, hogy minden köztársaság engedje-e területén megtartani a népszavazást, 1993 decemberében ez föl sem merült, jóllehet a szavazásra előterjesztett alkotmány a korábbi föderatív szerződéssel ellentétben törölte a köztársaságok szuverenizálásának rögzítését, és kimondta, hogy a Föderáció minden szubjektuma egyenjogú (tehát az orosz régiókat ugyanannyi jog illeti meg, mint a nemzetiségi régiókat). A Tatár Köztársaság, amely 1991-ben „szuverén államként, a nemzetközi jog alanyaként” határozta meg magát, 1993-ban elfogadja az új alkotmányt, amely kimondja, hogy az Oroszországi Föderációban a szuverenitás egyedüli forrása „a soknemzetiségű nép”, egyedüli hordozója pedig maga az Oroszországi Föderáció. Sőt a tatár elnök, Sajmijev sietve kijelenti, hogy „nemcsak nem törekszik kiválni a Föderációból, hanem egyenesen az a célja, hogy megőrizze annak egységét”.²¹ A régiók szuverenizációs forradalmának valójában nem célja, hanem eszköze volt a szuverenitás deklarálása. A nemzetiségi régiók szuverenizációja nemcsak azért nem váhatott ténnyé, mert hiányzott hozzá a nyugati elismerés (még a Csecsen Köztársaság esetében is, amire még visszatérek), hanem főként azért, mert egy olyan államban, amilyen az Oroszországi Föderáció, amelynek lakossága 82 százalékban orosz (Örményország mellett nemzetiségi szempontból a leghomogénebb állam), az állam területének 50 százalékát „saját szuverén államisága területének” bajosan nyilváníthatja a teljes lakosság 7 százaléka, miközben a szóban forgó területek lakosságának felét sem teszi ki az őslakosság (csak hat olyan oroszországi köztársaság van, amelyben az oroszok kisebbségben vannak: Dagesztán, Ingusétia, Kabardino-Balkária, Észak-Oszétia, Csuvasföld és Tuva), nem is szólva a nemzetiségi régiók gazdasági gyöngeségéről és pénzügyi függéséről, és az orosz régiók saját szuverenizációs rohamáról 1991 és 1993 között.²² A régiók nem lettek és nem is lehettek szuverén államok, de ennek ellenére elérték céljukat: politikai és gazdasági értelemben is önállósultak, mind a centrummal, mind egymással horizontális kapcsolatokat építettek ki, és megtartották a centrummal szemben tényleges vétőjogukat (ahogy például néhány éve Szaratov és Volgográd megye blokkolták a volgai németek autonómiájának helyreállítását), és szinte mindenütt magukhoz ragadták az addig fölöttük elhelyezkedő regionális szint jogosítványait (az Oroszországi Föderáció és a néhai szovjet tagköztársaságok a Szovjetunióét; az Oroszországi Föderáció tagköztársaságai a néhai szovjet tagköztársaságok stá-

tusát; az autonóm területek e tagköztársaságokét; a megyék és járások az autonóm területekét; és így tovább).

A csecsen szuverenitás fantomja

Az Oroszországi Föderáció politikai tere ennek a szuverenizációs forradalomnak köszönhetően többszintű és többszubjektumú lett, és a föderatív állam „ellenforradalmi” stabilizálódásának köszönhetően nem robbant szét. De közben regionalizálódott a tulajdon, az állami erőszak, a hatalom, a jog. A föderatív „ellenforradalom” nem a regionalizálódásnak, hanem a szeparatizmusnak vetett véget. Ezért is szánta el magát a konszolidációs folyamat betetőzésének szándékával a központi hatalom a csecsen szuverenitás akkor már három éve fennálló, ám senki által el nem ismert tényének felszámolására. A Csecsen Köztársaság lett ugyanis a föderáció egyetlen szubjektuma, amely túlment a posztsovjét szuverenizációs forradalom *regionális* célkitűzésein. Ez volt a posztsovjét térségben az egyetlen olyan régió, ahol a szeparatizmus törzsi-vallási alapon álló politikai erői, ha nem is demokratikus választási küzdelemben, hanem terrorisztikus eszközökkel, teljes győzelmet arattak a szovjet regionalizmus erői fölött. Az összes többi régióban nem sikerült vagy csak átmenetileg sikerült az általában értelmiségi ihletésű nacionalista-fundamentális szeparatizmusoknak ez az áttörése.²³ Így a többi észak-kaukázusi régióban is mindenütt a szovjet nomenklátúra regionális elitjei, volt pártfőtítkárok és elnökök, moszkvai emisszáriusok szereztek meg vagy szereztek vissza a hatalmat, és ők adtak értelmet a szuverenizációs folyamatnak. Csak Doku Zavgajevnek, a Gorbacsov-éra végén nagy többséggel pártfőtítkárból elnökké választott csecsen vezetőnek nem sikerült ez a politikai artistamutatvány, s ha nem sikerült, akkor igen nagy mértékben azért, mert 1991 „augusztusi palotaforradalmárai” Moszkvából Dzsohar Dudajevet ültették a helyére. A győztes Orosz Régió – vagyis a jelcini Oroszország – Jelcin körül tömörülő orosz demokratikus politikai, tegnapi orosz értelmiségiek nemigen voltak tudatában annak, hogy valójában *miféle* forradalmat juttatnak is éppen győzelemre, hogy milyen mélységesen szovjet ez a *szovjetellenes forradalom*, s hogy vállalt „állami nihilizmusuk” („a piacgazdaság minden – az állam semmi!”) tüstént értelmét veszti, mihelyt a szovjet régiók szuverenizációs forradalma elérte célját, vagyis mihelyt a szovjet szuperállam regionális szintje leomlott. (Ettől kezdve nincs szükség rájuk. Választhatnak: maguktól távoznak, vagy menesztik őket, netán maguk változnak át „államnihilistákból” etatistákká, „goszudarsztvennyikká” és „gyerzsavnyikká”).²⁴ Jelcin „augusztusi demokratái” tehát nemcsak azt nem tudták, hogy Dzsohar Dudajevvel, a szovjet hadsereg néhai vezérőrnagyával, volt SZKP-taggal „törököt fogtak”, hanem azt sem, hogy mi a különbség a szuverenitás mint regionális és mint vallási-törzsi politikai követelés között. Nemcsak azt nem tudták tehát, hogy Dudajev nem a regionális forradalom „nemzeti-demokrata” vezére, mint mondjuk néhai katonatársa, az Ingus Köztársaság szintén augusztus utáni elnöke, Ruszlán Ausev, s nem is bomlott agyú értelmiségi nacionalista, mint a szerencsétlen sorsú grúz elnök, Gamszahurgia, de azt sem tudták, hogy hatalomra juttatásával egy törzsi-vallási csecsen polgárháború²⁵ és egy föderációs – orosz–csecsen – belháború lavináját indították el. Nézzük meg hát kissé közelebről, mi is volt az, amiről nem tudtak vagy tudni sem akartak,

miben tért el a csecsen régió az összes többi szovjet régiótól vezetője személyén túl, és miért nem temette maga alá ez a lavina egész Oroszországot, ahogyan azt sokan – reménykedve vagy rettegve – megjövendölték?

Miért nem zárult le Csecsen földön 1993 végén a régiók szuverenitási forradalma? Miért kellett és kell e szuverenitási forradalom leszerelésére a föderatív kormányzatnak katonai erőszakot alkalmaznia, és miért nem vezetett az gyors sikerhez? Csecsen föld a szovjet adminisztratív-területi rendszernek alighanem az egyetlen olyan egysége, amely nem vált szovjet régióvá, amely a szovjet típusú bürokratizáció, modernizáció, urbanizáció ellenére megőrizte archaikus törzsi-nemzetiségi társadalomszervezetét és erre épülő vallási tagoltságát. A csecsen lakosság kétszeri kitelepítése önmagában is mutatta, hogy az eszközökben nem épp válogatós szovjet állam számára mekkora és mennyire megoldhatatlan problémát jelentenek a csecsenek (ahogy azt jelentettek már a cári Oroszország számára is, mint azt az ötvenöt évig tartó első kaukázusi háború mutatta).²⁶ Az állami terror azonban nem megtörte, hanem megerősítette a csecsen társadalom zártságát és összetartó erejét, igaz, elsősorban az örökösön lázongó, a kitelepítést elszennvedő hegyi csecsen törzsekét, amelyek szemben álltak (és állnak ma is) az etnikailag és törzsiileg erősen keveredett és békésebb, szovjet értelemben urbanizált síksági csecsenek törzseivel. Így például maga Dudajev, aki a Jalhoraj tejphez (azaz: nemzetiségi-területi közösséghez) tartozik, családja kazahsztáni kitelepítésének idején – testvérbátyja, Bekmuraz Dudajev közvetítésével – került közel ahhoz a virdhez (azaz: titkos szufita testvériséghez, vallási közösséghez), amely az összes virdek egyik ágát egyesítő Kadirija-izlámon belül is a legfiatalabb, szociálisan legagresszívabb és legradikálisabb virdek számított. A Kadirija nemcsak az oroszokkal és az orosz állammal állt szemben, hanem a csecsen virdek másik nagy ágával, a kaukázusi szabadsághős, Samil imám által alapított Naksbandijával is, mely a maga konzervatív teokratikus rendjével elfogadhatatlan volt a Kadirija által hirdetett „igaz út” (tarikát) követői számára. (Annak idején Samil éppúgy üldözte a Kadiriját, mint az orosz hatóságok, hiszen az az ő teokráciáját is fenyegette.)²⁷ Csecsen földön tehát nem az új szovjet adminisztratív-területi képződmény, a régió, hanem a szovjet korszakot is túlélt archaikus törzsi-nemzetiségi és vallási egység, a tejp és a vird lett a posztsovjet éra politikai mozgásainak alanya, a tejppek és a tejppeket átfedő virdek alkották politikai pártokat és államokat (ne feledjük, hogy Dudajev Csecsen Köztársasága – Icskéria – mellett egy ideig a vele szemben és harchan álló, Umar Avturhanov vezette Tyereki Csecsen Köztársaság is létezett), és követelték az általuk megszállt államszervezetnek szuverén státust. Voltaképpen a Doku Zavgajev képviselte szovjet típusú regionalizmusnak is azért kellett elbuknia 1991-ben, mert – eltérően a többi szovjet, s ezen belül észak-kaukázusi régiótól – nem a regionális szovjet elit, hanem saját tejpje, a Nyizsaloj nemzetiségi-területi közösség politikai és gazdasági uralomra jutását jelentette. (Előzőkkel választása után e közösség tagjai lepték el a hatalmi struktúrákat. Ebben a kontextusban „kommunistának” lenni annyit jelentett, mint Doku Zavgajev tejpjéhez tartozni, „nemzeti-demokratának” lenni pedig annyit, mint

rivális tejppekhez.) Ilyen törzsi-nemzetiségi, illetve vallási közösségek, klánok más szovjet régiókban is léteztek és léteznek (Tadzsikisztánban például a kuljábok, harmszok, parimek, hiszárok, hodzszenek, Kazahsztánban a zsuzok), de vagy eggyé váltak a regionális elitekkel, vagy olyan gyöngék voltak, hogy győzelmük föl sem merülhetett (esetleg – mint Tadzsikisztánban – Oroszország közbelépése akadályozta meg). Épp ezért a szuverenizációs forradalom győzelme, a szovjet központi állam megszűnése az egész posztsovjet térségben a régiók felszabadulását és megerősödését hozta magával, kivéve a csecsen térséget, ahol a szovjet központi állammal együtt a regionális egység is összeomlott, és helyét a tejppek és virdek, a törzsi-nemzetiségi közösségek foglalták el. Míg a szovjet régiók „szuverenitási parádéja” – a regionális szinttől függően – hol állami szuverenitással, hol tényleges autonómiával ért véget, azaz egy új, nem szovjet típusú, gazdasági integráció minimális előfeltételeinek megteremtésével (az új „szuverenitások” nemhogy fékeztek, inkább gyorsították a reintegrációs folyamatokat), addig Dudajev csecsen tejp-államának szuverenitása, a leplezetlen törzsi erőszak tényén nyugvó szuverenitás végleges és teljes szeparálódást jelentett, mindenféle reintegráció teljes lehetetlenségét. Éspedig nem pusztán személyek vagy népcsoportok törzsi-vallási megszállottsága okából. A tejp-állam szuverenitásának ténye nem valamely újdonsült nemzet önrendelkezési jogának érvényesítését, a nemzetközösségbe való beilleszkedését szolgálta, hanem az államként fellépő törzsi-vallási közösség korlátlan hatalmát hivatott legitimálni a világ előtt. Ez a mélyebben fekvő magyarázata annak, miért nem vált – Dudajev minden erőfeszítése ellenére – a Csecsen Köztársaság és az Oroszországi Föderáció közötti konfrontáció még a föderatív hatalom otromba és ostoba katonai fellépése után sem új kaukázusi háborúvá, miért maradt a „csecsen ügy” elszigetelt törzsi-állami ügy, minden kvázi-nemzeti, szabadságharcos, szuverenitási, iszlám retorika ellenére a Kaukázusban²⁸ (de még az iszlám világban is, a törökországi és jordániai csecsen diaszpórát kivéve).²⁹ Dagesztán, Észak-Ossetia, az Ingus Köztársaság ugyanis normális szovjet régiókként léptek föl az 1991 és 1993 közötti szuverenizációs folyamatban. Alapvető érdekük volt a távolmaradás a háborús tüzfészekről, hiszen a szuverenizációs forradalom hozadékát – a politikai és gazdasági autonómiát – csak így konszolidálhatták (túl a kaukázusi népcsoportok közötti messzi múltba visszanyúló rokon- és ellenszenvnek bonyolult szövevényén, és túl az egyes vallási-törzsi közösségek kulturális karakterében mutatkozó különbségeken).

A Dudajev tejp-állama által kinyilvánított csecsen szuverenitás tartalma nemcsak a szovjet-posztsovjet regionalizmuson ment túl, hanem a hagyományos és posztmodern államnacionalizmusok minden lehetséges célkitűzésén is. Ez a szuverenitás valójában nem az Oroszországtól való nemzeti függetlenség kinyilvánítását és kivívását jelentette, hanem egy archaikus törzsi-vallási közösség és egy modern, nemzetközi maffiaközösség „házasságából” született „kalózállam” függetlenségét mindenféle nemzetközi törvénytől, normától, előírástól – gazdasági és politikai téren egyaránt. Míg a posztmodern fragmentálódás – regionalizmustól az etnicizáló nacionalizmusokig és tribalizálódó nemzetállamokig – a gazdasági-

lag életképtelen, az önmagukat túlélte politikai integrációból való kiszabadulást és a valóságos gazdasági integrációba való előnyösebb és gyorsabb beilleszkedést szolgálja, tehát a globalizálódást segíti elő¹⁰ (s ez alól nem képez kivételt megítélésem szerint a posztsovjét regionalizmus sem), addig a csecsen tejp-állam szuverenitása valóságos törzsi állapoton alapult, és a világtól való teljes izolációt szolgálta, méghozzá a világ szabad fosztogatása érdekében. A tepek fölötti „nemzeti-demokrata” csecsen értelmiséggel leszámoló, a demokratikus legitimációnak még külső jegyeit is nélkülöző, a lakosság nagy részét folyamatos rettegésben tartó Dudajev tejp-állama eleve csak „kalózállamként” maradhatott fenn a posztsovjét térben, vagyis nem annyira a tepek és az iszlám világ támogatása, mint inkább az oroszországi politikai-gazdasági klánokkal összefonódott, mind jobban nemzetköziesülő oroszországi maffia tartotta fenn. Ennek az egész posztsovjét térségre kiterjedő maffiavilágnak csak része, ha nem is jelentéktelen része az úgynevezett „csecsen maffia”.¹¹ A dudajevi csecsen állam szuverenitása tehát nemcsak abban különbözött a sovjét régiók szuverenitásától, hogy törzsi-nemzeti-ségi alapon a teljes szeparatizmusig hajtotta a régiók szuverenitási forradalmát, hanem abban is – és talán mindezekelőtt abban –, hogy ez az iszlámra hivatkozó csecsen tejp-állam valójában az oroszországi maffia – az állami-kormányzati bürokráciával, az erőszakszervezetekkel összefonódott árnyékgazdaság, feketegazdaság és alvilág: a bandokrácia – „kalózállamának” szuverenitását testesítette meg. Ez a mélyebben fekvő magyarázata mind keletkezésének, mind fennmaradásának, mind pedig szívós ellenálló képességének. Mert ha ezt a szuverenitást hovatovább második éve nem sikerül megtörnie a föderatív hatalomnak, akkor nemcsak azért, mert műhibát műhibára halmozott, mert brutális katonai fellépésével szinte az egész csecsen népet szembefordította magával, és az addig elszigetelt és népszerűtlen Dudajevből nemzeti szabadsághőst csinált, s nemcsak azért, mert a csecsenek híresen jó katonák,¹² fanatizálta őket az iszlám, és régi keletű gyűlölet él bennük az oroszok iránt, hanem azért – és mindenekelőtt azért –, mert a posztsovjét politikai és gazdasági elitekkel összefonódott, hatalmas oroszországi maffiát kellene meg-

törnie ahhoz, hogy a csecsen szuverenitást visszaszorítsa a posztsovjét régiók autonómiájának szintjére. A föderatív hadsereg Csecsenföldön valójában nem Dudajevvel, nem a csecsenekkel, nem az iszlám terjeszkedéssel, hanem az oroszországi maffiával – tehát részben legalábbis: önmagával – harcol, ami csak még égbekiáltóbbá teszi azokat a szenvedéseket, amiket ez a háború a békés polgári lakosságra zúdított idáig. Ennél rosszabbul megválasztani a terepet és az eszközöket az Oroszországot fenyegető egyedüli igazi veszély elleni harchoz, keresve sem lehetett volna. (Ezért támadhat fel újra meg újra az a gyanú, hogy mind a háború kirobantása, mind elhúzása mögött az oroszországi maffiaklánok érdekharcait kell keresni.) A csecsen „kalózállam” szuverenitása ellen politikailag úgy léphetett volna föl a föderatív kormányzat, hogy kétségbe vonja vagy számon kéri rajta demokratikus legitimitását, és nemzetközi szervezetek bevonásával népszavazás kiírását és demokratikus választások megrendezését kezdeményezi;¹³ katonailag vagy karhatalmilag viszont csak akkor lett volna értelme föllépni ez ellen az igencsak sajátos tartalmú szuverenitás ellen, ha az oroszországi maffia hatalmi súlyát már előzetesen, a föderáció szintjén sikerült volna megtörnie. A regionális forradalomban aktív szerepet vállaló, a csecsen tejp-államban magának saját „kalózállamot” alkotó oroszországi maffia hatalmát ugyanis magában az új orosz államban kellett volna és kellene megtörni ahhoz, hogy aztán utóbb csecsen „kalózállamát” is felszámolják. Valójában nem a „csecsen dió”, hanem a „maffia diója” bizonyult túl keménynek az orosz állam számára. A tét ugyanis – az állami retorikával ellentétben – nem az Oroszországi Föderáció területi egysége és épsége volt, hanem az oroszországi állam politikai és gazdasági egysége és épsége, mint a posztsovjét tér gazdasági reintegrációjának előfeltétele. Márpedig ezt az egységet és épséget az oroszországi maffián kívül ma nem fenyegeti semmi. Az Oroszországi Föderáció szuverenitására leselkedő legnagyobb veszélyt ez idő szerint nem a NATO kibővítése vagy a nemzetiségi régiók szeparatizmusa, hanem a klán-államkapitalizmus politikai-gazdasági rendszerében és a bandokrácia új osztályában meghatározó szerepet játszó oroszországi maffia jelenti.¹⁴

JEGYZETEK

1. A „Moszkva” és föderáció szubjektumai közötti alkufolyamatokat elemző kitűnő tanulmányában Steven L. Solnick is megerősíti ezt: „nagyon is valószínű, hogy az etno-föderális különbségek Oroszországban inkább az egyben maradást, semmint a széthúzást és szétszakadást segítették elő”. (In: Steven L. Solnick: „Torg” mezdu Moszkvoj i szubjektami federacii o sztruktüre novovo rossziszskovo gosudarstva: 1990–1995. In: POLISZ, Moszkva, 1995. 6. szám 96. l.)
2. A „létező Oroszország” felvétele az Európa Tanácsba távolról sem csupán szimbolikus („Oroszország – Európa része”), politikai (a jelszín „olyan-amielyen” orosz demokrácia megtámogatása az orosz elnökválasztás előtt) és pedagógiai aktus (a „barbár oroszok” ránevelése az emberi jogok, a humanitárius elvek stb. tiszteletben tartására), hanem az európai integrációs folyamat tényleges kiterjeszkedésének kezdete Kelet-Európa felé az egységes európai normarendszer jegyében. Oroszország már korábban csatlakozott néhány európai konvencióhoz (elsősorban kulturális téren), de ha Jevgenij Primakov orosz külügyminiszter közelgő strasbourgi látogatása alkalmával ratifikálja az európai emberjogi konvenciót és a hozzá csatolt jegyzőkönyveket (tehát Oroszország is elismeri állampolgárainak személyi jogaként, hogy emberjogi kérdésekben közvetle-

nül az Európa Bizottsághoz forduljanak, és elismeri az Európa Bíróság joghatóságát és a közösségi jogot), ratifikálja továbbá a kínzást és az embertelen bánásmódot tiltó konvenciót, a helyi önkormányzatok európai chartáját és a nemzeti kisebbségek védelméről rendelkező keretegyezményt, akkor – történelmében példátlan módon – Oroszország is lemond állami szuverenitása egy darabkjáról, miközben mint – most már – az európai közösségi jogi norma alanya saját eurázsiai integrációján (FÁK, Oroszországi Föderáció) belül úgy léphet fel a regionális szuverenitások, az izolációs szuverenitások tényével szemben, mint Európa képviselője és az európai integrációs folyamat kiteljesítője, mint az az integrációs keret, amelyen keresztül az orosz régiók és az ázsiai FÁK-államok leggyorsabban és legközvetlenebbül kapcsolódhatnak Európához. Ez a fellépés azonban egyáltalán nem azonos Oroszország régi birodalmi fellépéseivel, bármily kézenfekvő is a Szent Szövetséggel való analógia. Kétségtelen, hogy Oroszország a tagság elnyerésével bizonyos jogosítványokat is kap az Európát megtestesítő Európai Közösségtől, miközben ő maga hagyományos értelemben vett szuverenitása egy részét átengedi a Közösségnek. Ezek a jogosítványok azonban nem hatalmi jogosítványok, jogforrások az orosz államon kívül van, nem értelmez-

hetők a taggá vált állam kénye-kedve szerint, tehát őt magát is kötelezik, és ha az európai közösség normáit az orosz állam magáévá teszi, és e normákat kéri számon a konföderációs és a föderációs államokon, akkor ezzel az európai értelemben vett integráció ágense lesz. Éppen azért kapta meg „idő előtt” a tagságot, mert az Európai Közösség Oroszországot nem „új birodalomként”, hanem új típusú gazdasági és politikai – a nyugatival egyívású – integrációként igenli, semmiképp nem igenli viszont széthullását és az izolációs szuverenitásokat, a kisállamok egész Európát fenyegető káoszát. Ha Oroszország ET-tagságával a „csescsen szuverenitás” pofont kapott, akkor mindenesetre nem nagyobb, mint bármely szeparatizmus Európában, legfeljebb „Pervomajszkij” után nagyobbat csatant. Lásd mindehhez a tagság elnyerésének orosz fogadtatását: Glavnoje nye rezulatat, a processz, In: *Kommerszant – DAILY*, 1996. február 27. (31. szám), 4. o.

3. Vlagyimir Kaganszkij szerint az Oroszországi Föderáció (OF) területén követhető nyomon legjobban a szovjet térszerkezet természetének átalakulása, minthogy az OF mind territoriálisan, mind funkcionálisan az egykori Szovjetunió magva. Lévéen a régi egész domináns része, arra van ítélve, hogy folytasza annak pályáját. A szovjet térszerkezet sajátossága: a tér totalitását átfogó és átható egységes hatalmi viszonyok. A hatalmi és erőszakstruktúrák univerzálisak: áthatják az összes gazdasági, etnikai, szociális, települési struktúrát. A vertikális függések rendszere uralkodik a horizontálisak fölött. Ennek a térszerkezetnek az alapja az *adminisztratív-területi felosztás* (ATF), amely a tér fölötti ellenőrzést szolgálja. Az ATF egységei a régiók, de a régiók ebben a térszerkezetben *államszerkezeti intézmények*. A régiók világosan és szigorúan tagolt rendszert alkotnak, olyan hierarchiát, amelyben a regionális szintek alárendelődtek egymásnak. (Az ATF-nek a SZU-ban 4-6 hierarchikus szintje létezett.) A régiók között abban a tekintetben is különbség volt, hogy hány régió tartozott alájuk, vagyis milyen erős centrumok voltak. Az egész ATF-et két integrációs struktúra tartotta össze:

Az összes régió fölötti hatalommal rendelkező centrum, amelynek kettős funkciója volt: tervező-elosztó és fegyelmező-egyhengelő. Mindkét funkciót ugyanazok a mechanizmusok látták el. A SZU struktúráinak sajátossága abban állt, hogy az univerzális elnyomó és az életfenntartó funkciók szétválaszthatatlanok voltak benne. (Ebből következőleg az elnyomás mechanizmusának gyengítése vagy szétszerelése a gazdasági tervezés és elosztás jó vagy rossz, de életfenntartó rendszerét is felszámolta: a szovjet társadalom-állam egymáshoz préselt blokkjai és komponensei atomizálódtak. A kiszabadulás és/vagy felszabadulás egyben mindig tönkremenést és hanyatlást is jelentett.)

A másik integrációs struktúra, amely egyszerre biztosította a vertikális és a horizontális integrációt, minthogy regionálisan épült fel, ám minden régió számára egyben régió fölötti erőként jelent meg – a kommunista párt volt. Ehhez kapcsolódott a Katonai-Ipari Komplexum (KIP), a szovjet tér másik integráló mechanizmusa, amely horizontális kapcsolatokat teremtetett, egészen távoli pontokat kötött össze, infrastruktúrát hozott létre. Innen nézve – mint Kaganszkij írja – „a szovjet tér – az adminisztratív-regionális és a katonai-ipari struktúrák kereszteződése. Szovjet tér = kommunista párt (ATF + KIP)”. A szovjet térben minden reális erőnek megvolt a maga helye, és arra törekedett, hogy e hely reális státusát egy fokkal magasabbra emelje vagy legalábbis megőrizze. „A fő univerzális szubjektumok – a régiók és/vagy azok az erők, amelyek ellenőrzésük alá helyezték őket. A régiók aktivitása egyidejűleg hordozott gazdasági, etnikai, politikai stb. jellegűt. A reálpolitikai alapprobléma: a tér regionális (re)organizációja. A centrum szerepének megingása (függetlenül ennek kiváltó okaitól) a régiók aktivizálásához vezetett – más szubjektumok egész egyszerűen nem léteztek. A gyors egymásutánban sorjázó ideológiai (köztársasági és regionális önelszámolási rendszer, gazdasági szuverenitás, új föderáció, konföderáció stb.) a regionális rendszer rekonstrukciójának ideológiai voltak.” (Kiemelés – Sz. Á.) A regionális rendszer felső szintjét olyan erők bontották le, amelyek érdekelték voltak benne, hogy a rendszerben magasabb szintre jussanak, és értékeesebb státust szerezzenek. A régiók végül is magukhoz ragadták a

fölöttük elhelyezkedő szint jogosítványait az értük folytatott régió harcban, és ez a visszafordíthatatlan folyamat vezetett a funkcionálisan értelmét veszített szint lebontásához. A régiók leggyőzeke a centrumot, amely maga is regionalizálódott (a birodalmi szovjet centrum kettévált „Oroszországra” és „Szovjetunióra”) Jelcin és Gorbacsov hatalmi harcában). A gorbacsovi centrum maga tette partnereivé a régiókat, ami már a dehierarchizálódás, a kapcsolatok horizontalizálódásának előhírnöke volt. Az események menetének sodrában aztán a régiókból „előállamok”, a szovjet centrumból (a tényleges államból) pedig egy régió lett – ha mégoly sajátos is – a többi között. Sajátossága azonban nem abban rejlett, hogy a többi fölött áll, hanem abban, hogy szemben áll az összes többivel, győnge hozzá, hogy fölébük kerekedjen, és győnge ahhoz is, hogy teljesítse addigi központi elosztó-fegyelmező funkcióját. A szovjet tér „regionális atomjaira” való szétesése, a tulajdonképpeni regionalizáció – Kaganszkij szerint – nem volt egyéb, mint a szovjet tér *öntranszformációja*: 1. A strukturális komponensek, a régió szuverenizációját 2. a felső hierarchikus szint – a szovjet állam – lebontása követte, ezt pedig 3. a szuverenizálódott régiók saját komponenseinek „összegyűjtése” és a régiók saját térségeinek reintegrációja, végül pedig 4. sor került a térszerkezet teljes újraalkotására, egyebek között a centrum és a régiók közötti kapcsolatok terén is, a decentralizáció, az autonomizáció és a dekolonializáció jegyében. Kaganszkij 1994 elején-közepén írt tanulmányában még azt prognosztizálja, hogy Oroszország a Szovjetunió sorsára jut, hogy a kialakult stabilitás csak „kvázistabilitás”, amit a regionalizálódás második szakasza fog követni. Ez már ideológikus lesz, és a tömegek etnifikációja is jelenti, ami viszont – a Csescsen Köztársaság eredendően más regionális képzetét kivéve – 1996-ig nem következett be. Talán azért, mert valamiképp teljesült az a feltétel, amelyet Kaganszkij még a képzelmek körébe utalt 1994 elején: ha a gazdaság liberalizálása sikeres lesz, az a regionalizálódás végét jelenti, még ha a régiók fölötti egységes struktúrát többé már így sem lehet újraalkotni. Ám ha csakugyan kezd kiépülni a régiók közötti és régiók fölötti új eurázsiai gazdasági integráció (lett legyen ez ma mégoly felemás, kezdetleges), akkor régi típusú egységes államra többé semmi szükség. (Vlagyimir Kaganszkij: *Rosszija v „Belovevcskom prosztanstve”*, In: *Priglyi vlasztyi* (Journal of Democracy), 1995. 2–3. szám 119., 126. p.)

4. A fogalmat Szűcs Jenő nyomán használom. Lásd Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*, In: *Bibó emlékkönyv I.*, Századvég Kiadó, Budapest, 1991. 162–218. o.
5. Lásd ehhez: Szilágyi Ákos: *Új osztály kerestetik* (Vázlat a bandokráciáról), *Társadalmi Szemle*, 1991. 8. sz.
6. Az „új osztállyal” kapcsolatos mítoszokról lásd I. Bunyin: *Novije rosszizskije predprinymateli i mifi posztkommunisztivicseszskovo szoznanyija*, In: *Liberalizm v Rosszii*, Moszkva, 1994. 46–48. o. Az oroszországi politikai-gazdasági klánrendszer átfogó elemzését lásd Sz. Bíró Zoltán: *Szomorú stabilitás: Oroszország 96 elején*, 2000, 1996. június
7. Lásd egyebek között a filmrendező-publicista, politikus-pártvezér Sztanyiszlav Govoruhin: *Velikaja kriminalnaja revolyucija* című broszúráját, *Andrejevskij flag*, Moszkva, 1993., valamint a „nemzeti-radikális”, „ultranacionalista” *Nas szovremennyyk*, Moszkva című folyóiratok közleményeit az 1991 és 1996 közötti időszakban.
8. Lásd ehhez még egyszer Vlagyimir Kaganszkij már idézett tanulmányát.
9. Lásd ehhez Szilágyi Ákos: *Se csodák, se katasztrófák* (Virtuális Oroszország), *Mozgó Világ*, 1996. 1. sz., valamint: *Simulacrum Simulacrorum*, In: *uő: A tények és a lények*, Liget, 1995. 76–161. o.
10. Oroszország sohasem volt igazi föderatív állam. Ez ugyanis feltételezte volna, hogy közelítőleg egyenlő nagyságú területi egységei egyforma politikai státussal rendelkeznek. Csak hogy mind demográfiai, mind gazdasági téren az „orosz” régiók és az „autonóm nemzetiségi” régiók között szakadék tátongott, nem is beszélve a politikai státusban mutatkozó különbségekről. Ennek a rendszernek az alapját még az 1936-os sztálini alkotmány fektette le, amely két egymásnak ellentmondó államépítési elvet – az etnikait és a territorálisait – kapcsolt össze, amikor az állam területén élő népeket egyfelől „címeres”

(„tyitulnij”) nemzetekre és „nem-címeresekre” osztotta föl: az előbbieknél saját területük van, saját nemzetállamuk, míg az utóbbiak nem saját területtel, sem az államiság attribútumaival nem rendelkeznek. Még tovább: az alkotmány a különböző típusú régiókat és így módon a régiók lakosságát is más-más jogosítványokkal ruházta föl. A köztársaság szintű nemzeti autonómiák saját alkotmánnyal, saját parlamenttel, sőt a Föderációból való kiváltságokkal is rendelkeztek, míg az autonóm köztársaságok és területek, valamint a megyei és járási szintű régiók (az orosz „oblaszty”, „rajon”) egyikkel sem. „Ez a bonyolult regionális hierarchia aligha maradhatott volna fenn, ha nem lett volna tudatosan deklarálva – írja Emil Pain. – Ámde amikor a kommunista rendszer összeomlott, az autonóm köztársaságoknak egyszerűen eszükbe jutottak alkotmányban garantált jogaik, és a sztálini–brezsnyevi alkotmány deklaratív normáit megpróbálták realitás tartalommal megtölteni.” (Emil Pain: Szeparatizmus is federalizm v szovremennoj Rosszii, In: *Kuda idyot Rosszija*, Moszkva, Interpraksz, 1994. 161–162. l.) Ez azonban egészen mást jelentett az orosz régiók és más a nemzetiségi autonómiák esetében: a jogilag egyenlőtlen státus valóságos egyenlőtlenség alapja lett. Az orosz régiók ettől kezdve nem érthették be kevesebb jogosítvánnyal, mint amellyel a nemzetiségi régiók rendelkeztek. Ha ezek is, azok is a föderáció szubjektumai, akkor miért több az egyik jogosítványa, mint a másiké? Milyen alapon lehet igazolni, hogy például a Mari Köztársaság a föderáció teljes jogú szubjektuma, viszont a nála területileg harmincször, lélekszámát tekintve két és félszer nagyobb Habarovszki körzet (kraj) nem az? Főként, ha azt sem felejtjük el, hogy a többnemzetiségű orosz régiók (oblaszty, kraj stb.) nemzetiségi összetételüket tekintve nemigen különböznek az autonóm nemzeti köztársaságoktól, hiszen kevés kivétellel az utóbbiakban is többségben van az orosz etnikum, saját etnikumuk többsége viszont a föderáció más régióiban él. Ráadásul a nemzetiségi régiók (autonóm köztársaságok) szuverenizációs törekvéseit az orosz népesség is támogatta. Ha sürölődásokra sor kerül is, meghasonlásra sehol, minthogy a köztársaságok gazdaságilag privilegizált helyzetben voltak az orosz régiókhöz képest. Extrém példája ennek a Zsidó Autonóm Körzet, amelynek fennmaradásáért a szinte teljes egészében orosz lakosság szállt síkra (zsidók ebben a régióban már csak elvétve élnek), mivel nem állt érdekében a nemzetiségi autonóm körzet privilegizált státusának elvesztése, az „orosz régióvá” (oblaszty, kraj) való visszaminősítés. Még jobban kiélezte ezt az egyenlőtlenséget az orosz régiók és a nemzetiségi autonómiák között az elnöki alkotmánytervezet első változata, amely példátlan privilegiumokkal ruházta fel a nemzetiségi autonómiákat: az akkor még csak elképzelt és tervezett orosz parlament, a Föderációs Gyűlés felső házában, a Szövetségi Tanácsban a nemzetiségi régiók ugyanannyi helyet kaptak volna, mint az oroszországi megyék és járáások (az „orosz régiók”), tehát kétszer annyit, mivel a megyék és járáások száma az előbbieknél kétszerese volt. Ez az alkotmánytervezet inkább konföderáció, semmint föderáció felé mutatott: a föderatív szerződés aláírásán túl az egyes köztársaságok (tehát az autonóm nemzetiségi régiók) kétoldalú szerződésekben szabályozták volna kapcsolataikat a föderatív hatalommal, azok a köztársaságok pedig, amelyek nem írták alá a föderatív szerződést (Tatár Köztársaság, Baskíria, Csecsen Köztársaság), kizárólag kétoldalú szerződésekben, mintha ténylegesen szuverén külföldi államok lennének. Nem meglepő, ha ezek után az „orosz régiók” is szuverenizációs harcba kezdtek, és egymás után jelentették be köztársasággá válási szándékukat (Vologda és Szverdlovsk megyék). 1993 októberében Szverdlovskban elfogadják az Uráli Köztársaság alkotmányát. Ebből az alkotmányból a szuverén államiság olyan attribútumai, amelyek a nemzetiségi régiókban alakult köztársaságok alkotmányaiban megtalálhatók, persze hiányoznak (a kilépés joga, saját hadsereg fenntartása, saját pénzügyi rendszer, még a köztársaság vezetőjét sem „elnöknek”, hanem „kormányzóknak” hívják). Célja azonban nem is a szuverén államiság megteremtése volt (alighanem a nemzetiségi régiók alkotmányainak sem!), hanem jogi státusuk egy szintre hozása a nemzetiségi régiók státusával. Az orosz régiók – nem fölülről inspirált, legfeljebb fölülről manipulált – szuverenizációs küzdelmükben 1993 közepén–végén sakkot adtak a föderatív hatalomnak, amelyből az csak a

Föderáció szubjektumainak egyenjogúságát elismerve léphetett ki: vagy úgy, hogy az orosz régiókat is elismerte szuverén köztársaságoknak, vagy úgy, hogy a nemzetiségi köztársaságoktól is megvonta a szuverén államiság jogi státusát, ahogy az később, 1993 decemberében az új orosz alkotmány elfogadásával megtörtént (ebben az alkotmányban már csak a föderációs állam szuverén, a föderáció összes szubjektuma egyenrangú, és egyiket sem illeti meg a kilépés joga). Az orosz régiók szuverenizációs nyomása nélkül aligha sikerült volna 1993 végén Jelcin föderatív államának a régiók szuverenitási forradalmát megállítani. Az „orosz Vendée” nélkül a régiók forradalma alighanem fellobbantotta volna az 1991 végén alkotmányos „huszárvágással” létrehozott Oroszországi Föderációt is. (Lásd ehhez még: Je.Ju. Osztrovidova: Jeszty li buducseje u jegijnoj Rosszii? In: *Posztkommunistyicseszkoje razvityije Rosszii*, RAN, Insztitut Mezdunarodnih Ekonomicseszkih i polityicseszkih issledovanyij, Moszkva, 1993. 54–75. p. – Je. P. Korjija: Rosszija: problema federacii i jejo szubjektov, In: i.m. 76–86. l.)

11. Szergej Sahraj, Jelcin nemzetiségügyi szaktanácsadója, aki sokáig volt a Nemzetiségi Állami Bizottság elnöke, és 1992. december végétől ő koordinálta az észak-kaukázusi orosz területeken állomásozó belügyi, biztonsági és katonai egységek tevékenységét, a „cssecsen régió” felrobbanását is ebből vezette le, Jelcin és az „augusztusi demokraták” végzetes mellékösszefüggését: „A Csecsen Köztársaságban zajló események legfontosabb komponense – a cssecsen tragikus sorsa a múltban. Miről van szó? A múlt században a több mint fél évszázadon át tartó kíméletlen kaukázusi háborúról, iszonyatos embervesztéseivel, majd az e háborút követő exoduszról Törökországba és a Közel-Keletre, amit a cssecsenek „mahadzsir”-nek neveznek. Ebben a században pedig az Észak-Kaukázus összes lakosának 1944-es deportálásáról. Mindez súlyos nyomokat hagyott a nép történelmi emlékezetében, és mély bizalmatlanságot kellett a központi hatalom, de egyáltalán mindenféle hatalom iránt. A cssecsenek 1957-ben történt visszatelepítése szülőföldjükre lehetőséget kínált a sebek begyógyítására, de az állami szervek felemás intézkedései következtében mi mégis egy élesre szerelt robbanóknak kaptunk örökséget. És ez az akna fölrobbant. Pontosan akkor robbant föl, amikor a gorbacsovi szovjet vezetés ki akarta játszani az oroszországi autonómiák kártyáját a Borisz Jelcin vezette új, demokratikus Oroszországgal szemben, és az autonóm köztársaságok státusát a szövetségi szovjet köztársaságok státusával egy szintre emelte. És mi lett ennek az eredménye? Ki nyert ezen a harcon? A szovjet vezetés éppoly kevéssé, mint az oroszországi, a demokraták éppoly kevéssé, mint a pártokráták, a népről nem is beszélve. Csecsen-földön fokozatosan kialakult az a képlet, amit ma Dudajev-rezsimnek nevezünk, s ami nem más, mint kriminális-gazdasági szabadvezetés.” (Szergej Sahraj, az OF kormányának miniszterelnök-helyettese 1994. szeptember 27-i beszédéből, In: *Kriminálnij rezsim*. Csecsnya, 1991–1995 gg. Moszkva, 1995. 5. p.)
12. Jelcin, Gorbacsov, Nazarbajev, Kravcsuk, Suskevics és a többi párttitkárból-pártfőtitkárból lett köztársasági elnök valójában nem népek, nemzetek, társadalmi osztályok, politikai mozgalmak, etnikumok, hanem különböző szintű és jogállású szovjet régiók vezetői vagy vezérei voltak, és mint ilyenek fogadtatták el magukat a „nagy szovjet reformátor”, az „antibürokratikus forradalom népvezére” vagy a „nemzet atyja” változatos, de olykor össze is fonódó szerepeiben. A retorika és a szerep helyzettől függően változott (kivel, milyen regionális erővel kellett megmérkőzni, kivel szemben kellett a regionális vezérnek megfogalmaznia magát, és milyen nyelven volt megszólítható egy-egy időszakban az adott régió lakosságának passzív többsége vagy leszerelendő aktív kisebbsége), ám a tartalom és a cél állandó maradt: a szovjet térszerkezet öntranszformációja – a teljes dezintegráció mint egy újabb integráció előfeltétele.
13. A Szovjetunió megszűnése utáni Oroszországi Föderáció nem azonos a maival. Alakításának és új alapokra helyezésének számos tervezete született 1991 és 1993 között. Egész sor elképzelés megvalósításával kísérleteztek, míg kialakult az 1993 decemberében népszavazással jóváhagyott alkotmányban rögzített föderációs államszervezet.

Az „augusztusi demokraták” – élükön Galina Sztarovojtovával, Jelcin néhai nemzetiségügyi tanácsadójával – Andrej Szaharov alkotmánytervezetét tekintették mintának. Ennek lényege az, hogy minden népnek lehessen saját szuverén állama, ha demokratikusan így rendelkezik. Ennek az irányzatnak a hívei egy ideig amellelt szálltak síkra, hogy hozzanak létre a többségi orosz lakosság által lakott területeken egy Orosz Köztársaságot (Russzkaja Reszpublika), amely aztán a többi köztársasággal együtt hozza létre az államszövetséget. Ez azonban nemcsak azért lett volna kétséges vállalkozás, mert megismételte volna – teljesen értelmetlenül – Oroszország kiválását a Szovjetunióból, és laza konföderációt eredményezett volna föderáció helyett, hanem azért is, mert – nem lévén múltbeli határok – egy ilyen Orosz Köztársaság „leválasztását” gyakorlatilag vagy nem, vagy csak polgárháború árán lehetett volna megoldani, arról nem beszélve, hogy a nem orosz köztársaságokban is – kevés kivétellel – az oroszok lettek volna többségben, és az Orosz Köztársaság így is olyan hatalmas területet terjedt volna ki, amelyen óhatatlanul föderatív berendezkedést kellett volna kialakítani.

Az „unitárius” állam hívei, az „állampártiak” („goszudarsztvennyiki”), akik között az „augusztusi demokratákat” (például Gavril Popovot, néhai moszkvai főpolgármestert) éppúgy megtaláljuk, mint a szélsőséges nacionalistákat (köztük mindenekelőtt Vlagyimir Zsirinovskijt), ezzel szemben a nemzeti-territoriális felosztás elvének mint tarthatatlan szovjet örökségnek a felszámolását hirdették meg, és ehelyett egy olyan gazdasági-területi felosztás mellett érveltek, amely gyakorlatilag visszatérés lett volna az 1917 előtti cári Oroszország kormányzósági rendszeréhez. Ám a szovjet korszakban – meglehet önkényesen – meghúzott regionális határok eltörlése egyszerre jelentett volna hadüzenetet a nemzetiségeknek (s egyben támogatást a radikális nacionalista erőknél, amelyek a csecsen régiót kivéve mindenütt kisebbségben voltak, de amelyek a szuverenizációt a szeparatizmusig hajtották), és jelentette volna a szovjet régiók – az öntranszformáció alanyainak – felszámolását, ami véres erőszak és polgárháborús káosz nélkül aligha ment volna.

A köztes felfogást azok képviselték, akik a nemzeti-territoriális felosztást változtathatatlannak adottságnak tekintették, de a köztársaságok politikai státusát egy szintre hozták volna az adminisztratív-területi egységek, az „orosz régiók” státusával. A régiók közötti különbségek – nemzetiségi régiók vagy adminisztratív egységek – névlegessé váltak volna, míg jogaik azonosakká. Ezen belül fogalmazódott meg újra meg újra az a javaslat, amely a nemzeti autonómiát nem a territoriális elvhez, hanem a kulturálishoz kívánja kapcsolni. A nemzeti-kulturális autonómia mellett szólt, hogy például a Tatár Köztársaság az OF területén élő tatárak 68 százaléka számára semmilyen többletjogot nem ad, minthogy nem Tatár földön van a lakóhelyük. Ugyanígy: a mordvinok kétharmada számára Mordva autonómiája édeskeveset jelent, minthogy etnikai hazájuk területén kívül telepedtek le. Ez a kulturális autonómiát előtérbe helyező javaslat nem zárta ki a területi önrendelkezés lehetőségét sem, elutasította viszont kizárólagosságát és szeparatizmusig hajtott megvalósítását. A koncepció elvetette a „nemzeti önrendelkezés” elvét is, mint „szocialista torzítást”, és helyette a „népek önrendelkezésének” fogalmát használta. A nép ugyanis nem azonos valamely etnikai csoporttal, hanem magában foglalja az adott területen élő etnikumok összességét, méghozzá nem a lakosság, hanem a politikai közösség jelentésében. Minthogy mind az egyes régiókban, mind az OF egészében az orosz etnikum túlnyomó többségben van (82 százalék), ez a kétségkívül demokratikus felfogás az OF összetartását szolgálta volna, a helyi orosz lakosság védelme mellett.

A mindenféle politikai és gazdasági realitást nélkülöző adminisztratív-utopisztikus megoldások egyike volt Oleg Rumjan-cev „összevonásos” tervezete. Ezek szerint a 60 oroszországi megyéből (oblaszt) 20 nagy területi egységet kellene képezni, amelyeknek – éppúgy, mint a nemzeti köztársaságoknak – saját alkotmányuk, törvényhozó gyűlések és kormányzatuk lenne. Ez a 20 „Kis Oroszország” ellensúlyozná a nemzeti köztársaságokat, minthogy csak ezeket illetné meg a köztársaságok jogi státusa az orosz régiók között. Röviden: az orosz régió-

kat nagy egységekké összetoldva lehetne fölemelni a nemzeti régiók (a köztársaságok) státusának szintjére. A másik adminisztratív-utópikus változatot a Demokratikus Reformok mozgalma (Szergej Alekszejev, Anatolij Szobcsak, Jurij Kalmikov) dolgozta ki. Eszerint az új föderáció alapját 1. szuverén államok (a köztársaságok), 2. kormányzóságok (a létező területi-adminisztratív egységek megnövelésével létrehozott új egységek, amelyek az államokkal egyenjogú szubjektumai lennének a föderációnak) és 3. olyan autonóm nemzetiégi képződmények (autonóm körzetek, területek) alkotnák, amelyeket az oroszországi kormányzóságok területén hoznának létre területi vagy etnikai-kulturális alapon a kis lélekszámú népek számára. E tervezetek nyomán született meg a föderációs központ és a régiók ideiglenes kompromisszumaként 1993 elején a Föderációs Szerződés, amelyet a Csecsen és a Tatár Köztársaság nem írt alá, viszont az aláírók között szerepelt Moszkva és Szentpétervár. Ebben a köztársaságokat szuverén államoknak nevezzük, amelyek saját alkotmánnyal, állampolgársággal, saját felső hatalmi szervekkel – (tehát a tulajdonképpeni orosz régiókkal) megegyező jogosítványokkal és államhatalmi funkciókkal rendelkeznek. Ennek a – sem az unitárius állam, sem a szeparatizmus híveit ki nem elégítő – kompromisszumnak aztán az 1993-as „rendteremtést” követő új alkotmány elfogadása vetett véget, amelyben az Oroszországi Föderáció minden szubjektuma egyenlő jogi státussal rendelkezik (mindegyik egyenjogú alkotója a föderációnak), és egyik sem szuverén, nem rendelkezik a föderációból való kiválás jogával sem. A tényleges különbségeket viszont – a köztársaságoknak esetenként igen jelentős engedményeket tevő és jogosítványokat adó – úgynevezett kétoldalú szerződések rögzítik.

14. Jelcin nevezetes mondatát idézi: L. M. Drobizseva: *Etnicizm i problema nacionalnoj polityiki*. In: *Kuda idyot Rosszija?*, Interpraksz, Moszkva, 1994. 1191. l.
15. Az Oroszországi Föderáció Alkotmányának teljes szövegét lásd *Oroszország. Tények és adatok 1995.* (Szerk.: Nanovszky György), Teleki László Alapítvány, Budapest 1995. 5–27. l.
16. Borisz Zsukov: *Punkt prijoma ponosenih szuverenitetov* (Szó szerinti fordításban: Használt szuverenitások átvevőhelye), *Sztolica*, 1994. 40. sz. 5. l. Borisz Zsukov szerint – egyelőre legalábbis – azért „nem ismétlődött meg az 1917-es forgatókönyv”, vagyis Oroszország teljes szétesése, azért van feláradásban a FAK (1994-ben már az összes volt szovjet köztársaság tagja volt a balti államok kivételével), és azért maradt egyben az Oroszországi Föderáció, mert az orosz „államdemokraták” nem a politikai-ideológiai-eszmei, hanem a gazdasági kérdésekre összpontosítottak. „Államnihilizták” voltak, és a „sokkterápia” hívei. „A demokraták sohasem tekintették céljuknak a Szovjetunió szétverését. Tisztában voltak, az egységes államszervezet hasznával, de nem törekedtek minden áron való megőrzésére sem. Csak hadd játszanak a köztársaságok szuverenitást és függetlenesít – a gazdaság logikája előbb-utóbb úgyis visszatértelet ők, kénytelenek lesznek kidolgozni azokat az integrációs gazdasági mechanizmusokat, amelyek nélkül életképtelenek...” (U.o.) Oroszország 1991 és 1994 között nem az államnyelv, az állampolgárság, a „sokk nélküli reform”, hanem gazdasága valóságos átépítésével volt elfoglalva. Ezért vált mára erős gazdasági vonzásközponttá, s ezért volt képes megőrizni egységét is. Ma már nem az a kérdés, melyik régiót, milyen feltételekkel hajlandó „kiengedni” gazdasági integrációjából, hanem az, hogy melyiket milyen feltételekkel hajlandó beengedni oda. Itt jegyzem meg, hogy ez az újságírói

- diadaljelentés pontosan tükrözi a Jelcin-rendszer általános megítélését 1994 végén (de még a csecsen belháború előtt). A gazdasági és politikai stabilizálódásban oly kevesen hittek 1993 októbere után, hogy valóságos csodának tűnt: az állam erőszakos fellépése nyomán nemcsak erős „elnöki állam”, hanem erős gazdaság is született Oroszországban. A „Szvodnya” című liberális, vállalkozói körökhöz közelálló lap 1994 végén (ugyancsak a csecsen háború előtt) szerkesztőségi manifestumban adta hírül, hogy Oroszország fejlődése új szakaszba lépett: „Befejeződött a posztkommunista Oroszország transzformációjának első szakasza, és egy minőségileg új szakasz vette kezdetét. Az első szakaszt az abszolút nyugati orientáció, az ország gyors veszternizálásának és Európába való beilleszkedésének forszírozása jellemezte, ami azon a grandiózus reményen alapult, hogy a kommunizmust magáról lerázó, mindenkit szabadon engedő, a hidegháborúban önként és boldogan kapituláló ország számíthat a Nyugat hathatós támogatására és szolidaritására. Ez a szakasz vereséggel és kiábrándulással ért véget. A Nyugat, miután teljes egészében elszalasztotta a lehetőséget, hogy Oroszországot zökkenőmentesen integrálja a »nyugati világba«, olyan vereséget szenvedett, amely a nyugati perspektívára orientált politikai erőket elszigetelte. A napjainkban kezdődő új szakasz Oroszország posztkommunista transzformációjának nemzeti szakasza. Oroszország történetének legsúlyosabb kríziséből önállóan, mindenféle külső segítség nélkül fog kikászálódni. (...) A nemzeti fejlődés hallatlan perspektívákat nyit meg az orosz liberalizmus előtt egy valóban szabad gazdaság és szerves – a természetes hagyományokon és nemzeti kulturális értékeken nyugvó – társadalmi struktúra megteremtéséhez (...). Oroszország, miután megszünt a mindenféle »modelleket« – amerikai vagy kínai – ráerőltető társadalomtervezőktől, végre realizálhatja azokat az előnyeiket, amelyekkel csak ő rendelkezik... Nem kell többé szolgalelkűen a Nyugat felé ácsingózunk, attól félve, hogy »demokráciából« vagy »külpolitikai magatartásból« kettést kapunk tőle. Véget ért az az időszak, amikor arra tanítottak minket, hogyan éljünk. Amit lehetett, már megtanultuk. Partnerekre szükségünk van, de mentorokra többé nincsen.” (Idézi: Alekszandr Janov: *Poszle Jelcina*, Moszkva, Kruk, 1995. 86–76. l.)
17. Kaganszkij, Rosszija v „Belovezszzkom proszttransztve” 126. l.
 18. Lásd még Szilágyi Ákos: Kis orosz államháború, *Szovjet füzetek*, 1993. 11. sz.
 19. Lásd még Szilágyi Ákos: Az ellopott puccs, *Szovjet füzetek*, 1991. 3. sz.
 20. Lásd Kaganszkij: Rosszija v „Belovezszzkom proszttransztve” 119. l.
 21. Mintimer Sajmijev tatár köztársasági elnök szavait idézi Emil Pain, i.m. 169. l.
 22. Az „orosz régiók” szuverenizációs lázadásáról lásd Je. Ju. Osztrovidova, i.m., Emil Pain, i.m. és Je. M. Korkija, i.m.
 23. Dudajev ebből a szempontból „harmadik erőként” lépett fel: nemcsak a szovjet regionalizmus politikai erővel (Doku Zavgajev szovjet köztársasági elnök és tejjje), hanem a csecsen értelmiség „Dajmokh” elnevezésű tradicionalista politikai mozgalmával is szemben állt. Mikor 1991 júniusában Dudajevet az extremista nacionalisták (Zelimhan Janderbijev Vajnah Demokrata Pártja, B. Gantemirov Iszlám Ut elnevezésű pártja és a „Gulam” mozgalom) nyomására a Csecsen Nép Össz nemzeti Kongresszusa Végrehajtó Bizottsága elnökévé választják, a kongresszust elhagyta a Lecso Umhajev és Szalambek Hadzsi-jev vezette tradicionalisták értelmiségi mozgalma. Később, mikor elnökké választatja magát a csecsen választók 15%-ával (ennyien mentek el az 1991 végén kiírt elnökválasztásra), és kiéleződik a politikai küzdelem az elnök és a parlament, az elnöki tejjek és az ellenzéki tejjek között, Dudajev valóságos mérsárlást rendez a csecsen értelmiség sorában. Vetélytársait sorban eltávolítva vagy kivégeztetve betiltja a 129 tejj és a külföldi csecsen diaszpórák által 1993. december 25–26-ra Gromnijban meghirdetett kongresszus megtartását, amelyen a delegátusok 1994 áprilisára parlamenti választásokat készülték kiírni és a csecsen helyzet rendezésének lehetséges útjait megvitatni. Lásd minderről részletesebben: Vagyim Korotkov: A csecsen forradalom, 2000, 1995. március 3–7. l. (Az orosz eredeti „Cssecsenszkaja model etnopolityicseszkij processzov” címmel jelent meg az *Obscsesztvennijje Nauki i Szovremennosztj* című folyóirat 1994. 3. számában), Alekszandr Janov: Cssecsenszkij ekzamen, In: *Uő: Poszle Jelcina* 88–111. l. valamint két hivatalos dokumentumgyűjtemény-propagandakiadvány: *Csecsenszkij krízisz: iszpitanijje na goszudarsztvennosztj*, Moszkva, 1995. és *Kriminalnijje rezsím*. Cssecsnya, 1991–1995. g.g. Fakti, dokumenti, szvigetyelsztva, Moszkva, 1995.
24. Mint például Andranyik Migranjan, aki Gorbacsovtól Jelcin elnöki tanácsadó testületébe nyergelt át, és nemcsak a csecsen földi orosz beavatkozást ideologizálta meg az orosz nagyállamiság („gyerzsavnosztj”) helyreállításának és mindenáron való fenntartásának szükségessége alapján, hanem az új orosz külpolitikai doktrína egyik előkészítője lett. 1993 végétől folyamatosan sürgette a „hintapolitikát” folytató Kozirjev leváltását. Lásd ehhez: Andranyik Migranjan: 1995: a nagy fordulat avagy a teljes összeomlás éve az orosz államiság történetében, 2000, 1995. március 8–11. l., valamint Szilágyi Ákos: Magyarország kelet-európai szemmel, In: *Kormány a mérlegen 1990–1994*. Korridor Könyvek, Budapest, 1994.
25. „... három éven keresztül gyakorlatilag nap mint nap átlagosan harminc embert végeztek ki Csecsen földön, lényegében polgárháború folyt. Békészerető polgárok pusztultak el, akiknek semmi kedvük nem volt meghalni Dudajevért” – írta a *Lityeraturnaja Gazeta* tudósítója, Zsuhovickij 1995 elején. (Idézi: Alekszandr Janov, i.m. 89. l.)
26. Lásd ehhez Mihail Pokrovszkij: A Kaukázus meghódítása, 2000, 1995. március, 35–42. l. (Az orosz eredeti: Zavgajevijje Kavkaza, In: M. Pokrovszkij: *Diplomatijja i vojny carszkij Rossziji*, London, OPI, 1991. 179–229. l.), valamint Abdurahaman Avtorhanov: *Imperija Kremlja*, Prometheus-Verlag, 1988. 143–192. o.
27. Lásd erről Mihail Pokrovszkij, i.m. valamint Sz. Kurginyán–V. Szolohin–M. Podkopajev: Szuverenizációt a piratsztvo, In: *Csecsenszkij krízisz: iszpitanijje na goszudarsztvennosztj*, Moszkva, 1995. 14–17. l.
28. 1994 őszén Dudajev a következő felhívással fordult Dagesztán népeire: „Ütött az óra, amikor minden egyes dagesztáni és csecsen tetteken mérheti le, mit érnek nagy érzései és eszményei. – Ütött az óra, amikor a csecsennek támaszra, katonai támaszra van szüksége kíméletlen harcában, támaszra és a dagesztáni tör erejére. Most vagy soha! – Tisztában vagyok vele, hogy a Dagesztáni Köztársaság vezetése ma nem képes méltó vezetőt adni Dagesztánnak, mert teljes egészében a jelcini birodalom ellenőrzése alatt áll, és úgy tancol, ahogy az OF Szövetségi Tanácsából fityúlnak neki. – Ezért fordulok magához a néphez – avarokhoz, darginokhoz, lezginékhez, kumikokhoz, lakokhoz és Dagesztán összes többi népéhez, a dagesztán nép Öfelségéhez, mert szükségünk van ma egymásra ahhoz, hogy megvédjük magunkat, megvédjük becsületünket, és kivívjuk a Kaukázus szabadságát. – A muszka (sic!) – irántunk érzett gyűlöletében minden mértéket elveszített már. Soha nem volt még ekkora szükségünk Dagesztán segítségére, hiszen ma mindannyiunk sorsa eldőlt, meghozza nemcsak Csecsen földön, hanem – és főként – Dagesztán földjén. Keljtek hát fel! Vegyétek saját kezetekbe sorsotokat, vagy bízzátok azokra, akik képesek harci hőstettekre, és képesek a békés alkotómunkára, keljtek föl, és meglátjátok, hogy olyan erősek leszünk, mint még sohasem. Soha nem voltunk még közelebb a szabadsághoz, mint ma. – Keljtek föl, és legyen megvetés a része mindazoknak, és azok utódainak, akik nem képesek a bajtársi karnyújtásra a harcmezőn akkor, amikor a nagy hívás felhangzik. Kelj fel Dagesztán, kelj fel a környölet és irlalmas Allah nevében! Ámen!” (Idézi: *Kriminalnijje rezsím*. Cssecsnya, 1991–1995. i.m. 51. l.)
29. Ugyancsak visszhangtalan maradt Dudajev felhívása az iszlám államokhoz: „A Cssecsen Köztársaság elsőként nyilvánítja határait nyitottnak és átjárhatónak, és azzal a felhívással fordul Dagesztánhoz, Azerbajdzsánhoz, Iránhoz, Irakhoz, Törökországhoz, a közép-ázsiai országokhoz: Kazahsztánhoz, Üzbegisztánhoz, Tadzsikisztánhoz, az arab államokhoz, Pakisztánhoz és minden muzulmán országhoz és néphez, hogy kövessék példáját.” (1994 június) Idézi: *Kriminalnijje rezsím*. Cssecsnya, 1991–1995. i.m. 50. l.
30. Lásd ehhez Szilágyi Ákos: Virágoztek ezer nemzetállam!” *Politikatudományi Szemle*, 1995. 2. sz. 102–110. l.
31. Kétségtelen, hogy Csecsen föld szuverenitásának három éve

- alatt a fegyveres banditizmus, a pénzhamisítás, a kábítószer és fegyverkereskedelem, a csempészet központja lett. Néhány adat: az Oroszországban forgalomba hozott hamis pénzek 90 százaléka Csecsenföldön állították elő, az 1994 első félévében az oroszországi bankszférában elkövetett csalások és sikasztások (900 millió rubel) 42 százalékát a Csecsen Köztársaság állampolgárai követték el, az észak-kaukázusi vasútvonal grozniji szakaszán három év alatt 1700 teherszállító vontatót raboltak ki, a grozniji repülőtérrel havonta 120 hivatalosan nem jegyzett repülőjártat indult, ami azt jelenti, hogy Oroszország és a FÁK területéről Csecsenföldön keresztül bármilyen áru és bárki külföldre juthatott, 1992 folyamán a köztársaság 450 ezer tonna közolajterméket állított elő és értékesített anélkül, hogy ennek összegéből egyetlen dollár is befolyt volna a csecsen nemzeti bankba (más adatok szerint 1991–92-ben 25 milliárd (!) dollár értékben szállítottak közolajtermékeket külföldre, de hogy ez az összeg hová került, kik között lett felosztva, arra semmiféle adat sincs) stb. (Lásd erről részletesebben: Csecsenszkij krízis, i.m. 12–13., 33–36. l. és *Kriminálnij rezsim*, i.m. 21–24. l.) A csecsen szuverenitásnak erre a sajátosságára Alekszej Kamenskij is föl hívja a figyelmet a „szegények” és a „gazdagok” szeparatizmusa közötti különbségeket elemző cikkében: „A szeparatizmus csecsen változata e tekintetben teljesen egyedülálló. Dudajev kriminális államot hozott létre, amely részben a szovjet korszakból megmaradt fegyverek eladására szakosodott, részben pedig a kábítószer-kereskedeleme. Csecsenföld a közvetítő állomás szerepét játszotta. A csecsen állam, politikai függetlensége ebben az értelemben nem jelentett mást, mint az Oroszországi Föderáció büntető kódexétől való függetlenséget. Így valójában a csecsen állam szeparatizmusa is a legteljesebb mértékben gazdasági szeparatizmus volt: egy kis régió, amely tömve van pénzzel. Innen nézve mellékes, hogy ez a pénz az illegális gazdaságból származott, a politikai önállóság kivívásának eszköze pedig egyáltalán nem jellemzők a gazdasági szeparatizmusokra.” (Alekszej Kamenskij: Szuverenizmus v zavtrasnyem dne, *Kommerszant*, 22. szám, 26. l.)
32. Az ötvenöt éven át tartó kaukázusi háborúban a 200 ezer fős orosz hadsereggel (a háború utolsó éveiben ez a szám már 280 ezer főre ugrott) Samil 20 ezres rosszul felszerelt felkelőserege vette fel a harcot (a Napóleon ellen kiállított orosz hadsereg létszáma 240 ezer fő volt). A csecsenek a szovjet hadseregben is kiváló katonák hírében álltak, számarányuk különösen az altisztai állományban volt szembeszökő. A helyzet – s nemcsak a számarányok tekintetében – ma talán még rosszabb, mint százötven évvel ezelőtt. A Csecsenföldön állomásozó föderatív katonai kontingens létszáma 1996-ban elérte a 42 ezer főt. A föderatív költségvetés számára csak a kontingens fenn-tartása napi 100 ezer dollárjába kerül, a csecsen háború teljes költségével együtt pedig naponta átlagosan 2 millió dollárjába. Márpedig a háború, ha nem is ugyanazzal az intenzitással, de már 16 hónapja tart. A csecsen reguláris alakulatok létszáma ugyancsak 1996-os adat szerint – a külföldi zsoldosok számával együtt – 11 500 főt tesz ki. Ehhez még hozzá lehet számítani a civil lakosságnak azt a részét, amelyet a csecsen harcosok „népfelkelőkként” tudnak mobilizálni egy-egy harci akcióhoz, ami harcosonként 10 főt jelent. [Az adatokat a mértékadó *Kommerszant* című hetilap 1996. március 19-i (9.) számában közölte.] A számadatokról l. még: Csecsnya: Arif-metyika vojni, *Russzkaja Misl*, 1996, 4128.szám, 5. l. A föderális hadsereg kötelékében harcolók száma ezek szerint 41 ezer fő és ebből 22 ezer a belügyminisztérium katonáinak száma. A fanatikus csecsen harcosok 1500–1600-an lehetnek, a hozzájuk csatlakozó önkéntesekkel együtt ez a szám időszakonként elérte a 7–8000-et is. Az elesett föderális – javarészt orosz – katonák száma 1996 május 24-i adatok szerint 2805 fő, a sebesülteké pedig 10319 fő volt. A harcoló csecsen alakulatok veszteségeiről nincsenek pontos adatok, magának a polgári lakosságnak a veszteségei és Csecsenföld pusztulásának arányai azonban rendkívül nagyok.
33. Lásd ehhez Alekszandr Janov: Csecsenszkij ekzamen, In: *Poszle Jelcina*, i.m. 90. l.: „Szabad választásokat Csecsenföldön! – ez lehetett volna és ez kellett volna legyen a liberális Oroszország jelszava már jóval az 1993. december 7-i válság kirobbanása előtt, de ez a demokratikus kiút az erőszakos megoldással szemben föl sem merült előtte.”
34. Ezt a konklúziót, amely néhány éve még erős túlzásnak hatott volna, az amerikai és az orosz kormányzat felderítő és elemző központjainak vészjósló diagnózisai támasztják alá ma már. A CIA és az FBI igazgatói – John Deutch és Louis Freeh – 1996 májusának első napjaiban egy parlamenti meghallgatáson jelentették ki: „Az orosz szervezett bűnözés az ország demokratikus átalakításának legnagyobb akadálya, de mára már Amerikában is a legveszélyesebb maffialáncot alkotja. Az orosz maffiák világméretű multinacionális »nagyvállalatként« működnek, több alközpontjuk az Egyesült Államokba települt ... Rendkívül nagy mértékben uralják a volt szovjet köztársaságok gazdaságát és a központi államapparátust.” Sőt „a CIA úgy véli, hogy az orosz bel- és külpolitika alakításában nagy szerep jut a maffiáknak. – Lehet, hogy ezt hallani sem esik jól a Jelcint támogató külföldi kormányoknak, de ez az igazság, és az USA nemzetbiztonsági érdeke, hogy számoljon ezzel a tényezővel”. (*Népszabadság*, 1996. május 3. 20. o.) Messzeemenően alátámasztják a CIA és az FBI jelentését az orosz elnöki apparátus egyes képviselői, akik – mint a *Kommerszant* című hetilap idézi – „nem hivatalos formában ugyan, de elismerték, hogy egészen a legutóbbi időkig nem mérlegelték kellőképp azt a körülményt, hogy az oroszországi üzleti és alvilági körök milyen mértékben épültek be a csecsenföldi gazdaságba. Ennek a mindmáig olajozottan működő féllégális üzleti rendszernek a tulajdonképpeni csecsen alkotóeleme nem túl jelentős, fontosabb ennél az a szerep, amelyet maga a Csecsenföld a rendszerben játszik: a Csecsenföld biztosítja ugyanis a szabad ki-be járás és szabad mozgás lehetőségét Oroszország határain és területén, továbbá katonai bázisul és fegyveresen védett fedezékül is szolgál a »rendszer« számára. Egyes elemzők úgy vélik, hogy maga Csecsenföld alárendelt helyet foglal el a rendszerben, az agyközpontok Moszkvában és Isztambulban vannak. 5–6 olyan pénzügyi-ipari csoportról is tudnak, amely tevékeny részt vállal a csempészetekben (a kicsempésztett áru oroszánrészt közolajtermékek teszik ki), valamint a csecsen területen keresztül folyó fegyverkereskedelemben. E csoportok közül kettő meglehetősen jól ismert Oroszországban, és az orosz üzleti élet elitjéhez tartozik. Figyelemre méltó, hogy a kábítószer-kereskedelem, amely a csecsen gazdaság egyik alaptevékenysége, egyáltalán nem játszott meghatározó szerepet a rendszerben, és átengedték – hitbizomány gyanánt – az etnikai csecseneknek. A szóban forgó csoportokon belüli kapcsolatok mélységéről és szilárdságáról tanúskodik az a tény is, hogy a csoportok magva még a '70-es évek végén jött létre, amikor a Szovjetunióban beindult a közolaj termékek csempészetének illegális rendszere (a '80-as évek elején, az úgynevezett odesszai perben ez némi nyilvánosságot is kapott). Az akkori rendszer egyik láncszeme a grozniji közolajfinomító üzem volt. Lényeges, hogy a Csecsenföld akárcsak félig független státusának megőrzése a rendszer keretei között azt jelenti a csecsen vezetés számára, hogy adva van a rendszer vezetésének és döntéseinek befolyásolásához szükséges előfeltétel. Ezért védelmezi Dudajev környezete körömszakadtáig a maga függetlenségét, hiszen ennek elvesztése annyit jelent, hogy kiesnek a rendszerből. Ugyanakkor a rendszer oroszországi láncszemeiben még szilárdan kitartanak amellyel, hogy megvédelmezik azokat az óriási befektetéseket, amelyeket eddig már a Dudajev-rezsimbe és az illegális üzlet mechanizmusainak kialakításába beleöltek. A helyzet ugyanis úgy áll, hogy a csecsen láncszem áthelyezése valamelyik szomszédos országba ennél a megoldásnál jóval többbe kerülne.” (Zveno v prestupnoj cepi, *Kommerszant*, 1996. március 19. 11. o.)

Marno János

ALAPZAJ

„Ez a jobbik rosszabb.”

(Samuel Beckett: Előre vaknyugatnak)

Nem kenyerem a munka. M., éppen ő
mosolyog felém a fóliával fedett tető-
teraszról, a fején saját kötésű fekete
sapkát visel, rajtam a zöldesszürke kordom,
intek, hogy ne lépjen közelebb, nehogy
összemosódjanak a vonásai,
mintha világosból néznék sötétebbe,
holott az ő térfelét deríti csupán a külső
fény, míg engem még a lépcsőház mélye
is, az akna is takar, sebj, intek, semmi vész,
majd ha szükségét érzi, átbújok hozzá,
mihamar így is teszek, kibújok a fűtés-
vagy szellőzővágaton, M. arca
harminc év után is éppoly ráncatlan,
szeme vakító ibolyakék, örömünk egyszerre
nem ismer határt, a nadrágomon azonban
vastagon megült a téglá- s a vakolatpor,
sose jártunk hasonló magasban együtt,
most se megbeszéléses alapon, M. fel-
indult hangján most ismét ugyanazokat a lejárt
ütemű verseket hallom, de most nem támad
nevethetnékem, érzem, ahogy megköt, nadrágom
szövetébe beleköt a por, s a köröm-
kefével semmire nem jutok,
M. tudja jól, hogy magamtól soha nem vágtam
volna bele semmilyen építkezésbe,
mélységiszonyom nőttön nő, reggel
úgy alszom el, mint akinek fél napja sincs hátra,
M. ötödmagával alszik egy döngölt
padlóju helyiségben, másodszor Angyalföldön
ölelkeztünk, ott is a vasúthoz közel,

s a türelmünket is egyszerre (idegen, ám-
 de annál idevágóbb szóval:) mint-
 egy paralel veszítjük el; M.
 padlósúroló kefént nyom a kezembe,
 vakok kötözték, álmomban ez dereng,
 türelmetlen vagyok és akaratgyenge, em-
 így járnak közben az ügyemben
 a költészet mint ürügy – a lábam immár
 mind a kettő gipszben –; minek taglaljam,
 párosban is rosszabb lenni, mint nem,
 kezdem hát előlről, mindegy, hol, a világ
 eleve kiveszett, annál fontosabb hát,
 hogy valamivel elfoglaltam magam,
 legyenek kész elveszejteni, ami van,
 M. természeténél fogva mezítláb
 sűrű, s mintha elhagyni készülné a tetőt,
 lefelé menet a levegő menten
 fagypontra alá süllyed, gyomrom fala kőből,
 mögötte, azaz hogy M. mögött, M. után
 kásán émelygek, fejemtől válnék mielőbb,
 egyéb emléktől, italtól, melybe holland
 altatót kevertek, sárga félelem száll meg,
 ébresztő, hogy M. már egy más ütemre lejt,
 más ütemre, egy piszokkal, szálan itt fel-
 ejt... – és lárva pillantásom újfent
 a mennyezet iránt, a fóliára esik,
 könnyebb nézni hanyatt hogy esik,
 eldőlőm egyedül ürge közönség,
 a szerszámokhoz, s úgy egyáltalán, mi közöm,
 nadrágom köztes nemű, nekrokord termék,
 szívósabb fajta, mint amit önerőből
 egy magamfajta kieszközölhetnék...
 továbbá arra se esküszöm
 meg most már, hogy M.-mel háltam, hogy ővele
 hálhattam volna együtt az imént,
 hanem fájdalom, M. nem egyszer maga tért
 ki a költészetem elől, ha nem ájulás
 környékezte éppen, mit tudni, mikor mely szó
 fajulhat tettlegessé, kezdtem volna szépen
 vetközni, és M. szája falfelhérré vált
 a súlyosan alultáplált felsőtestem
 látványától, nyolc nap alatt számoltam le
 tíz kiló fölösleggel, ennyivel előre,
 legalább ennyivel tartoztam előre

költői árnyékomnak, árnyékommal egyelőre
 még nem szállva meg M. falfehér száját,
 ám szálljon az ingyenc idő, nálam
 a legjobb ízhez is alkuba társul akár-
 hány baljós előérzet, és akkor egész
 társulat ügye szakad rám, csillapító:
 Legkedvesebb falatunkon rágia
 magát elébb át az idő vasfoga...!

*

Előadásra készülvén a vasútnak lejtő
 agráriskola szinpadán, úgy terveztük, hogy M.
 alakítja majd a vak virágáruslányt,
 lírai egyfelvonásos, amerikai átlag,
 akkoriban hozta le valamelyik Nagyvilág,
 másfél mázsás népművelő pártfogónk
 ajánlkozott a rendőr szerepére,
 narratívve hogy figyelemmel kísérje,
 mint aspiráns nyomozó szorgalmi láb-
 jegyzetekben rögzítse M.
 csavargó-festő partnerének a vidám
 és nihilista lépéseit – melyek mögött semmi
 esetre sem az amerikai szerző világ-
 nézetére kívántunk volna következtetni,
 hacsak nem áttetszőleg; M.-nek viszont csak-
 is a rendőrt kellett volna (elvétve
 szóval is, de plein air-ben egyáltalán)
 néznie pusztá levegőnek,
 áttetszőség kívül, és belülről átélve,
 így instruáltuk M.-et, valamint e fonák
 közelítésről, hogy „aki játszik, az ne
 szorongjon, annak a szíve legyen üres!”, s szám-
 űztünk is minden mozdítható kelléket a szin-
 padról, egy létra kivételével, mely a lám-
 pák föl-, a függöny leszerelésére szolgált,
 és jelezni, játékban, a festőállványt,
 miáltal ablak nyílt volna a vak leány
 hajlandóságára a csendéletével le-
 takart, a csendéletébe becsavart, a csend-
 életébe becsavarodott s persze nyilván
 hajléktalan csavargó iránt – úgyhogy a ki-
 fejletben, a rendőr őrizte parkban, már mint-
 egy alhattak volna (csendélethalom

ölnyi való virággal) együtt...; igen ám,
 csakhogy pártfogónk lelkét éppen M.
 légies közele kavarta fel a legaljább
 mélységéig, próbáról próbára mindinkább
 kinézett belőle egy organikus árvíz,
 inget, nadrágot, orkán dzsekit sírt át
 egy-állító-fültében ez a paca test,
 M.-mel gyakorta estek meg a minden-
 napokban hasonló incidensek, a gyógy-
 szergyárban pl., ahol a kenyerét kereste,
 vagy a vonaton kora reggel oda-, este
 visszafelé jövet, M. együttérzése fő-
 leg az efféle tömegben elesett
 alakokkal mintha nem ismert volna határt,
 most a népművelővel betelt a pohár,
 ne részletezzem, csúf, allergiás foltok
 ütköztek ki M. nyakán, az álla körül,
 a szövegébe belesült, végszóra
 süketen, némán meredt a felkavart tócsa
 képébe – képtelen adni tovább a vakot...

*

S éppen állhatott volna M. a létrán
 is bosszút, mezítláb könnyűszerrel, pille
 kartonruhában az agro-színpadon
 (alatta fekete tornadressz, patent),
 lenni – egy rossz álom, amelyből nagy ritkán
 szakít ki egy másféle rosszullét,
 M., a pártfogónk, és a nyolcadik nap vége
 felé mint akit kicseréltek én,
 futta árnyékomat mint falevelet a szél,
 mentem M. mellett, üres
 gyomromban az altató sárga limonádé,
 a lágy nyári szél északira fordult,
 szóltam M.-nek, hogy a ríkatós
 útszéli darabbal, mely biztos bukással fenyeget,
 milyen viharos tempóban haladunk,
 a hideg szélben is bele-belesütött láb-
 fejünkbe az aznap épült szakasz járda,
 M. a festőt látta volna, tőle kívánta
 hallani, hogyan zajlanak nélküle a próbák,
 erre találtam mondani, hogy szalagról,
 szalagon őrizzük, preparáljuk az ár-

vizi jelenetből fennmaradt hang-
 zavart, s benne, lassítva benne, egynéhány
 csakis általa ejthetett beszédhibát,
 álmomban M. énekszóra fakadt,
 az utcán pedig tajtékzott, hogy élete
 legmélyebb szerepálmából úz a párja
 csúfot, ráhagytam, mert épp a Kabát-ária
 úszott be nálam a Bohéméletből,
 bőrkabátban a pártfogónk a templom háta
 mögül, a cigányúton tűnt fel,
 üszkös gomolyfelhő a porfelhős égaján,
 odaköszöntem, és lefogtam M.
 karját, hogy hagyja abba csépelni a fejem,
 M. mindenki mástól fejből idézett, s én
 se tudtam magamat soha megjegyezni,
 így hasonlithattuk egymást ugyszólván
 mindenhez... a megsemmisítésig menően...
 amerre mentünk, sötétedett, és gyereklárma
 írtotta bennem M. iránt a kedvet,
 és M. szája szintén mint a penge
 és hideg, amint ismételt: Kellek-e én
 ahhoz, hogy a költészet mindig a végét járja – –

Zelei Miklós

Az esztétika őrnagya

Megírni egy jelentést: csinálni valamit a semmiből, ami a teremtéssel egyenlő. A papírokon, amelyek üresek voltak, azután sűrű szöveg sötétlik. Szolgálati útját befutva, azonban a szöveg egy szekrény mélyén süllyed el, ahol számtalan azonos küllemű iratgyűjtő dalmahodik.

És akkor ő? Mi lesz vele mint Firinczel, az esztétika őrnagyával? Mi lesz alkotóerejével?

Munkája végeztével, jelentése megírásának befejezésekor, amikor az utolsó szó után kitette a pontot, mindig ugyanabban a nyomasztó élményben volt része, mint mielőtt az írásba belefogott, s a szerencsés téma megválasztása után kitérte volna első mondatát. A benne, még nem sikerült kiderítenie, honnan, elszabaduló ijedt érzések, rémült gondolatok testet öltenek, bizonytalan, hogy rajta kívül, vagy belül, és ez a parancsnokai arcát változtató alak hideg kezével megcirógatja a szívét, majd egyedül hagyja.

És megsejtette, hogy ő mint Firincz, az esztétika őrnagya, egy metafora: az ellenkező irányú figyelem jelenlétét fejezi ki, egész leegyszerűsítően fogalmazva, amitől egyébként óvakodni kell, s csak a példa kedvéért lehet nagy ritkán megtenni, határozottan rámutatva az alagútra, ahol a megértés, melynek fényéért egyszerűsítünk, oly könnyen elenyészik, amikor nincs ügy, ő jelenti azt, hogy lehetne, amikor pedig van, nyilvánvaló, hogy csakis belőle indulhatott ki.

Ő volt az mint Firincz, az esztétika őrnagya, aki tudta, hogy nem így van ez. Az ügyek sohasem az ő működése következtében, hanem számára is mindig váratlanul, külső szempont alapján keletkeztek. Ennek az állapotnak azt kellett jelentenie, hogy munkáját a lehető legtökéletlenebbül végzi, s ez teszi őt nélkülözhetetlenné; tevékenységét évente kitüntetéssel ismerték el.

A bonyolult szerkezet működésének természetét nem igazán értette. Az életét az a dermesztő körülmény szabályozta be, hogy bármit tett is, a végrehajtás kezdetére és végére egyaránt a nemlét súlya nehezedett. Amikor minden csupa kérdés. Holott neki mint Firincznek, az esztétika őrnagyának, a válaszokból kell egy egész világot építenie.

Ha időnként erre gondolt: a poklot is olyan helynek képzelte el, ahol kérdések parazsával sütogetik a bukottakat.

Öt évszak van egy évben? Tél, tavasz, nyár, ősz, tél. De lételméleti tépelődéseit rögtön a legnagyobb örömmel hagyta abba, és örökre lezárta, mihelyt a filozófiai alosztályról átvezényelték, és őt mint Firinczet a boldogságpiacra, a végtelenül önző, végtelenül geci, és korlátlanul agresszív emberek gyűjtőhelyére – az esztétikai alosztály őrnagyának nevezték ki.

A világ végül is nem azért van, hogy megértsük, hanem hogy kormányozzuk.

A boldogságpiac felvigyázójaként hozzá mint Firinczhez, az esztétikai alosztály alakulatának nem egyenruhás állományú őrnagyához, a fényképek felügyelete tartozott. Mert rendben van, boldogság. Ha ez kell, hát legyen. De a kérdést sohase feledjük feltenni: milyen boldogság?

Az esztétikai eligazítás után épp csak átgondolta új tennivalóit, máris felülbírált az álláspontot, amelyet a filozófiai alosztály tisztjeként ő is elfoglalt, de amelytől, és a hasonlótól, előljáróik mindig intették őket, és most már ő mint Firincz, az esztétika őrnagya be is látta, hogy joggal tették ezt – kizárólag a fegyvernemi sovinizmus, vagyis nem a jó szellemű verseny, hanem a káros rivalizálás adta szájukba a felületes megállapítást: a festmény nem pófázik.

Dehogynem!

A fotók pedig egyenesen hangoskodnak: neki mint Firincznek, az esztétika őrnagyának, nem lesz könnyű a dolga.

Tüstént felismerte, hogy gyakorlatias embert kíván a feladat, és késelem nélkül belefogott az indiai retus kidolgozásába. Az eljárás: erősen rágondol a nem kívánt részletre, s az rögtön eltűnik a felvételtől.

Sok pénzt keresni a képekkel, az a fotóművészet. De ő mint Firincz, az esztétika őrnagya, nem értett egyet a nagyképű fotósok cinikus szövegeivel.

Ők se gondolják komolyan.

Sokat keresni nálunk különben is nehéz. Az viszi valamire, aki kevés pénzből mindent megold.

Modell sincs. Ha egyetlen férfinak tetszik egy nő, már jó aktmodell lehetne. Még sincs csaj, aki úgy odadná magát.

Hát nem is tudom. Meglátják a meztelen képet az előhívásban, a nagyításban, a munkahelyen. Családi kötelékek, ismerősök. A szerelmének se vetkőzik le, majd akkor a fotózáshoz! És ami ebből kijön, se művészet, se pornó. Előrelóg a haj, hogy ne látsszék az arc. Elfordítja a fejét. Állati személytelen.

De mindez visszafordítható. Kevés nőt nem lehet meggyőzni. A férfi uralkodni akar, a nőnek pedig az ösztönei mélyebbek. Szereti magát megmutatni. Csak aki úgy érzi, hogy nem szép, aki elégedetlen a külsejével, az nem. Miniszoknya – láb. Mély kivágás – mell.

L

evetkőzés – teljes megmutatkozás.

Ha egyik–másik képpel neki mint Firincznek, az esztétika őrnagyának gondja volt, bekérte az alkotót, hogy miért csinálta így. Most mondja meg, miért szép?

A művészetek céljain töprengő hosszú beszélgetésekben ő is mint Firincz, az esztétika őrnagya, kifejtette nézeteit a szépről, s meghallgatta ugyanerről a partnert is, mert mint annyiszor hangsúlyozta, kifejtette és nyomatékosította, a művészt ő nem ellenfélnek, hanem mindig alkotótársnak tekintette. Még akkor is így lett volna ez, ha éppen a művész és a művészet érdekében a leg súlyosabb döntésre szánja el magát.

Ha a hirdetésekben, a színes lapokban, az újságokban, kiállításokon, albumokban felfedezett egy képet, amely azután a súlyos balesetsorozat után, hogy megfotózták, előhívták és lenagyították, az ő asztalán feküdt igen és nem között, sokkal közelebb a nemhez, mint az igenhez, a tagadó szóval szinte már részletesen befedve, és önmérsztő órák után, ő mint Firincz, az esztétika őrnagya, legyőzte önmagát, s új életet adott a képnek, mintegy második születést, mégis igent mondván végül, holott először nemet mondott, s tarthatta volna magát ehhez is, közös műnek, a művésszel váll váll mellett véghez vitt együttes erőfeszítés gyümölcének érezte, és büszkeség töltötte el.

Sokszor elfogta a vágy, hogy betiltson, zúzdába küldjön egy képet, de soha nem tette. Eszébe sem jutott, hogy ebből olcsó népszerűséget kovácsoljon magának, már csak azért se, mert a zúzdával nagyon is egyetértett. Másként hogyan lett volna alkalmas, ő mint Firincz, az esztétika őrnagyának teljes szívét és lelkét követelő beosztására? Hosszú szolgálata azonban a maga számára is módosította, megváltoztatta a szerepét. Már nem úgy akart hatással lenni mint Firincz, az esztétika őrnagya.

Rájött, hogy ő a művész.

A felismerésben sokat segítettek azok a valóban nagyon nehéz, emberpróbáló, idegörlő órák, amelyeket az igen és a nem között váró képek fölött töltött, ahogyan ő mint Firincz, az esztétika őrnagya mondta, viccesen egy kicsit, mert átvette a fotósok szavajárását, rengeteget tipródva azon, hogy a megsemmisítés csupán átmeneti elintézés, nem a megoldás maga.

Megvilágosodott számára a gondolat, hogy új valóságot terem, ha nemet mond. Alkot a mozdulat, amely a képet mulékony összefüggéséből kiemeli, s a bezúzással végső keretei közt helyezi el. A megsemmisítő művelet kiteljesíti és maradandóvá teszi a kép művészi igazságát, a zúzda a feltámadás, a halhatatlanság első állomása, ezért ő mint Firincz, az esztétika őrnagya a tiltást pontosan olyan kérlelhetetlenül köteles elbírálni, mint az elébe kerülő képeket, és neki mint Firincznek, a művésznek a továbbiakban az alkotó folyamatba való leg szigorúbb beilleszkedéssel kell hatnia.

És a beszélgetéseket a megfelelő irányba térítve várni kezdte, hogy meghívják a műterembe. Megfordul a viszony! Nem ő mint Firincz, az esztétika őrnagya kéri a művészeket, hanem meghívást nyer ő mint Firincz, a művész, és beleszól a lányok vezénylésébe, akik addig neki mint Firincznek, az esztétika őrnagyának sose dobtak pusztit, és sejtelmük se volt a láthatatlan szálakról, amelyekkel ő mint Firincz, az esztétika őrnagya az életüket befonta, most egy kicsit féloldalt, szemből, talán egy fekvő póz, és megfigyelheti, különös érzései, amelyek akkor is jelentkeznek, ha nézi a képeket, miközben kiszárad a szája, gyorsabban ver a szíve, s alhasi érzendzere vérrel telítődik, miként változnak az éles körülmények között, amikor

frontálisan kiteszi magát az alkotás testiségének, szemben azzal a helyzettel, amikor a művészi absztrakció elégtí ki nemi vágyait.

Mi más lehetne a művészet célja, ha nem az, hogy a vágyakat kielégítse? A nemi vágy felébresztése? Akiben nincs állandóan ébren, jobb ha nem is él. Aki nem kívánja meg a nőt, az nem is tud róla jó képet készíteni.

Arctakarás? Fejelfordítás? Biztos olyan fotós keze alól került ki a munka, aki a saját gátlásait sem tudta feloldani. Akiben ahhoz sincs elég mersz, hogy először magának ismerje be, nem azért megy oda a nőhöz, mert le akarja fényképezni. Meg akarja kúrní! És esetlenkedik, villog, kattogtat, és nem lesz az egészből semmi.

A meghívás a teremtés kiteljesítése. Biztos volt benne, hogy bekövetkezik, és ahogyan kijár, ő mint Firincz, művésznek előléptetve fog az alkotó folyamatba beilleszkedni, aminek minden kétséget kizáróan magával kell hoznia, neki mint Firincznek, az esztétika őrnagyának soron kívüli előléptetését.

Már látta magát mint Firinczet, az esztétika tábornokának, hadseregtábornokának, az esztétika marsalljának díszegyenruhájában. Ezüstvért, aranycsizma, kakastaréj, kék, sárga, zöld, vörös köpeny, és egy zsúfolásig telt, kizászlózott, éljenző stadion küzdőterén, a díszszázad szuronyai közt ő, mint aki erre egyedül érdemes, valamennyi művészeti díjat átveszi.

Gyanakvását, kísérletező kedvét, mások kínzásában lelt tüzetes örömét ismerve, milyen izgató, hogy a képet szűrkálja, mégis az vinnyog, aki csinálta, semmi kétség, hogy ő mint Firincz, az esztétika őrnagy, neki mint Firincznek, a művésznek a fotóit a legkritikusabb szemmel fogja megvizsgálni. Ezúttal talán még az is bekövetkezik, ami eddig soha nem esett meg, hogy ő mint Firincz, az esztétika őrnagy betilt, és a zúzdába irányít képeket.

A fotók azonban, amelyek neki mint Firincznek, a művésznek az alkotó folyamatba illeszkedésével fogamzanak meg, akkor is napvilágot látnak, ha ő mint Firincz, az esztétika őrnagy az összeset betiltja.

Mindenre képes a művészetért.

Szemének tüzt, vérének forróságát, érzelmeinek hevességét fogják sugározni a képek, az ő láthatatlan jelenléte ébreszt majd vágyakat nőkben, férfiakban. Nem alantas, hétköznapi gerjedelmet, hanem ahogyan a teremtés nemi vágyat kelt, úgy.

Azt mondják, egy sláger három percig marad a fülben, Mozart ellenben kitölti az egész életet. De éppen fordítva van. Tele slágerrel a világ, amelyben Mozartnak három perc se jut. Hányan és hányan fényképeznek slágerért. Elkapni egy csajt, és lefotózni, mert haláli nagy melle van.

De helyes teremtés! És nem tudják, mit mondanak. És az akarnokságban múlik el az élet.

Az igaziak emlékezetből fotóznak. Nem egy szép hát, hanem ahányat csak láttak: azokat a képeket készítik el, amelyeken kifejeződik az összes egyedi, és egyesül minden elkülönülő. Ő mint Firincz, a művész, tökéletes képei változatosságával a teremtés állandóságára, a sokféleséggel az egyetlen eszmére mutat, hiszen rajtuk mint Firincz, az esztétika őrnagy, ő maga lesz jelen.

A beteljesüléshez rendkívüli alkalmakra örzött egyenruháját ölti fel. Arany váll-lap, arany derékszűj, s a dísztőr, melyet ellenszegülve a ruházati szabályzatnak, középre, a slicce fölé húz, hogy eleget tegyen magának mint Firincznek, a művésznek, kinek a művészetről vallott felfogása oly irritáló mértékben tér el az övétől, mint Firincznek, az esztétika őrnagyának művészeti nézeteitől, hogy az közöttük nemegyszer már majd a végleges szakításhoz vitt.

Természetes pózban, de az adomány méltóságának megadva a kötelező tiszteletet, magát kihúzza, fővetéssel köszönti a szépség rajongóit. Önfedelt, tiszta pillanat, szívét a teremtő ember öntudatának, biztonságának magasztos érzése tölti el, amikor nagy kedve van, hogy így szóljon az időhöz: állj.

Ő mint Firincz, az esztétika őrnagy, már az indiai retus titkának is a közelébe ért, amikor az esztétika váratlanul annyira elveszítette jelentőségét, hogy felügyeletére a legalacsonyabb rangú törzstisztek is fölöllegessé váltak.

Szabad lett.

Ajándék, hogy a valóságban is végigjárhatja azokat a gondolati utakat, amelyeket íróasztala mögött ülve, a nagy veselkedések magányos óráiban, ő mint Firincz, az esztétika őrnagy, annyiszor megtett. Sötétszürke öltönyéről farmerre vált, rövid csizmát visel és három zsebes övtarsolyt, a haját mindössze azért nem növeszti meg, mert kopasz. A külsőségekkel azonban mit sem törődve, húsos fejét megrázza, és tudja, hogy a vállá fölött sűrű sörény lobog.

Ő mint Firincz, a művész járja az utcákat, elballag az iskolák előtt, az uszodai öltözőkben megértően járkál meztelenül a kislányok előtt, akiket az apukák hoznak el, s nem mehetnek velük a női öltözőbe. Enyhe borzongást érez ilyenkor, párnás, kerek hasától nem látja ugyan, de érzi, hogy samponnal gondozott nemi szerve oly játékosan ityeg.

Betér a pályaudvarokra, a megállókban várakozó emberek közé vegyül, fiatal nők mellett lüktet, akik a vállukig érő alakot észre sem veszik, ami neki mint Firincznek, a művésznek az érzékeiben e találkozó-soknak különös, titokzatos ízt ad.

És dühöt, amiért egyikük sem fordul felé, nem mosolyog rá mint Firinczre, a művészre, s nem ajánlja föl, hogy fűzze karjukba a karját, és a tágasság mámorában induljanak, de rögtön, a végtelen terek örök magasságaiba, oda, ahová a kiválasztottak jutnak csak el, ahol a világmindenség fényeinek készül a fotók megrendelője maga Isten.

Számtalan keserűséget szerez neki mint Firincznek, a művésznek, hogy mindegyik választottján hibát fedez fel. Aprót vagy kirívót, abból a szempontból teljesen mindegy, hogy a jelentéktelen hiba is azt jelenti, nincs tökéletes választás.

Megalkuvást nem ismerve sajnálja magát mint Firinczet, a művészt, ezekért a minden örömét elrontó felfedezésekért, de nem mond le arról, hogy az előnyös öltözködés akadályait leküzdve, kíméletlenül kutassa őket.

Például a farmerek, amelyek a lágyan szétomló feneket hamisítják feszesre, a nyiszlett vállat eltüntető kitömött blézer, a rövid nyakba kötött sál csalóka virágai, az előrehangolt melltartó, a rossz tartást rejtegető laza kosztüm – a híztottakat karcsúsító hosszanti csíkozást, az alapozóval eltüntetett ráncokat, a festékel fedett sűrű haját pedig már észrevennie sem érdemes.

Miért szép ez, és miért rút az?

Látja magát mint Firinczet, a művészt, a szőke, barna, vörös, fekete hajak fölé magasodni, nézi a tarkóra hulló fűrtöket, a vállat csiklandó tincseket, a fül körül incselkedő, játszi hajszálakat, beszívja a nyak hajlatának illatos melegét, benéz a blúz kivágásába, tekintetével megmássa a has alatti dombocskát, és elmosolyodik. Mindegyiken van valami, ami nagyon szép, csak ki kell nyomozni, el kell különíteni.

De miért jár a teremtés két úton? És hogyan válthatja meg magát mint Firinczet, a művészt, szép és rút árukapcsolásának szörnyű kudarcától?

A felszínes, könnyed kérdések helyett a mély párbeszéd következik. Ő mint Firincz, a művész el fogja készíteni a tökéletes képet, amelyet a nyelve ízlelő bimbóin, a gyomrában érez, aki csak ránéz.

A fogadás a műteremben.

Az égszínkéék háttér előtt a fényes állvány, rajta a fényképezőgép, hatalmas szeme begyűjti és pontos helyére irányítja a legkisebb részletet is, lámpák, derítőlápok, tükrök a szépítkezéshez, oldalt a felrakott asztal, a legjobb italokkal, s a kéken füstölő, illatos dohányzómű. Tizennégy karátos tálcák, nehéz ezüst. A mártások, öntetek, zselék csillogó máza alatt eltűnik a táplálék. Saláták kertje, a levelek, a hajtások a porcelántálakon is sarjadnak tovább.

Kényes előkelőséggel megigazítja a gépet, ellenőrzi a lámpákat, pillantását az egyenletes fagyasztás kijelzőjének narancsszínű fénypontjára szegezve a hűtőládához lép, felnyitja, és a kidarabolt, hibátlan testrészekből a kék háttér előtt összerakja az eszményi modellt.

A legszebb fejet, a legszebb nyakat, a legszebb mellet, a legszebb törzset, a legszebb kart, a legszebb kezét, a legszebb hasat, a legszebb nemi szervet, a legszebb combot, a legszebb lábszárát, a legszebb bokát, a legszebb lábfejet, amelyet valaha csak látott.

Ekkor nyílik az ajtó, belép a vendég, az egyetlen, aki méltó a meghívásra: saját maga.

Wojśław Brydak Zsivaj

Lárma, macskazene, fütttyögés

PROFESSZOR

Kedveskéim! Aranyapáim! Előadáson vannak! [Kirobbanó nevetés] Állapodjunk meg, hogy ez előadás! [Kirobbanó nevetés] Egyetemi előadás! [Nevetés] Rendben. Manapság egy felsőoktatási intézmény falai közt zajló előadás semmiben nem különbözik a kabarétól.

I. EGYETEMISTA

Professzor úr, itt az ablak alatt van egy kanapé.

PROFESSZOR

Na és? Azt hiszi, eldobom magam, ahogy magára nézek? [Nevetés]

II. EGYETEMISTA

Tessék komolyan venni minket. Követeljük! Maga részeg!

PROFESSZOR

A boldogságtól ittasultam meg, barátaim! Az ünnepi alkalomból ki-fo-lyó-lag, azon nem mindennapi indíték hatására, hogy kollégám, Wagner doktor villámsebesen feldobta a talpát. [Fütttyök] Hozzáteszem: eme ódon, nagy hagyományú tanintézet talán látott már külön botrányokat is, mint egy részeg tanár. Jó lenne, ha ezt az agyukba vésnék, persze amennyiben többet akarnak tudni az egyszerű frás-olvasásnál. [Nyávogás] Az egyik botrány például éppen az önök kedvenc előadója, Wagner doktor volt. [Fütttykoncert] Köszönöm, gyermekeim! Az ellenséges légkör megrészégit. Még! Még!

EGYETEMISTA LÁNY

Meddig óhajt még bennünket provokálni? [Éljenzés]

IV. EGYETEMISTA

Legalább a halottat tisztelje!

PROFESSZOR

Milyen alapon? Az ifjúság természetes ostobaságát hívják idealizmusnak. Maguk erre játszanak rá. Ezt a csúsztatást próbálják kihasználni. És ettől olyan álszentek.

II. EGYETEMISTA

Sérteget bennünket!

PROFESSZOR

Úgy van! Minden tőlem telhetőt megteszek, hogy végre fölfogják a begyepesedett agyukkal. [Pfujjozás] Nincs nagyszerűbb a megsértődött hülyék óbégatásánál. Mennyei zene! Hozzáteszem, hogy Wagner is hülye volt. Sarlatán! Kókler! Azért is találták meg vele a közös nyelvet. Felhívom becses figyelmüket: megtalálták, ám használni már nem fogják. Vége! Bolond likból bolond szél fúj, zsák megtalálja a foltját, kéz kezet piszkít. Ezt tessék jegyezni. És kívülről megtanulni. [Pfujjozás] Mindenki százszor leírja. A vizsgán megkövetelem, szóról szóra.

I. EGYETEMISTA

Elég!

II. EGYETEMISTA

Figyelmeztettük! Mi figyelmeztettük! Nem mondhatja, hogy nem figyelmeztettük, mikor figyelmeztettük!

PROFESSZOR

[Hörög] A tanár fojtogatásánál nincs izgalmasabb szemináriumi munka. [Feljajdul] A türelem és a nagylelkűség az ifjú elme vallása. [Jajong] Az ember második természete szerint barom.

II. EGYETEMISTA

Mit mondtál?

PROFESSZOR

Az ember második természete szerint barom. [Birkózás, lihegés] A te esetedben az első szerint is.

IV. EGYETEMISTA

Ha olyan okos, húzzuk le a seggéről a gatyát.

PROFESSZOR

Égi szózatot hallok. Hozsánna! A ráció, az értelem korszaka köszönt ránk.

EGYETEMISTA

Kivágni!

PROFESSZOR

Birkák!

Wojśław Brydak (1934–) „Wrzawa” c. hangjátéka a Dialog 1982. 3. számában jelent meg.

EGYETEMISTA
PROFESSZOR

Hó-rukk! [Gyürkőzés, üvegcsörömpölés. Csend]

Vigyen a franc benneteket. [Jajgat] Rosszabbul is végződhetett volna. [Jajgat] Segítség! Kidobtak a saját előadásomról! Azért, mert részeg vagyok? Nyavalyát! Józanabb vagyok, mint az egész banda. Segítség! Vér? Vér... Az őszinte szó jutalma. Fel kell állni. [Jajgat] Na jó, lemegyünk békába.

Repülőtér. A beszélgetők egész idő alatt a lökhajtásosok vijjogását próbálják túloldítani.

KIKÜLDÖTT
WAGNERNÉ
KIKÜLDÖTT
WAGNERNÉ
KIKÜLDÖTT
WAGNERNÉ
KIKÜLDÖTT
WAGNERNÉ
KIKÜLDÖTT

Wagnerné? Wagnerné?

Igen. A frász jön az emberre! Én vagyok.

A rektorunk kért meg, hogy egy bizonyos hírt közöljek.

Mit mond?

A rektorunk kért meg, hogy egy bizonyos hírt közöljek.

Miféle hírt?

A férje nincs többé.

Mit mond?

A férje nincs többé! Wagner doktor meghalt! A kegyed tanintézetének rektora megkérte a mi tanintézetünk rektorát, hogy értesítsük.

Összevissza locsog!

Parancsol?

Képtelenség! Tegnap beszéltem vele telefonon!

Baleset! Baleset történt!

Kizárt dolog! Nem most!

Én is meg vagyok döbbenve!

Mit mond?

Én is mélységesen meg vagyok döbbenve! Az ember társalog, teszi a dolgát, döntéseket hoz, és hirtelen megszűnik létezni!

Itt nem tudunk szót érteni! Hogy érzi magát?

Rosszul.

Nagyon rosszul?

Nem él!

Lehetetlen! Az minden tervét halomba döntené!

Kocsival vagyok. A rektorunk azt szeretné, ha elhalasztaná az utazását.

Még az önmegvalósításra sem volt érkezése!

A rektorunk azt is szeretné, ha kézbe venné a hagyaték ügyét. A jegyzetekről és a laboratóriumról van szó.

Mit mond?

A rektorunk azt is szeretné, ha kézbe venné a hagyaték ügyét!

A kurva életbe!

Parancsol?

Hol a kocsija?

Fogadja őszinte részvétem.

Áramfejlesztő halk, hol alacsonyabbra, hol magasabbra váltó hangja.
E hangkulissza előtt szól a Balb kimért, nyugodt hangja.

BALB

Ki volt az a bizakodó hajótörött, aki elsőnek dobta a tengerbe a palackba zárt levelet, abban a reményben, hogy valaki valahonnan a segítségére siet? Őszintén csodálom azt az embert. Megközelíthetetlen öblök, kopár dűnék, kiugró sziklazátónyok, orkán, hurrikán, százezer mérföldnyi part, és a feléje sodródó palack, benne az üzenet! A vak, tébolyult Lear király még részegen is megbízhatóbb küldönc volna, mint a tajtékos tengerár.

A hullámok közé hajított palackkal kezdem, hiszen a magnószalag, amire most beszélek, tulajdonképpen hasonlatos a levélhez, amit az óceán partján egy üggyel-bajjal kihalászott papírdarabra üszkös fadarabbal kapar valaki; levélre, amit postaláda híján a véletlen torkába hajítanak, hogy ilyen ékesszólóan fejezzem ki magam.

Nem vagyok hajótörött. Nem várom, hogy hajó vagy helikopter indul felkutatásomra.

Egy népes város kellős közepén tartózkodom. Nem kiáltok segítségért. Szökevény vagyok.

A magnószalag fölveszi a hangom; emberi léptékkal nagyon halk hang ez. Szüntelen ámulatban hallgatom. Megdöbbszent, egyúttal csodálattal tölt el önmagam iránt. Csak nemrég és nagy nehezen tanultam meg így bánni vele. E szalag hallgatója tán nem is sejti, hogy aki beszél hozzá, az – egy állat.

Fajtámat latinul *mus musculus*-nak hívják, a rend a rodentiák rendje, a család a chordaták családja. Azt a törzset, amelyhez tartozom, balbnak keresztelték el, a változatát pedig albínónak. Fehér bundám van, hosszúkas, élesvonalú pofám, vörös szemeim, nagy, kerek fülem, kurta nyakam, viszonylag vastag törzsem és hosszú, vékony farkam. A farkam csupasz és apró pikkelyek borítják.

Undorodom tőle. Igyekszem elfelejteni ezt a szálnalmas testrészt, ám nem mindig sikerül. Időnként azt képzelem, hogy a farkam fehér, bolyhos, puha, langyos, hogy elalvás előtt belefúrom a pofám. Sajna, a valóság másként fest.

A külsőmről szólva kihagytam egy lényeges részletet: a jobb fülem. Szemmel láthatóan meg van csonkítva. Két párhuzamos, majdnem a koponyáig futó metszés változtatta háromlebenyes cafattá. A sebhely fáj, ha hideg van, ha meleg van, fáj minden időjárás-változáskor. A szétdarabolt fül egykor ismertetőjelül szolgált. A beavatottaknak jelzi, hogy kísérleti állat voltam. Pontosan fölöttem található a tenyésztelő, ahonnan megszöktem. Ha most elhallgatnék, föntől egy pillanatra sem szűnő finom surrogás hallatszana. A ketrecekben futkározó egerek.

Felmerülhet a kérdés, honnan tudok latinul? Felelek. Egy nyelvkönyvből. Nem az egyetlen könyv, amin átrágtam magam. Ezé' tudok Lear királlyal példálózni, vagy az óceánt emlegetni, amit pedig soha nem láttam. A könyvgyűjtemény, amelynek számos kötetét megrágtam, a kemény-, vászon-, sőt bőrkötésekről nem is beszélve, Wagner doktoré volt. Főnt az emberek épp azon tanakodnak, milyen legyen a temetése.

Kiskanállal megcsörrentik egy pohár falát.

- I. DÉKÁNHELYETTES Az ember eladta magát az ördögnek!
DÉKÁN Nyugalom! Döntést kell hoznunk.
- I. DÉKÁNHELYETTES Eladta magát az ördögnek! Határozottan ellenzem az eltemetését! A föld kiveti a koporsót! Ezt kérem jegyzőkönyvbe foglalni.
- II. DÉKÁNHELYETTES Na, adj' isten. Manapság ilyesmiket hallani az egyetem kari tanácsán. Nincs mit csodálkoznia, hogy Wagner végzett magával.
- DÉKÁNHELYETTESNŐ Legalább az ilyen pillanatokban megkímélhetne bennünket a hasonló viccektől. A magam részéről úgy vélem, hogy ördög nincs.
- I. DÉKÁNHELYETTES Mert a lába között keresi.
DÉKÁN Nyugalom!
- I. DÉKÁNHELYETTES Hívatni kell egy ördögűzőt! Füstölje ki a laboratóriumot, és hintse meg szentelt vízzel! Alkalmassint meghinthei az egész dékáni tanácsot. Mindnyájan eladtuk magunkat az ördögnek. Különbö nem ülnénk itt. Bagóért adtuk el magunkat. Miről tanúskodnak a diákmegmozdulások?
- DÉKÁNHELYETTESNŐ Bocsánat, professzor úr! Ami a betört ajtót illeti, az előadó, akivel betörték, részeg volt. Nem tudom, felelősségre vonhatók-e a diákok...
- II. DÉKÁNHELYETTES Némely elmélet szerint igen.
DÉKÁN Kérem tisztelettel, el kell döntenünk...

- DÉKÁNHELYETTESNŐ Én se szakítottam félbe senkit! Ismétlem: nem tudom, felelősségre vonhatók-e a diákok egy egészséges reflexért, amiben annyi a spontaneitás, az őszinte báj. Úgy gondolom, nagyszerű fiatalságunk van.
- II. DÉKÁNHELYETTES Legalább gyógykezelési magát, asszonyom?
- DÉKÁNHELYETTESNŐ Ez már aztán sok!
- DÉKÁN Kérem tisztelettel, mindnyájan nagyon jól tudják, hogy Wagner halála rendkívüli körülmények között következett be. Legalább valami nyilatkozatot kell tennünk.
- II. DÉKÁNHELYETTES Alkoholfogyasztásra utaló állapotban távozott. Mi az, hogy utaló!
- DÉKÁNHELYETTESNŐ Nagyszerű gesztust tett. Sőt többet annál. Mitikus aktust hajtott végre. Mágikust. Ritualist. Ez már a kultúrák fölötti szférába tartozó valami. Valami őseredeti és ugyanakkor a jövőbe mutató.
- II. DÉKÁNHELYETTES Ha nálam kezelnék, én bizony elkülönítőbe csuknám.
- DÉKÁNHELYETTESNŐ Egy szép napon magát is kivágják a diákok. Az ablakon. Még nem tompultak el az ősztöneik. Logikus sorrend: a deportálás után defenesztrálás.
- II. DÉKÁNHELYETTES Gyönyörű. Halálos áldozatokra számítunk. Az egyetem vértanúit várjuk.
- DÉKÁN Már megbocsát, de én elevenen is vértanúnak érzem magam. És nem a diákok miatt.
- II. DÉKÁNHELYETTES El is mehetek.
- I. DÉKÁNHELYETTES Eladtuk magunkat a gonosznak.
- DÉKÁN Úgy van. Mégpedig kutyagumiért. Pontosabban: a többletkezdvezményekért.
- I. DÉKÁNHELYETTES Ördögűzőt hívni és a holttestet elégetni! Átadni a krematóriumnak vagy egértápszert csinálni belőle. Ne tessék röhögni! Tudom, mit beszélek!
- DÉKÁN Szeretném, a francba is, emlékeztetni a jelenlévőket, hogy bizonyos célból jöttünk itt össze!
- DÉKÁNHELYETTESNŐ Tudjuk, Pawelka, tudjuk. Vitatkozunk. Hisz' mindenkinek joga van saját véleményt alkotni, nem?

Újra a generátor vagy a villanyorgona hangja.

- BALB Ifjúságom egy alumíniumhálózattal fedett sárga műanyag ketrecben telt el. A ketrec széleinél a háló berogyant. E pontokon a rácsok tövéhez szürke egértápszerszerkezetek szorultak. Üvegcső meredt ránk, amit elég volt meglöknö a pofánkkal, hogy kibuggyanjon egy-egy csöpp víz. Nyaranta a tápszer mellett szájsza- és salátalevelek hervadoztak, darabka sajt. A villanymelegítő, a fűtőtest, a szellőztető, a légcserélő, a padlóra állított, vízzel teli edények okán a ketrecben télen-nyáron egyforma hőmérséklet uralkodik. Az aljzatot fűrészpör borítja, amit a laboránsnő minden reggel cserél. A nő szereti kézbe venni, megsimogatni az állatokat. Ez nem valami kellemes, de legalább veszélytelen. Más tészta, mikor a kísérleti teremben ragadja fel valamelyikünket.

Egy átlagos tudományos dolgozat egyetlen gépelt oldala száz-hétszáz egeret fogyaszt el. A színvonalasabb munkák rendszerint beérik kevesebb. Egy halványabb értekezés ezer egerre is rúghat, kettes sortávolságú szabványoldalra számítva. A tehetségesebb ember a fantáziájára bízta magát, a kevésbé tehetséges szorgalommal próbál kitűnni, ami a kísérleti állatok vonatkozásában egy merő mészárlás. Az egy oldalra jutó egerek száma függ a stílus tömörségétől is, na persze.

Az emberek emberekről szóló némely könyvéből hasonló törvényszerűségek vonhatók le. A legkülönfélébb okokból, a legkülönfélébb arányokban megtizedelt sokaságok árnyai hullanak a papírlapokra. Ebből azt az általános következtetést vonom le, hogy az emberek csak végtelenen káros események megfigyeléséből képesek tudást méríteni. Másként fogalmazva, in articulo mortis jön meg az eszük.

Ha valaki félreteszítaná a főiskolával szomszédos templomban álló koporsó födelét, meglepő dologra bukkanna. Wagner doktort kalapban óhajtatják eltemetni, ami eléggé kirívó valami. A halott nyaka alá néhány keményre összecsavart kincstári törülközőt gyűrtek – a törülközőket eltakarja a halotti lepel –, mégpedig azért, hogy a fej így némileg följebb kerüljön, és a kalap karimája ne nyomódjon a hímzett fehér

párnába. Honnan vették a bátorságot a temetést előkészítők, miért változtatták meg a ritkán megsértett szokást? Honnan e furcsaság? Nos, ha levennénk vagy akárcsak félretolnánk a kalapot, kiderülne, hogy az egy nem túl mély, ám kiterjedt sebet takar. Wagner doktornak hiányzik a fejbőre. Ez teszi szükségessé a kalap használatát. Az aprócska rendbontás révén volt elkerülhető a közvélemény megbotránkoztatása. Választani kellett, hogyan hantolják el Wagner doktort: kalapban avagy nyúzott fejjel.

A beszélő hangja váltakozva hol egy szabadtéri nagygyűlés hangszórójából, hol közelebből, egy szűkebb körű gyülekezetből szól.

BESZÉLŐ

[A hangszóróból] Elég! Magyarázatot kell találni erre a magnószalagra! [Közelről] Személy szerint jómagam, mint szürke tudományos kutató, nem tudok belenyugodni az efféle észbontó tréfák tényébe! [A hangszóróból] Nem tudok belenyugodni a gondolatba, hogy az állítólagos humorérzék köpönyege alatt olyasvalaki búvik meg közöttünk, akinek az a célja, hogy kölcsönös bizalmatlanságot szítson! [Közelről] Követelem, hogy mindenki valljon színt! [A hangszóróból] Döntse el, kinek a pártján áll! [Közelről] Hivatalos vizsgálatot javaslok! [A hangszóróból] A következmények – beleértve a személyi következmények – levonását! [Közelről] Kartársak, szavazást javaslok! Valaki egérnek adja ki magát, holott valójában nem tudós, nem is diák, hanem patkány! [A hangszóróból] Patkány, és mint patkányt kell lealcázunk!

Hűtőszekrény zúgása.

DÉKÁN

Előre is elnézést kérek, asszonyom. Tudom, hogy az ügy kínos. Nem valami kellemes ezt a helyiséget felkeresni. A döntés azonban mindig az özvegyé. Még egyszer elnézést. A doktor hagyatékát, tudja, mire gondolok, megtartja, vagy valami intézménynek ajándékozza, esetleg megsemmisíti?

WAGNERNÉ

A dékán úr mit gondol?

DÉKÁN

Tudományos szempontból az volna a leghasznosabb, ha az intézetnek adná. Jól tudja, hogy nehéz túlbecsülni az értékét.

WAGNERNÉ

Tudom.

DÉKÁN

A titoktartásunkról eleve biztosítom. Ha megengedi, most megmutatnám a szobán forgó valamit. A hűtőszekrényben van.

WAGNERNÉ

Jó.

DÉKÁN

Hát így festene.

[Wagnerné rémült visítása.]

Az áramfejlesztő bűgása.

BALB

Bevégeztem a magamról mondottakat. Szabadságomat a megboldogult önreklámozási szenvedélyének köszönhetem. Szeretett nagy hírverést csapni kutatásainak. Egy ízben a „Családi Magazin” riporterlánycája fényképezte. Wagner kivett a dobozból egy egeret, majd a villanófénytől megriadva kiengedte a markából. Ezt a lehetőséget nem szalaszthattam el. Az ablakból a párkányra ugrottam, onnan a körbefutó csatornára. Wagner és a riporter nő utánam vetették magukat. Pillanatnyi tétoválásuk mentett meg, mikor feldöntöttek egy laboratóriumi üvegholmival teli polcot. Abban a pillanatban sikerült felfedeznem a sarokban a lyukat, amely a központi fűtés csőhálózata mentén a pincébe vitt. Ehhez tudni kell, hogy az intézetben fölös számban találhatók macskák, valamint mérgezett magok.

Az akkori árak szerint a kísérleti telep vesztesége hatvan zlotyra rúgott. A ripityára tört kémcsövekért nem vállalom a felelősséget. Hadd fűzzem mindehhez, hogy bárminemű rajtam végzett kísérlet előtt szöktem meg, és kitűnő egészségnak örvelek. Bizonyos nem mindennapos képességeimet a genetikai hóbot számlájára írom. A tör-

zset, amiből származom, a promiszkuitás jellemzi. Durvábban fogalmazva, a kísérleti céllal, az állatok egymáshoz hasonulásának a gondolatától vezérelve tenyésztett társaság szűk családnak fogható fel. Az, hogy mindenki mindenkivel szabadon közösülhet – az emberi cél szempontjából mintegy mellékesen –, kedvez a mutációknak, és meglepő fordulatokat okoz.

Bocsánat! Csitt! Fönről gyöngé asztalnyikorgást hallok. Kwiatkowska, a laboránsnő bejglit szeletel... mindennap ugyanebben az időpontban! Nem tudom, képes lesz-e türtőztetni magam. Gyötör a vágy, hogy fölrohanjak, át a kis lyukon, a központi fűtés csövei mentén, s a fűtőtest alatt megbújva lessem a morzsákat. A jelenlegi körülmények között minden falat számítt, amellet a Kwiatkowska-féle sütemény biztosan nem mérgezett.

Helikopterzúgás. A riporter izgatott, lelkes hangja.

I. RIPTER

Halló! Halló! Halló! Halló!

Írógépelés.

ELLENŐR

A tisztázatlan magnetofonfelvétel tárgyában a járvégügy Pawlas főorvos és három alulírott tanseg összetételű patkánytalanítási bizottság jegyzőkönyve összefoglalólag megállapítja, hogy a biológiai kutatóintézet pincéjében fészkelő rágcsálók kérdése kimerült az intézet adminisztrációja által kiadott, és a járvégügyhatóság által alkalmazásra elfogadott, a munkatársak rágcsálók és élősdiek elleni időszakos továbbképzéséről szóló irányelvekkel kiegészített 1961. év május hóból származó, 1968. év október hóban és 1975. év február hóban kiegészített szabályzatban. Be nem tervezett egerek jelenléte azonban az intézet alagsori helyiségeiben, sajnos, tagadhatatlan.

Újra a helikopter zúgása és a riporter ideges hangja.

I. RIPTER

Halló! Halló! Halló! Halló!

Írógépelés.

ELLENŐR

A fent nevezett szabályzat be nem tartásáért a felelősség harminchárom és egyharmad százalékban az intézet adminisztrációját terheli, hatvanhat és kétharmad százalékban Wagnert, az intézet vezetőjét, akivel szemben a fegyelmi bizottság aligha fogja tudni a következményeket levonni. Ezenkívül lefoglaltunk egy idegen nyelvű gyári jelzésű magnetofont és külföldi [japán] gyártmányú magnetofonszalagot. E tárgyak tulajdonosa ismeretlen, amivel kapcsolatos annak felvetése, hogy az intézetben életbe kell lép-tetni a kijárási, bejárási és a területen tartózkodás ellenőrzésének rendszerét, személy-és anyagbelépők alkalmazásával.

Helikopterzúgás. A riporterek gépfegyvertempóban üvöltenek.

I. RIPTER

Halló! Halló! Most értesültem róla, hogy első jelentkezésünk nem jutott el mindenki-hez, így hát megismételjük, tíz perccel ezelőtt szálltunk föl. A sötétkék felhő az égbolt nyugati felén egyre sűrűbbé, nagyobbá válik, és igen, nem tévedek, a város felé közeledik. Igen! Most már jól kivehetően látom! A dicsfény, mert a felhő dicsfényre emlékeztet, közelebb ért hozzánk, már majdnem a morénahányásokkal van egy magasságban. A felhő körül az égbolt arany árnyalatot ölt, mögüle fény sugárzik. Úgy tűnik, már a város is érzi az esemény nem hétköznapi voltát, amely még határozatlan, bizonytalan, dezorientáló, ám kétségtelen. Most lefelé pillantok, kedves hallgatóim, a lábam alá, látom a Warynski teret, a Jaskawa utcai kereszteződést, az emberek az ut-

II. RIPISTER

cákra tódulnak, fölfelé néznek. Az autók is leállnak. Mi, természetesen, jobban belátjuk a terepet. Az eseményekről, függetlenül azok menetétől, folyamatosan beszámolunk. Parancsolj, Janek, tiéd a szó!

Nem pusztán időjárás-változásról van szó, megkockáztatnám, hogy ez valami nagyobb dolog előhírnöke. A felhő mögül szűrődő fény, amiről az imént beszélt Jerzy, megdöbbentő élességgel ruház fel mindent, de valami illat is terjeng a levegőben, szokatlan illat, e pillanatban nehezen tudnám meghatározni. Irányt váltunk, most a városközpont felé röpködünk. Emberek mindenütt. Egyre többen vannak. A motorzúgás ellenére e pillanatban mintha hangokat hallanék; mintha egyenesen muzsika szólna. Más gépek is a magasba emelkedtek. Egy katonai helikoptert látok, észak felé, mögöttünk is repül két másik, felszállt a repülőtér narancssárga helikoptere is. Most futott ki a LOT soros gépe, fedélzetén, úgy tűnik, tévés kollégáinkkal. A látvány nem mindennapi. Most a fasor fölött vagyunk.

Bach C-dúr korál-előjátéka [„Örvendezetek, hívő keresztények!”] harmóniumon vagy orgonán. A párbeszéd suttogva folyik.

IDŐSEBB ÚR
WAGNERNÉ
IDŐSEBB ÚR
WAGNERNÉ
IDŐSEBB ÚR

Szarházi!

Apa! Templomban vagyunk!

Azért igyekszem nem hazudni. Bohóc! Kókler! Te meg – hogy imádkozzam érte! A férjem!

Csak rád való tekintettel nem borítottam ki a koporsóból, és nem vertem szét még jobban a pofáját. Otthagytam téged az út kellős közepén.

Adj neki, Uram, örök nyugalmat!

Még csak az hiányozna! Tiltakozom!

...És az örök világosság fényeskedjék neki.

WAGNERNÉ
IDŐSEBB ÚR
WAGNERNÉ

Hatalmas orgona dissonáns akkordja. Mély, torz hang.

WAGNER

Jó asszony.

Orgonaakkord.

Az áramfejlesztő vagy a moog zúgása.

BALB

Az elhalt doktor tudományos pályafutása egyetemista korában kezdődött. Első tanulmányában azok a kalapácsütések visszhangoztak, amelyekkel Luther a wittenbergai templom kapujára szögezte a szentséggyalázás elleni tiltakozását. A harmadéves zöldfülű átolvasott a kari könyvtárban elsüllyesztett száz kandidátusi és negyven doktori értekezést, majd ízzé-porrá zúzta őket; az opponensi vélemények is megkapták a magukét. Még mielőtt ellátták volna a baját, újabb mókát eszelt ki: egy kazal, eldugott helyen megjelent tanulmányt figurázott ki. A szerzők más egyetemek, illetve karok hírességei közül kerültek ki. Ezt az elmeművet is benyújtotta a kari tanácsnak – döbbenetes eredménnyel. Amíg ugyanis az első dolgozat alaposan felpaprikázta a tanácsot, a másik épp ellenkezőleg, elbűvölte. Érdek nélküli, spontán tiltakozást fejezett ki, olyan vétót, amire csak egy friss, romlatlan tehetségű fiatalember képes; a második kéziratot nyilván fel lehetett használni egyre s másra.

Mit bizonyított Wagner, ez a konfekciónadrágot és kopott sötétkék pulóvert hordó zöldfülű? Makacsul mindig ugyanazt: a kigúnyolt munkák haszontalanságát, azt, hogy saját farkukat üldözve körbe-karikába forognak, hogy más és más szavakkal állandóan ugyanazt hajtogatják: vagyis azért forttyogott, mert e munkák kizárólag szerzőik karrierjét szolgálták, ám tökéletesen haszontalanoknak bizonyultak azok számára, akik a tudományos lövészárkok első vonalában harcoltak, s latin közmondással az ajkukon időnként támadásba lendültek, önpusztító rohamra indultak a sötétség démonai ellen.

Nem fedezte fel Amerikát. Hülyeségeket összefirkálni általános gyakorlat volt, és ezt mindenki tudta. Az sem volt túl érdekes, hogy nyíltan gúnyt űzött ebből a gyakorlatból. Az intézmény öregebb volt annál, mint hogy efféle szenzációkon meglepődjön. Az viszont nyilvánvaló volt, hogy, íme, törpe korunk is kitermelt egy kiválasztottat, aki hisz a tudományban, akit semmi más nem érdekel, mint az élet megoldatlan talányai. Az effajta naivitás az egyetlen, tudóshoz méltó magatartásforma, ezért magától értődő volt, hogy az ifjú ember az egyetemen maradt. A kari tanács tehát elengedte a füle mellett a dühös diák első művét, tudomásul vette viszont a másodikat, s bizakodó türelemmel várta, mit hoz a jövő.

Wagner a diploma megszerzése után hat hónappal már le is doktorált; a pszichotechnika kérdéseit az ó-egyiptomi gyógyfüvészet fényénél vizsgálta. Az értekezés vitán felül ragyogó volt. Aztán írt gyorsan néhány, a mikrobiológia és a személyiség önmegvalósításának határterületére eső munkát, egy nagy példányszámú kézikönyvet, majd széljegyzeteket fűzött a szemfenék diagnosztikus vizsgálatához. Gounode professzorral folytatott vitáját a diákok mind a mai napig emlegetik: az ősz svájci, miután Wagner az érveivel összeűzta, otthagya egyetemi katedráját, családját, és vén fejjel beállt egy Hare Krisna-kommunába, mivel nem látott más módot életének értelmes lezárására. Wagner minden újabb művével egyre megingathatatlanabbá, egyre biztosabbá tette azt a meggyőződést, hogy csakis ő hivatott az alapkérdések felgöngyölítésére, az élet rejtélyének a megkísértésére, e szó eredeti jelentésében.

Régen nem volt már konfekciónadrágban járó zöldfülű. Az évek haladtával egyre újabb és újabb, a nemzet vagy egyenesen az emberiség javát, haladását szolgáló bizottságok, társaságok és egyletek tagja lett. Gyapjúöltönyt hordott, amit azonban hamarosan a szemétre hányt, hogy lévi-farmert öltön és vastag, kézi kötésű ausztrál gyapjúpulóvert. Hosszú haját növesztett. Elegáns fekete aktatáskáját is kihajította, könyveit és jegyzeteit vászonizsákba tuszkolta, olasz cipők helyett beérte fapapuccsal, sőt nyáron gyakran mezítláb járt, amivel kivívta az ifjúság rajongását. Kis idő múltán azután egyre kiterjedtebb nemzetközi kapcsolatai újabb változtatásra késztették. Sportos szabású zakóra tért át, amit Harrodsnál vásárolt Londonban, ahol elég gyakran megfordult.

Egyszer sikerült átrágnom magam Wagner személyes feljegyzésein, s egy vastag albumon is, amiben újságkivágásokat, a különlenyomatait, eredeti és fénymásolt leveleit tartotta. Ennek köszönhetően hivatkozhatok időnként olyan részletekre, amelyeket nem volt alkalmam személyesen tapasztalni. Egy egér élete rövid, két-három év, amennyiben a környéken nem fordul elő a macska nevű istencsapás. Látni való tehát, hogy elbeszélésem során tíz nemzedékre is visszanyúlok, ami ugyanúgy lenyűgöz, mint az, hogy emberi nyelvet használok, vagy az az emberi tempó, hogy a valóságot papírfecniken kikelt képekkel díszítgetem.

Újra a helikopterzúgás.

I. RIPIORTER

Nem vagyok még egészen, százszázalékosan bizonyos, kedves hallgatóim, de a kérdőjelek egyre fogynak, a kételyek minden pillanatban eloszolhatnak, egy negyedórán, pár percen belül!

II. RIPIORTER

Úgy néz ki az egész, kedves hallgatóim, mint a festményeken! Az égbolt nagy részét eltakará sötétké felhő mögül alakok rajzolódnak ki, tíz-egynéhányan lehetnek, egyelőre nem látni őket tisztán, de hosszú köntösük már kivehető. A felhő előtt feszülő szivárvány ívén sorakoznak fel, fölöttük két keskeny, hosszúkás formát látok, igen, pontosan látom, alighanem egy kard és egy zöld lombbal borított ág. Közben a főtérre, a Hewelinus szálló mellé szállt Mihály arkangyal. Kármin köpeny a vállára vetve, feje fölött félig kitárt fehér szárnyai, villogó vértben tetőtől talpig. Ahogy szállunk, nem lehetünk tőle távolabb egy kilométernél, igen, így igaz, helikopterünk kapitánya bólogat, néhány száz, legfeljebb ezer méter ha lehet a távolság.

I. RIPIORTER

Jobb kezében az arkangyal szokatlanul hosszú, a legmagasabb épületek fölé csúcsoso-

dó, keresztben végződő lándzsát tart. Bal kezében mérleg. Egyszerű, közönséges mérleg, lánccal a rúdra akasztva két fém serpenyő. Nézzük az arkangyal arcát, mit fejez ki, mi rajzolódik ki rajta? Ha helyesen olvasom, akkor elsősorban nyugalom, de vajon hűvös tartózkodással, fensőbbiséggel elegy nyugalom ez? Mire kell számítani? Inkább, de ez csak a személyes benyomásom, van valami elnéző megértés az arckifejezésében, de lehet, hogy tévedek, kedves hallgatóim, lehet, hogy tévedek! A teret zöld katonai sátrak övezik. Ezek az öltözők, a megmértetés előtt itt kell levetkőzni.

II. RIPISTER

Érezni a föld hasadékaiból áramló kénsszagot. Kénsszagot árasztanak a hatalmas narancssárga, barna, mintás, ritkábban darázsfekete lepkeszárnyakon röpködő démonok is. Távol tartják magukat a helikoptertől, de bajos megjósolni, ismétlem: bajos megjósolni az események további alakulását. A felhő szélén, a szivárvány ívétől kicsit lejjebb most alakok tűnnek fel, szájukhoz illesztett hosszú, csillogó aranytárgyak. Igen, igen, trombiták! Már hallani is őket, a motorzakatolás ellenére. Most a tenger felé röpülünk!

I. RIPISTER

Új hasadékok, új rianások, gödrök tátonganak nem csupán a város peremén, a kiskertekben vagy a gyöpon, de repedezik a főutak aszfaltja, burkolata is. Az emberek a belváros felé igyekeznek, kikerülik, átugorják a repedéseket, ideiglenes pallókat fektetnek le. A résekből alakok bukkannak elő.

II. RIPISTER

Az öböl belsejéből emberek tucatjai, százai tűnnek fel a nyílt vízben. Vitorlás, csónak, tutaj viszi őket, egyesek úsznak. Átgázolnak a part menti dűnéken, kivergődnek a homokra. A strand telides-teli a tengerről érkező emberekkel. Fölöttük surrannak el, a strandok fehérlő vonala fölött.

Az áramfejlesztő zúgása.

BALB

Azt hiszem, túl sokat beszélek magamról. Nyilván fölösleges a sok múltba kalandozás is. Bocsnát. Az én nézőpontom, hogy úgy mondjam, nem emberi. E ponton megint csak kénytelen vagyok némi kitérőt tenni.

Hajdan átrágtam magam Immanuel Kant munkáin. Mint állat, mint közönséges kísérleti fehér egér, úgy vélem, hogy Kant filozófiai rendszere nemcsak az emberekre, de az egerekre is érvényes. Azok a kategóriák, amelyekről írt, nemcsak emberinek, hanem egerinek is fölfoghatók. Hasonló az ábra Heidegger műveivel, amelyek a Kanté mellett heverték. Hisz minden egér a lét hajnalán áll, úgy, ahogy ő ezt az emberekről írja. Ezek a nézetek mentesek a szűkös emberi sovínizmustól. Am vajon ugyanez elmondható-e Hegel vonatkozásában, vagy valamelyik köldöknéző követőjének a vonatkozásában? Az ész ésszerű, nem pedig emberi. Egy filozófia akkor ér valamit, ha egy állat is felhasználhatja. Meggyőződésem, hogy ezt a gondolatot okadatolni is tudnám, ha nincs az a körülmény, hogy Wagner dolgozószozájában a filozófiai polcra igen veszélyes felkapaszkodni, és még veszélyesebb róla lekecmeregni, mikor az ajtóban zörren a kulcs. Még egyszer elnézést kérek. Úgy látszik, az átrágtott könyvek mennyisége fordított arányban áll a stílus tömörségével. Térjünk vissza Wagnerre. Illetve ne, még egyszer előre elnézést kérek, de a nyelvemre tolul az a megjegyzés, hogy a körbeforgó okoskodás, a tanácstalanság, a tétovaság a történet folytatásában – mindez az emberi nyelv megtanulásával lett tulajdonom, s így bizonyos fokig emberi tulajdonság. Nem tudom, ettől értékesebbé válik-e az, amit mondok. Talán igen. Az emberek szemében az olyan szavak, mint „emberi”, „emberség” csodálatra méltóak, mert egyetlen ugrással az elvonatkoztatás végtelen magaslataira röpítenek; holott például egy egérnek az a szó, hogy „egérség”, semmit nem jelent.

Telefon. Egy hang a telefonkagylóból.

HALLGATÓ

Jó ember, hagyják már abba ezt az ökörséget! Miért kell nekünk ilyen hülye műsorokat hallgatni? Ez minden képzeletet felülmúl! Szigorú felelősségre vonást követelek!

Sortűz. Egy ember utolsót sóhajt.
A helikopter.

I. RIPIORTER

Igen! E pillanatban! Az arkangyal int a lándzsával, és ezzel kezdetét veszi a megkapó, legalábbis itt mindnyájan úgy érezzük, ismétlem, megkapó aktus. Közelednek az első emberek az üres parkolón. A parkoló közepén ott nyugszanak a mérleg serpenyői. Fogantyúja Mihály arkangyal acélkésztyűs markában! Villogó páncélján ott tükröződnek a mérleg láncfonatai. Jobboldalt, ha a mi helikopterünk felől számítom, jobboldalt, tehát a pályaudvarhoz közelebb, közvetlenül a föld felett angyalcsoport lebeg, mintegy a kar, mert úgy tűnik, énekelnek, mondom: úgy tűnik, hisz a trombiták harsogása, a földlökések, a motorzúgás elnyomja a dalt. A szárnyaknál hosszú, fehér csévék, itt-ott színes pávatollal díszítve. A kikötői csatorna irányában, baloldalt demonszöveg táncol, némelyikük a gáztartály lámpaernyőszerű szerkezetéhez tapad, mások egyszerűen a házak falán lógnak. És a parkoló közepén a mérleg serpenyői. Messzelátómon figyelek. Arcáról ítélve a férfi úgy hatvan év körüli lehet. Őszülő haj, eléggé szokványos arc, de nagy, kifejező dióbarna szemek.

II. RIPIORTER

Kedves hallgatóság, kapitányunk az imént közölte, hogy ismeri ezt a két embert, a szomszédjai, egy folyosón laknak. A kapitány aggódik a megmérgettetés miatt. A két ember nem éppen közkedvelt. Valóban, rossz jel lenne, ha balul ütne ki az értékelés. De reménykednünk kell, bízni.

I. RIPIORTER

A férfi, ez világosan látszik, habozik a következő lépés előtt. Tudatában van a helyzet horderejének, annak, hogy ezer és ezer szem figyeli. Nincs mit csodálkozni, ha ösztönösen fél. Megy előre. Az asszony mögötte. És most az utolsó talány, az utolsó tisztázatlan dolog, hisz' a másik serpenyő üres! Mi fog rákerülni? Nem tudjuk! Nem tudjuk.

II. RIPIORTER

Igen! Most! Kedves hallgatóság, most!! A mérleg felemelkedik! Lebeg az arkangyal kezében! Serpenyőjében a férfi. Ő is felemelkedik! A másik serpenyőben aranyló visszfény jelenik meg, közepén fehér felhő! Nem! Fehér bárány! Az arkangyal most leengedi a mérleget. A férfi kilép a serpenyőből, és elindul, most már nyilvánvaló, most már világos, jobb felé, jobb felé! Jobb felé, az angyali kar irányába! Tehát jó jel! Közben megmérgetik a nő is! A mérleg nyelve fölfelé mutat! Nála is fölfelé! A helyzet ismétlődik! Másodszor is jó jel! Újabb jelentkezők lépnek a serpenyőhöz.

I. RIPIORTER

Az áramfejlesztő zúgása.

BALB

Említettem, hogy Wagner történetének eddigi eseményeit mindenféle papír és dokumentum alapján idézem fel. Most viszont már csak önmagamra hagyatkozva, és ezért némi szorongással rátérek arra, aminek magam is tanúja voltam; szemtanúja és makrancos résztvevője. Wagnerről minden bizonnyal elmondható, hogy rejtélyes figura volt...

Utcazaj, autók, csilingelő villamos.

I. HANG

Idealista.

Váltás.

II. HANG

Itt ilyen nem lakik.

Váltás.

III. HANG	Sok nőt futtatott. Váltás.
IV. HANG	Nem is tudom, én alig ismertem, de azt hiszem, igazi romantikus volt.
V. HANG	Akárcsak mi mindnyájan. Váltás.
VI. HANG	Azért halt meg, hogy Lengyelország Lengyelország maradhasson. Váltás.
VII. HANG	Lop itt mindenki. Váltás.
VIII. HANG	Na, húzzon el innét. Az áramfejlesztő zúgása.
BALB	Tehát ismétlem, bizonyos fokig rejtélyes figura volt. Kíváncsi lennék, ő mit mondana erről. Orgonaakkord.
WAGNER	Semmit. [Orgonaakkord] Pár nap ilyen mozdulatlanság, és az ember úgy elmered-dik, hogy egy kiadós földrengés után kezd áhítózni. [Orgona] Vagy az utolsó ítélet után. [Orgona] Akkor legalább fölkelhet, kinyújtóztathatja a csontjait, és sétálhat pár lépést. [Orgona] Remélem, nem istenkáromlás, amit mondtam. [Orgona] Az áramfejlesztő zúgása.
BALB	Wagner tehát tudományos hírnévre tett szert, a feltaláló nimbusza övezte. Írt, hozzá-szólt, utazgatott, vezette a hatalmas intézetet. Kezdett olyasvalaki hírében állni, aki magasröptű vállalkozások beavatottja, a tudomány értése hatja át minden sejtjét, s ar-ra hivatott, hogy új, még feltáratlan vidékeket becserkésző expedíciókat vezessen, ha szabad újólág képletesen szólnom. Személyes varázsa egyre újabb és újabb rajongókat toborzott neki. Másképp viszont egyre gyakrabban hallatszottak olyan hangok, hogy Wagner lé-nyegében semmit nem fedezett föl, semmit nem talált ki, semmit nem bizonyított. Épp ebben rejlett a figura titokzatossága. Mert a vádakat nem is volt olyan könnyű vissza-utasítani. Persze hogy az irigység diktálta őket. De attól még igazak voltak. Sajnos a dolog odáig fajult, hogy valami gyalázatos egyetemi hallgató mellbe támadta Wagnert. Zsíros, nyilván egy úgynevezett diákhíradóból lopott papíron azt förmedte ki magából, hogy Wagner idegen gondolatokat tákol össze céltudatos számítással, ahogy a fickó ír-ta: zsonglőri ügyességgel, saját álláspont helyett, szóval, porhintés, amit művel, egyre újabb és újabb megnyilvánulásait produkálja a rá jellemző kóklerkedésnek, az igazság helyett az olcsó tapsot keresi. A pasas kiaknázta a kézenfekvő lehetőséget, és Wagner első, tíz évvel ezelőtti dolgozatából és a mostaniakból vett idézeteket hasonlítgatott össze. E gúnyiratot követően aztán másról sem folyt a pletyka, mint homokvárépítés-ről, holmi állítólagos nem alkotó alkotómunkáról, ködösen és elvontan értelmezett fe-

lelősségről, és azokról a hasonló fogalmakról, melyek kiagyalásában időtlen idők óta oly nagy buzgalmat tanúsítanak a legkülönbébb takonypócok.

Hát ilyen kihívás érte Wagnert!

A doktor találkozott az ifjúsággal, és pár perc alatt szerteoszlott minden képtelt. Az egyik legjobb nyilvános fellépését produkálta. A gúnyiratot elnéző jóindulattal, sőt humorral kezelte. Hosszú fejtegetést vágott ki viszont az időnek arról a terhéről, ami alatt ő – másokkal együtt – roskadozik, a mai kor utánozhatatlan ízéről, a századvég megváltozott és változó valóságáról, mikor is olyannak kell elfogadni az embereket, amilyenek, tudatlanságukkal, primitivitásukkal együtt, tápot adva nekik, tisztelve és szeretve őket, azt nyújtja nekik, amire szükségük van, amire vágnak, legyen az a valami színes gyöngy, és későbbre kell halasztani a csillaghullásos éjszakák önmagunkkal folytatott meddő párbeszédeit. A mégoly szárnyaló tudást is fantomnak kell tekinteni, ha nem szolgálja az általános emberi hasznót. Az idő mostanság ezt követeli, akár tetszik, akár nem, és erre az igényre igenlő választ adni dicséretes kötelessége az értelemnek. Arról van szó, hogy a tudomány csupán tudomány maradjon, vagy tudomány, plusz valami sokkal több. Ha a köz igaza ellentétbe kerül az egyén igazával – itt Wagner fölemelte a hangját –, akkor melyik igazságot válasszuk, és melyikben kételkedjünk? Az igazság, akárcsak a felelősség, választható valami. Azt hiszem, itt egy személyes megjegyzést kell közbeszúrnom.

Mikor átrágtam magam ennek az értekezletnek a jegyzőkönyvére, szinte fizikai vágyat éreztem – ahogy a hideget vagy az éhséget érzem –, hogy megértem az embereket.

Tény, hogy Wagner bizalmaskodó szónoklatának nem volt sok teteje, zavaros mellébeszélésnek hatott. Pedig hát nem az egerek nyúzzák le a doktorok bőrét, hanem fordítva. És nem az egerek tenyésztek ketrecben az embereket. Ellenkezőleg. Az emberi beszéd zavarosságában valami rejtélynek kell lappangania, varázsigének, amely az emberi butaságból bölcsességet csinál, a hitványságból erőt, a hazugságból igazságot, és a leírhatatlan zsvajból, amit az emberek minden adandó alkalommal csapnak, többszólamú, tiszta, magasztosan szárnyaló karéneket. Wagnert épp a következtetlenségei okán gondoltam e titok tudatos vagy öntudatlan birtokosának. Elnézést a kitérőért.

A szóban forgó értekezlet vége felé a doktor váratlanul kijelentette, hogy az öt évek óta piszkálók szándékaival összhangban épp most készül fejest ugrani az ismeretlenbe, hogy mint a gyöngyhalász az örömhírral bukkanjon föl, vagy örökre elmerüljön a zavaros örvényben. Bírálóinak, akik valami ilyesmit várnak tőle, nagyon is hálás. Félretolja a csip-csup ügyeket, mondta, és akárcsak a nagyra hivatott tudósok mindegyike, csak egyetlen alapvető, egyszerű és megoldatlan kérdéssel foglalkozik, olyan, amely előtt, mint az üveghegy bejárata előtt, az eddigi bátor próbálkozók csontjai szikkadnak. Látja, amint felemelt ujjal hívja őt a nehézségi törvény és a jobbkézszabály feltalálója, a drót nélküli távíró, a kerék és a penicillin felfedezője. Ideje a közepébe vágni! Ideje felkerekedni a Heszperidák almájáért!

Most is a fülemben cseng az ováció, amivel ez a gyümölcsöző értekezlet véget ért.

És mit mondhatni most? A doktor betartotta a szavát. Teljesítette a csinosan hangzó ígéreteket. Megtartotta, sőt tán növelte rajongóinak számát, szárnyakat adott lelkesültségüknek, sanda rágalmozgásból pedig bohócot csinált. Választott útja fölé azonban tragédia árnyéka borult. Innen a jelenlegi események: a pompázatos temetés, főként pedig a csupasz koponyára rakott kalap szükségessége; egyébként a kalap első osztályú, a békebeli Hüchel-kalapnál is jobb.

Liszt „Szerelmi álmok” c. zongoradarabja.

EGYETEMI

HALLGATÓNŐ Nem halkítaná le egy kicsit?

- WAGNERNÉ Parancsoljon. Mindig szerettem volna megismerkedni magával.
- EGYET. HALLGATÓNŐ Én is.
- WAGNERNÉ Három évig élt magával.
- EGYET. HALLGATÓNŐ Magával tizenháromig... A három kevesebb. Tízze.
- WAGNERNÉ Azt csak úgy képzeld, kislány. Magával is élt, velem is élt. Őt nem zavarta.
- EGYET. HALLGATÓNŐ Nem igaz!
- WAGNERNÉ Világéletében ezt csinálta.
- EGYET. HALLGATÓNŐ Nem igaz.
- WAGNERNÉ A maga bűne, ami történt. Maga nem hagyta, hogy önmaga maradjon.
- EGYET. HALLGATÓNŐ Nem. A maga bűne. Maga nem hagyta, hogy önmaga maradjon. Maga mellett kénytelen volt elfojtani mindazt, ami benne jó, spontánul eleven volt. Magának fogalma sem volt róla, milyen ember válhatott volna belőle. Hogy mire volt hivatva.
- WAGNERNÉ Akkor maga nem tudja, ki volt ő valójában. Egyébként honnan is tudhatta volna? Ebben az életkorban? A fiatal lányok oly naivak.
- EGYET. HALLGATÓNŐ Harmincon felül elpárolog az ember esze. Ez bizonyított tény. Előítéletek és megszokások nyomulnak a helyébe. Nem tudom, érti-e, mire gondolok. Elég nehéz a maga korában.
- WAGNERNÉ Maga az oka, hogy hitvány alak lett.
- EGYET. HALLGATÓNŐ Egy férfinak fogalma sincs arról, milyen csapássá válhat számára egy derék, langyos, elnézést, házitündér-feleség, egyik kezében a puha papucs, a másikban egy tányér zsíros húsleves.
- WAGNERNÉ Meg akartam ismerni, de látom, hogy maga pont olyan, mint az összes többi hülye szarházi.
- EGYET. HALLGATÓNŐ Én sem értem, minek jöttem ide.
- WAGNERNÉ Megkínálhatom teával?
- EGYET. HALLGATÓNŐ Igen, köszönöm.

Helikopterzúgás.

- I. RIPISTER Valami rendkívüli a látvány, kedves hallgatóim! Elragadó! Lenyűgöző! Lenyűgöző a tömeg! Lenyűgöző a természet! Lenyűgözőek a magasból alászálló alakok! Minden ismert kép semmivé halványul ahhoz képest, aminek most szemtanúi vagyunk. De a legmegdöbbentőbb, a leginkább mellbevágó körülmény másban rejlik! A kritériumok tökéletes átalakulása! Igen, ez az!
- II. RIPISTER Új tények zúdulnak ránk! Az arkangyal ugyanavval a lágy, szinte azt mondhatom, csillámló mozdulattal emelgeti a mérleget és a serpenyőt immár négy órája, és – az órára pillantok – harmincöt perce! Az angyalok karához jelenleg már körülbelül negyvenezer igaz tartozik. Kapitányunk bólint, úgy van, körülbelül negyvenezerre taksálja. Még senkit nem dobtak vissza! Senkit nem értékelt le!
- I. RIPISTER Mély gödrök tátonganak a város körül, lángot, füstöt, bűzt, legfőképp kénhidrogén-, kénszagot okádva. Délen és keleten, Orunyban és a Hosszú Kertek felé leginkább. Eleddig azonban mindez csak fenyegetés, csupán fenyegetés, elrettentés, ám nem ítélet. Közben a téren sokasodnak az igazak sorai, egyre újabb és újabb angyali karok formálódnak. De nézzük, mi történik másutt! Halló! Hívjuk Krakkót! Halló, Krakkó!
- III. RIPISTER Itt Krakkó! Itt Krakkó! Nem fogok a fényviszonyok változásáról beszélni, kedves hallgatóim, a sötétkek fellegek között, arról, hogy mintha három új nap tündökölné az égen, az aranyban fürdő köntösökről, hisz Krakkóban a rendkívüli külsőségek megszokottak, ehhez kétség sem férhet; de nem ez a lényeg! Maga az aktus már több órája tart, ám eleddig, noha özönlik a sok démon, kísértet, sárkány, természetfölötti méretű kokas, az arány még mindig nulla! Nálunk is nulla! A zöld pázsiton végigömlő vörös kárpiton, ahol az ítélkezés folyik, körülbelül százezer ember haladt át, és mindegyik jobb oldalra került, ha a mi figyelőállásunktól számítjuk, itt a Kosciuszko-dom-

bon, vagyis a Cracovia stadion felé, helyesebben e pillanathban már a volt Cracovia volt stadionja felé, ahol afféle átmeneti tábor alakult ki a föld és a mennyek között, ahová egyre újabb és újabb kórusok emelkednek a magasba. És a hangulat, kedves hallgatóim! A hangulat érezhetően változik! Egy ítélkezés minden bizonnyal megrázó élmény, de nő, növekszik a remény. A várakozók tömegében az aggodalom helyét bizakodás foglalja el. Üdvöző karok emelkednek a magasba – ujjakkal többen „V” betűt formáznak, a fiatalok hamarjában fabrikált jelvényeket tűznek ki: keresztbe rakott trombiták előtt a mérleg. Gitározó fiúk-lányok csoportját látom. Minden bizonnyal egy sebtében komponált egyszerű dalt énekelnek a nagy, az utolsó eseményről. Valaki megpróbál amatőr lemezfelvételt készíteni. Érdemes megemlíteni ezt a kedves apróságot. A tömegben itt is, ott is táblák bukkannak föl, céhzászlók, szakszervezeti jelvények, sportköri emblémák. Talán lényegtelen, mellékes körülmények, amikre próbálom felhívni a figyelmet, de a hangulat megváltozása tény, bár nem szabad jósolgatni, ezt még egyszer hangsúlyoznám, semmit!

I. RIPIORTER

Köszönöm! Visszatérünk Gdanskba. Nos, kedves hallgatóim, mindenki, de szó szerint mindenki tévedett! Tökéletesen másmilyen alapelvek érvényesülnek, mintegy mindig érzett, csak soha hangosan ki nem mondott, mélyen bennünk gyökerező alapelvek, amelyek azt hirdetik, hogy minden embernek kijár a megértés. Mindenkinnek jár a kegyelem.

II. RIPIORTER

Minden rendbe jön, jó lesz! Jó lesz!

I. RIPIORTER

Itt és most ezek nem üres jelszavak, szólamok! Elnézést kérek a felületességért és a kapkodásért, de már valóban nincs idő, hogy bármit is nyugodtan végiggondoljon az ember. Kapcsoljuk Wroclawot! Halló, Wroclaw! Halló wroclawi munkatársaink!

IV. RIPIORTER

Itt Wroclaw! Itt Wroclaw! Tömegek a Tumski-szigeten! És zene!

Az áramfejlesztő zúgása.

BALB

A kemény dió, amit a doktor a zápfogai közé vett, az aranygyapjú, a Heszperidák almája, amiért a tehetség és a bátorság vértjébe bújva fölkerelkedett, nem volt más, mint egy recept, amiről hosszú nemzedékek ábrándoztak. A kutatói program az ektodermikus dinamikának nevezett területet fogta át. A hangzatos név mögötti cél egy olyan elixír kikotyvasztása volt, amelynek egyetlen csöppjétől sűrű, meleg, csillogó bunda borított volna akár egy rozsdás dróthuzalt is, hát még egy élő szövetet. Igen. Wagner egy hajnövesztő szer feltalálásának szentelte magát. Ez volt az az örömhír, amelynek élébe ment.

Ismételten leszögezem, hogy engem a doktor alakja izgatott, a titok, amiről már volt szó, nem pedig a felfedezés tartalma; de vissza a tárgyra. Az első pillanattól kezdve tucatszám hullottak az egerek. Allergiás ödéma, a belső elválasztású mirigyek gyulladása, rákosodás, a szövetek felbomlása gyilkolta őket. Mindenféle szörnyű ször-elváltozástól elcsúfítva, lengyelfürtösen ugyanúgy hullottak, mint kopaszon.

Előtolakodott a kérdés, Wagner megcsalta-e a hozzá fűzött reményeket?

Igaz, hogy a hajnövesztő szerre ősidők óta áhítoztak. Igaz, hogy nagyszámú embernek okozott volna örömet; hogy ha nem is a sorsát, de milliók küllemét változtatta volna meg. Ám hiába, sajna mégis kétes dicsőség övezte. Mikor a jövőendő hasznót ecsetelte, Wagner egy csomó nőt lázba hozott, rámutatván a készülő csodaszor mellékes felhasználási lehetőségeire is; például puha, sűrű szörzet növeszthető a természetből csupasz vagy sörtés állatokon is; a népszerű disznóbundák és boák forradalmasítják a női divatot, azonfölül biztos, hogy szélesebb kör számára lesznek hozzáférhetőek, mint a kékróka vagy a nerc. Ám ez az érv sem nyomott sokat a latban. Még a diákok szemében is világos volt, hogy a hajnövesztőről szóló könyvet aligha veszi fel ajánló bibliográfiájába az Oxford University Press, noha nagyon is elképzelhető, hogy egy ilyen művecske sikerre számíthat.

Miért? Ahelyett, hogy élet és halál komor határvidékeit kémlelné, miért ment be-

le Wagner abba az utcába, ahol kutatásait eleve a vásári kikiáltók, sarlatánok és szélhámosok üzelmeihez hasonlítgatják? Hisz' célja nem merülhet ki a soros – ezúttal kopasz – támogatók megszerzésében? Személyes érdek sem elégséges indok – ehhez tudni kell, hogy Wagnernek néhány éve kihullott a haja...

Közben az egerek továbbra is sűrűn hullottak, de egyre nagyobb számban tömték ki őket haláluk után. A kísérleti laboratórium mögött egy műteremféleség nyílt, ahol némely egeret elpusztításuk és az öröklétbe emelő kitömésük előtt filmszallagként, jelesül egy tudományos film csillagaként léptek fel. Mások még életükben hosszú utazásokat tettek külföldi egyetemekre, ahol jól tartották, bőségesen táplálták, és csak a nemegyszer 100 hónapos turné után tömték ki őket. A kutatások jól haladtak. Wagner a fél világgal levelezett, interjúkat adott, meghívókat küldözgetett szerteszét. Szemmel láthatóan mérföldes, határozott léptekkel közeledett a siker felé.

A kutatások megkezdése, az emlékezetes értekezés után húsz hónappal, amelyen elhangzottak az örömhírt jósó szavak, a nyári napforduló napján hajnali öt órakor Wagner a laboratóriumában megmosta a fejét, tiszta törülközővel szárazra törölte, majd egy kis tükör előtt cseppenként kezdte a bőrébe dörzsölni a frissen párolt varázszeret. A jelenetnek egyetlen, a könyvespolc kötetei közül leselkedő tanúja volt: én.

Hajdani mérnökök szokásaként, akik ott álltak a hídpillér alatt, mikor a hídra gördültek a tankok, hogy a szerkezet szilárdságát kipróbálják, azoknak az orvosoknak a szokásaként, akik magukat fertőzték meg, hogy azután az általuk feltalált ellenmérget első ampulláját is maguknak fecskendezhessék be, a fizikust szem előtt tartva, aki pusztán kézzel illesztette egymáshoz a radioaktív plutónium kritikus tömeget alkotó két darabját, Wagner minden kockázatot és persze minden esetleges dicsőséget is magára vállalt.

A felfedezésnek tíz- és tízmillió kopasz férfi és gyérülő hajú nőt kellett megörvendeztetnie, akik a visszavonhatatlanul elvesztett szépség után sóvárogtak, akik arról ábrándoztak, hogy legalább részben visszanyerik egykori önmagukat.

Mikor kézbe vette a berkenyeszínű olajat tartalmazó üvegcsét, amelynek pere-mén megtört a laboratóriumi fénycsövek kékes vibrálása, az ellenőrzőlámpák lidércfénye és az épp felkelő nap narancssárga sugara, az üvegcsét, amelyre életének majdnem két éve ment rá (nem beszélve hater ezer eger elpusztításának szükségéről), a doktor tisztában volt a pillanat komolyságával, kivételes jellegével, varázsával.

De nem akarok szépelegni.

E megindító pillanat utáni napokban Wagner bebugyolálta a fejét. Sebpólyának lehetett nézni, vagy rojtos kendőnek, amit – zakopanei birkapásztorok népművészeti remekét – a bazárban vásárolt; a röhejes maskarát hol fülfájással, hol arcüregének érzékenységevel indokolta, hol meg azzal, hogy legurult az intézeti menza lépcsőjén. Két hét múltán elérkezett a boldog pillanat.

A reggeli szemrevételezésnél Wagner doktor azt tapasztalta, hogy fejbőre az új, egészséges, serkenő hajszálaiktól megfeketedett. Minden kétség kizárva. A felfedezés valósággá vált.

Az ujjongó nap reggeltől reggelig tartott, a laboratóriumi szemléstől másnap hajnalig, mikor a tökrészig Wagner – barátai és rajongói társaságában – egy útkereszteződés kellős közepén csokoládétortával mázolta be a kopasz járókelők fejét, amikor is csak egyetemi igazolványa mentette meg a kijózanító állomástól, valamint az a tény, hogy a rendőrszolgálat édesöccse épp akkor kezdte meg főiskolai tanulmányait.

És aztán hat héttel később dolgozószobájában az ugyanúgy tökrészig Wagner saját kezűleg skalpolta meg magát, mikor megfellebbezhetetlenül bebizonyosodott, hogy fejét macskaszőr borítja.

Kutatási műhiba? Vakvágná? A sors valamiről tanúskodó – miről? – akarata? Talán Wagner követőinek sikerül fényt deríteniük a talányra; a doktor skalpja ott pihen az intézet jégszekrényében, az özvegy kívánsága szerint a kutatók rendelkezésére bocsátva.

Felötlik egy másik kérdés is. Miért nem élte túl az esetet?

Említettem, hogy magam is részt vállaltam ebben a szerencsétlen históriában. Az emberek sok mindent kiokumulálnak egy egér halálából. Én, akit kételyek tömkelege gyötör, fordítva akartam tudásra szert tenni.

Félhangon.

WAGNERNÉ

Az erdész felesége kiadta a két emeleti szobát, főként egyetemi embereknek. Nem emlékszem pontosan a házra. Vörös téglá? Cseréptető? Az út mellett, a bejáratnál konyhakert, amit karókra kifeszített, ócska háló vett körül. Foltos fólíasátor. Almafa. Kutyá. Puli. A konyhán keresztül a bejárat. Vagy mégsem? Nagyon boldog voltam, meglepett és boldog, de a házra nem emlékszem pontosan. Figyelsz rám, apa?

IDŐSEBB ÚR
WAGNERNÉ

Figyelek.

Késő nyár volt, augusztus vége. Mindig, amikor jöttem vissza, kora hajnalonként, a fűvön, a sövényen, az ágakon, mindenütt harmatos pókhálók csillogtak. Az alacsony, felkelő napban úgy néztek ki, mint valami gyöngykristály-fűzér. Egész úton azokat bámultam. Autóbuszal jártam, és emlékszem – ezt akartam neked mondani –, emlékszem az út minden kilométerére, minden hangra, minden házra, minden erdei tisztásra, minden arcra a megállóban. Élesebben, pontosabban, tisztábban láttam, mintha a világ egy dimenzióval megszorodott volna. Öröm fogott el, mintha megértettem volna valamit, mintha ebben a tolakodó, négydimenziós látványban valami titok tárult volna föl, amelynek tartalmát képtelen vagyok elismételni, de amelyet elfelejteni sem tudok; és ez a látvány egyszer és mindenkorra vele kapcsolódott össze, hálás voltam, azt sem tudom, kinek, neki, a sorsnak, ezért az élményért, amiből végül is nem feltétlenül kellett részesülnöm; mintha ma lenne, úgy emlékszem...

IDŐSEBB ÚR
WAGNERNÉ
IDŐSEBB ÚR
WAGNERNÉ
IDŐSEBB ÚR
WAGNERNÉ

Valamilyen emlékei mindenkinek vannak.

Aludtál.

Nem.

Szégyellhetnéd magad.

Ha akarod, elismétlem, amit mondtál.

Olyan furcsának tűnt: hétköznapi, jóképű srác, a fiatal Lomnickira hasonlított, és annyit beszélnek róla. Ráadásul ez a német név. A csuklóját olyan lazán tudta mozgatni, mintha dróttal vagy dajkatűvel lenne a kezéhez kapcsolva, egyébként minden kézizülete hasonló könnyedén járt. Mindezt valahogy össze akartam hozni, együtt látni, megérteni.

A helikopter zúgása.

II. RIPTER

Kapitányunk most kört ír le. Fölemelkedtünk. Távolabb kerülünk a városközponttól. Mi történik másutt? Rövid időre magunk mögött hagyjuk az arkangyal sudár alakját, az öt körülfogó kék és aranyfó felleget. Fejünk fölött a kórusok hosszú, végeláthatatlan sorai lebegnek, egyre följebb szárnyalnak, és összekeverednek azokkal, amelyek föntről, a felhők mögül szállnak alá. A tények, a számok fényében látni, hogy a törvényhozás fölülmúlja elképzeléseinket. A megbocsátás törvényhozatala. Elképesztő valósággá válik. Nincsenek kárvallottak! Nincsenek visszautasítottak! A tömegben az elragadtatás hangulata kap lábra.

I. RIPTER

Most a Püspökdomb szűk sikátorai, Chelm épületei fölött repülünk. Változik a hangulat. Más arculat. A város elnéptelenedik. Az utcákon papírfecnik hanyódnak, szétdobált ágynemű, játékok, valamilyen pincéből előcibált cukorzacsók, konzervek, tátongó bőröndök, gyermekkocsi, kerékpár. Váratlan, megindító látvány, kedves hallgatóság. Látszik, sajnos látszik, hogy saját erőnkől nem jutottunk el az ígéret földjére, és nehéz e pillanatban azon melegében értékelni, tartunk-e már akárcsak az út felénél is. És jó irányban haladunk? Meghökkenő az ellentét; amott a népes tér, kiértök

harsogása, angyali karének, itt pedig az űr. Én személy szerint sajnálkozom. Nyíltan bevallom, noha tudom, hogy hamarosan esetleg felelni fogok e szavakért. Ebben a megbocsátásban, ebben a – más szavakkal – engedékenységekben valami suskus van, valami titkos, számunkra sajnos kedvezőtlen lekezelő jelentés. Hát csak ennyi lenne? Mindenkinek ugyanaz a csokoládémázos cukor, mintha gyerekek lennénk? Odavan az összes, bizonynyal ügyetlen és félszeg erőfeszítésünk; nem értek többet a mindennapos zshivajnál? Itthagyjuk a földet a csoda kedvéért? A legkülönbébb kérdések tolnak az ajkamra, de nincs merszem tovább szaporítani a számukat.

Lefelé pillantok. A félig nyitott kapukon, ajtókon át démonok surrannak be az elhagyott házakba, udvarokba, a gyűrött ruhák, az ágynemű között turkálnak, szekrények, ágyak szélén csúszkálnak, bohóckodnak, könyvekkel dobálják egymást. Összeköttetésben vagyok a stúdióban tartózkodó munkatársainkkal is, azokkal, akik a helyükön maradtak, ismerjük az ő véleményüket is, nincsenek hűján a keserű eszmefuttatásoknak, hogy készületlenül ért bennünket az esemény, hogy végezhetünk volna többet is, hogy az ítélkezés ilyen lefolytatása az emberekbe vetett hit hiányáról tanúskodik, ezek azonban, kedves hallgatóság, személyes, érzelmektől színezett észrevételek, mi viszont maradjunk az események bűvöletében! Mi történik másutt? Halló, Poznan! Halló, Poznan! Nem sikerül a kapcsolat. Halló, Poznan! Halló! Halló! Váratlan látvány. A Püspökdomb egyik meredek utcájában két ember kapaszkodik fölfelé, mintha a városközpont felől jönnének. Megfutamodtak volna? Szőkevények? De mi újság Poznanban? Halló, Poznan! Halló, Poznan! Halló! Halló! Nem sikerül a kapcsolat. Mit művel itt ez a kettő? Próbálok kihajolni, a szomszéd utca mélyén is emberi árnyék látszik. Valaki ott is az ellenkező irányba igyekszik, ellenkező ahhoz képest, amerre órákon át hömpölygött a tömeg.

Rálátok a LOT légitársaság még mindig a város fölött lebegő kék-fehér helikopterére, fedélzetén a tévés kollégákkal. A helikopter most megállt! Nagy fém-szitakötő. Valaki leereszkedik! Kötélhágcsót bocsátottak alá. Egy ember mászik le rajta, valamelyik kolléga, kamera, mikrofon, minden nélkül! Alattunk, az utcákon újabb szőkevények. Csodálni kell ezeket az embereket, elszántságukat, bátorságukat, lázadó kedvüket. Nehéz megjósolni, szökésük hogy végződik, hová vezet, egy biztos, meg kell majd küzdeniük a démonokkal, akik befészkeltek magukat az elhagyott lakónegyedekbe. Ám az is biztos, hogy bátor, önálló emberek. Szűrást érzek a szívem táján, szeretnék velük tartani, részese lenni a rájuk váró kalandoknak. De hát semmibe vehetjük-e azoknak a tíz- és százazreknek az érzését, akik betöltik az utcákat, a tereket, a városközpont minden talpalatnyi földjét? Merre menjünk? Mindenesetre sok sikert kívánunk az ár ellen úszóknak. Tiszta szívből sok sikert kívánunk. De mi a helyzet Poznanban? Kapcsoljuk Poznant, kedves hallgatóság, próbáljuk kapcsolni, de hasztalan. Most már hiába. Szinte hinni sem akarom. Még egyszer megpróbálok! Halló, Poznan! Halló, Poznan! Halló! Halló! Halló! Halló!

Az áramfejlesztő zúgása.

Nem tudom, hogy egy magamfajta – vagy ha szabad így mondanom: egy hasonszörű – alak intelligenciahányadosa feljogosít-e bizonyos általánosításokra. Egy ízben átrágtam magam egy tesztalapon, és tizenöt pontot értem el; nem tudom, túlléphetek-e az események pusztá bemutatásán.

Akárhogy is, képtelen vagyok véka alá rejtteni az emberek iránti kíváncsiságom. Ezt bizonyítja az is, hogy nagy erőfeszítéssel megtanultam beszélni. Ezért keverek beszámolómba oly gyakran kétes értékű személyes feltételezéseket, ezért nem tudom megtartóztatni magam a bizonytalan kimenetelű kitérőktől.

Miről van szó?

Nem az egerek azok, akik embereken kísérleteznek. Nem az egerek cincálják szét az embereket, nem az egerek fecskendeznek be mérget az emberek bőre alá, nem az

egerek nyúzzák meg elevenen az embereket, ha abból hasznot remélnék. Fordítva szokás. Az emberi értelem nyilvánvaló, szemmel látható ingatagságában, az ember értelmességében tehát valami erőnek kell rejteznie. Wagner jegyzetfüzetén átrágva magam biztos voltam abban, hogy sikerül egy fontosabb, mélyebben megbúvó valami nyomára bukkannom; hogy megértem a bölcsességet a balgaságban, a mozgató ihletet az örületben, az igazságot a hazugságok közepette, és a józanságot Wagner ittasultságában. Az átrágott könyvek azt sugallták, hogy létezik ilyesvalami. Saját feltételezéseim ugyanabba az irányba mutattak. Mi több, úgy véltem, maga Wagner is ugyanilyen módszerrel, tehát tétován, következtetlenül, kétségeken, sőt bohóckodáson keresztül próbált igen nehéz, látszólag elérhetetlen dolgok közelébe jutni. Minden, a józan ész-től elütő cselekedetében második szándékot, titokzatosságot gyanítottam, ennek az igazi, mélyebb – a közönséges egér-ész számára felfoghatatlan – bölcsességnek a meg nyilvánulását láttam.

Ám ami lezajlott, abban a hülyeség végig megmaradt hülyeségnek, a téboly tébolyoknak, a hazugság hazugságnak és a zshivaj zshivajnak. Hol van hát a titok, amely mindezt a lázálmot saját ellentétébe fordítja át?

Beismerem, csődöt mondtam. Wagnert figyelve semmi kézzelfogható eredményre nem jutottam. Nem vezetett nyomra az a nyelvtanulási hóbortom sem, amiről már tettem említést.

Életének utolsó napján a doktor holtrészeg volt. Betántorgott a laboratóriumba, és hosszadalmas szónoklatot intézett saját egereihez arról, hogy közöttük van a sátán, aki olyan titkok elárulásával kecsgettette őt, amiket valójában nincs szándékába elárulni, egyezés megkötésével, amit nincs szándékában megkötni, és egyáltalán, aki megveti őt, gúnyt űz belőle, és esze ágában sincs egyenragú félként tárgyalni vele. Az egér – az csak egér (majd' azt mondtam, hogy nem tud kibújni a bőréből...); miután nem kapott választ, Wagner a képzelt ellenfélre rontott: a súlyos laboratóriumi tárgyalókkal szétvert néhány ketrecet, leterített több tucat állatot. Aztán egy üvegszilánkkal megszabadította magát a sors rossz tréfájától, a fejét benövő macskaszőrtől.

Az önskalpolás fájdalmas művelete egy pillanatra kijózanította a doktort, ám a nyomban utánaeresztett néhány korty olyan részeggé tette, hogy bezuhant az asztal alá, és elaludt. Ami engem illet, elegendő volt a vérző koponya mellé taszítanom az egyik állványról egy olyan fiolát, amelynek még az érintése is szigorúan tilos volt.

Az ügyet, azt hiszem, balesetnek állították be, a körülmények szerencsétlen találkozásának.

Ettől a kísérlettől sem lettem sokkal okosabb. Az, amibe sikerült itt-ott belehallgatnom, továbbra is úgy zsong, mint holmi zshivaj, nem alakult dallamos, tündöklő ellenponttá; a valóság, az értelem, a szenvedély és az ember mindig lenyűgöző mítoszának az ellenpontjává.

Úgyhogy: kevésre jutottam ez alatt a két év alatt, amit a bőrömet féltve laboratóriumi cellámban töltöttem, ahelyett hogy a központi fűtés száraz, meleg csöveiben lébecoltam volna; ahová egyébként most már szélesebben visszavonulok, hogy életem hátralevő részében egyetlen gondom legyen: a birtokomba jutott csipetnyi tudás segítségével elkerülni a mérgezett magvakat.

A hajsza hasztalan.

Helikopterzúgás.

II. RIPIORTER

Visszafordulunk, kedves hallgatóim! A városközpont felé röpködünk! Egész biztos, hogy utoljára! Kapitányunk bólogat.

I. RIPIORTER

Az utolsó percig, az utolsó pillanatig, egészen addig tájékoztatni fogjuk önöket, amíg csak minket is nem szólítanak. Ez a pillanat azonban, alighanem közeledik, hamarosan bekövetkezik.

II. RIPIORTER

Az arkangyal alakja percről percre nagyobb lesz! Közelről látjuk arcát, dús fürtjeit,

köntösén a bíbor hímzést, acélvértjeinek csillogását, a láncot, amin magasba emelkednek a mérleg serpenyői, a villogó páncélon tükröződő égboltot, a fellegeket! Fényesség árasztja el a fülkét!

I. RIPIORTER

Érzem, hogy megszabadulok a bizonytalanságtól. A kétségek lehullanak, mint az elszáradt levél. A nagy esemény magába szippant bennünket! Részévé válunk! Átlelekesültnak, megajándékozottnak érezzük magunkat!

II. RIPIORTER

A motorzúgást zene harsogja túl! Öröm, elragadtatás az, amit érzünk, kedves hallgatóim.

I. RIPIORTER

A dallam! A dallam! Mindig e dallamra vágytam!

II. RIPIORTER

Alighanem most már bennünket szólítanak! Bennünket szólítanak, kedves hallgatók! Elhívtunk! Kapitányunk bólogat! Igen, ő is úgy látja! A viszonthallásra, kedves hallgatóim!

I. RIPIORTER

A viszonthallásra!

II. RIPIORTER

A viszonthallásra!

Händel „Messiás”-ából az „Alleluja”.

FORDÍTOTTA BOJTÁR ENDRE

Halasi Zoltán

FELHANG

Mint mikor felzabált asztalon
a terítőt a kutyák éhezve lerántják
edénnyel együtt: ez dalom –
ilyen egyensúlyszünetből veszi tárgyát.

Legszebb a végtelenig
kitartott hangzavar, a polifón szövésű
szőnyegrobaj, az, amelyik
a felfogó fej felől nézve ütészű.

A násznép fülébe lágy
ekhóként muzsikál, feltéve, hogy eljut.
Hogy érzik-e mazochizmusát?
Tán puskacső érzi emígyen a varjút.

Nem akar se öröm, se panasz,
se gyógyír az ilyen lenni, de híd se.
Aki költ, makacsul ugyanaz
a gondja: ami nincs, azt el ne veszítse.

Úgy záródik rá a képzelem
kényszermenedéke megújra,
mint eszelőstre az értelem,
koraszülöttre az oxigénbúra.

Noha elmésebbé nem teszi ez,
kretenitását bizonyítani mégse lankad.
Versformalinba merülő species:
ott vanít, vankodik, vangicsál, vangat.

A nadrágzseb

HANNES BÖHRINGER

Semmilyen zseb nem lehet elég közel a testhez. A zakóknak és a kabátoknak is van belső zsebük, de először meg kell őket tapogatni kívülről, vagy beléjük kell nyúlni, hogy megállapíthassuk, mi van bennük. A zakót, a kabátot, a kizsitáskát letesszük. Nincs mindenütt ruhatár. Mi legyen a zsebekben lévő tárgyakkal? Mindig a nadrág az utolsó, amit leveszünk magunkról.

Nincs minden a fejünkben vagy a kezünkben. Sok mindenünk van, és mindig csak kevésre van szükségünk.

A zsebbe az kerül, amire szükségünk van, a legfontosabb minden eshetőségre, főleg ha elmegyünk hazulról. A zseb tartalma állandó készenlétben van arra, hogy a kezünk ügyében, mégse a kezünkben legyen. A kéz szabadon maradjon. Ha túl sok mindent teszünk a zsebünkbe, kidudorodik. A tartalom elárulja magát, elöretolakszik, összenyomódik, és akadályozza a mozgást. A nadrág lecsúszik a súly alatt. Összevissza kell kotorásznunk, amíg megtaláljuk, amit keresünk. A túlsúlyolt és a majdnem üres zseb egyaránt bizonytalan hiányérzetet kelt. A pénztárcában a pénz nemcsak a zár tartja biztonságban, hanem az is, hogy a pénz a pénztárca alakjánál és súlyánál fogva észrevétlenül érezhető.

A zsebben lévő pénztárca megkettőzi a zsebet, és idővel a test puha és organikus formáihoz igazodik, mint minden, amit állandóan magunknál hordunk. A ruha és a test között a nadrágzseb majdnem testrészt. Onnan a kéz közvetlenül a szájba vándorol. Bonbon, rágógumi, tableta így egyik zsebből a másikba kerül. Az anatómia és a filozófia professzorai a test zsebében a lélek után kotorásznak, és nem találják. Mi lehet az? A rekeszizom, a szív, az agy, vagy az agyban a tobozmirigy?

Letagadhatatlan az embernek az az érzése, hogy ő nemcsak test, hanem teste van, benne rejtőzik, mint valami tokban vagy zsebben.¹ A test külsődleges, nem különbözik alapvetően a ruhától, amelybe naponta belebújunk. A ruhában megkettőződik és felerősödik a tartó és a tartalom, a belső és a külső meg hasonlottsága. Az ember is olyan, mint a nadrágzsebe: nem egyszerűen bent vagy kint, hanem mindkettőn kívül és belül, a kint és a bent közti átjáróban és átmenetben. Ebben a kényes közbülső állapotban az ember megpróbálja bebiztosítani magát. Belenyúl a zsebébe, amely ő maga. Keze kívülről a bensőbe hatol, és kifordítja azt. A tartalom kiesik, a legelső legfelülre kerül.

A benső napvilágra jut és teljesen megszokottnak, külsődlegesnek mutatkozik: pénztárcának, toknak. Mit kellene tartanunk benne?

Az emlékezet is zseb. Amit találunk, ami megőrzésre érdemes, azt belegyömöszöljük. De az emlékezet lyukait nem lehet betömöködni. A zseben van egy nyílás. Azon át lehet megtölteni, és ugyanott ki is pottyanhat a tartalom. Az emlékezet bejárata lyuk az emlékezetben. Ott rakjuk zsebre, amit meg akarunk tartani. De a zseb csupán további tartókat tartalmaz; jeleket, amelyek utalnak valamire. Mire kéne emlékeztetnie a zsebkendőn lévő csomónak? A nadrágzsebben pénztárca van, érmék² tartója, emlékérméké, rajtuk a kép már felismerhetetlen. Lyukak nélkül az emlékezetnek nem lenne szüksége támaszra. A gerendák azonban újabb lyukakat ütnek, réseket a támasztékok között. Ha túl sok mindent tömünk a zsebünkbe, az oda vezet, hogy néhány dolog észrevétlenül kiesik. A kéz újra meg újra a zsebben matat, vizsgálja, megvan-e még, amit beleraktam, és hogy tényleg beleraktam-e, amit akartam.

Az ember az anyja hasából jön. A has nem volt zárt világ, a zsebnak volt nyílása. Az anya egy ideig szoptatni tudja gyermekét, kárpótolva ezzel a világ sajátja és idegenre szakadtságáért, a benső és a külső kifordulásáért. Később azonban a kisgyerek útrakel, *transitional object*³, olyan útításként vesz magához, amelyet meg sem kell pakolni, mert kezdettől fogva tele van és kellemesen puha: kispárnát, amely nélkülözhetetlen idegen környezetben és elalváskor, amikor letagadhatatlanná válik az érzés, hogy mindenkitől különbözik, idegen és egyedül van – hogy egyén.

A párna: táska a tartó és a tartalom közti hasadás előtti állapotban, teli táska nyílás nélkül. Amikor ezt a Pandra⁴-párnát később felhasítjuk, hogy megnézzük, mi van benne, soha többé nem tudjuk abbahagyni tartalommal tömődni a szakadást. A párna mint kizipoggyász egyúttal útlevél, amellyel a gyermek minden elébe kerülő határt át tud lépni, mert van valamije, ahol minden különbség egybeesik az indifferencia egyetlen pontjában, ahol a hasadás és a meg hasonlottság megszűnik. A párna nemcsak a differencia, a gyermek és a világ közt támadt hézag tapasztalatáért kárpótol, hanem lehetővé teszi számára, hogy átlépjen ezen a hasadáson.

Az a párna, amelyet egy helyen felhasítottak, mélyé és bensőségessé válik. Belenyúlás: tartóra és tartalomra hasad

Az írás eredetileg „Die Hosentasche” címmel jelent meg, a *Moneten. Von der Kunst zur Philosophie* című kötetben (Merve Verlag, Berlin, 1990, 117–142. o.)

szét. A tartó belseje külsőleg a tartalom számára, maga a tartalom újra tartóvá és tartalommal hasad, pénztárca lesz belőle, amelynek belseje valami egészen külsőlegest tartalmaz: pénzt. A bent és a kint közti hasadás ekkorra a testen át is húzódik. Már nem teljes, összefüggő, puha, mint egy párna, hanem tárgyias, funkciók szerint megosztott.⁵ Szerszámmá válik: zsebkéssé a fiúk zsebében. Alig van szükségük rá, de mindenhová magukkal hordják. Ugyanúgy a zsebben, mint egy sima, szabályos, nehéz kavics. A fiúk ettől erősnek, védettnek, minden ellen felvértezettnek érzik magukat. A csukott zsebkés kicsiben tartalmazza mindazokat a segédeszközöket, amelyekre szükség van, amikor egy szál magukban kilépnek a nagyvilágba: fegyvert, szerszámot, írószert – tűrni-faragni, szúrni, vágni, karcolni, vétni.

Amit a fiúk útközben találnak, összegyűjtik és zsebre rakják: apró kőveket, fadarabot, régi tűt, csavarokat, öngyújtót és rozsdás kulcsot; mindezekkel lyukakat, hézagokat, nyílásokat lehet csinálni, arra szolgálnak, hogy a párna táskává változzék. Az öngyújtóval tüzet lehet gyújtani. A tűz lyukat éget. A kulcs is kicsi, mint egy öngyújtó. Ha illik a kulcslyukba, az üresen hagyott középbe, a parányi lyukon át kinyílik az ajtó. Kiszabadulhatsz szorult helyzetből. A kulcs hatalmat kölcsönöz a bent és a kint közti átjáró, a nyitás és a bezárkózás fölött. A tűz fókuszál, a meleg forrását, a középpontot teremti meg, a lángokba meredsz, álmodozni kezdesz, gondolat nélkül piszkálsz a még izzó, de már hűlő parazsat, a környezet háttérbe szorult, egy másik világ, egy képzeletbeli tér jelenik meg előtted.

Képzeletben az utcán talált régi kulcs az a pénzdaráb, amellyel a szűk hasadákon és a nehézségeken át lehet jutni: az a mesebeli tallér, amit a párna alatt vagy a zsebedben találsz.⁶ Amire minden esetben szükség van, magunkkal kell hordanunk: a pénz, maga a *transitional object*. A pénz lehetőség arra, hogy másokkal üzleti kapcsolatba léphessünk, hogy cserélhessünk. A dolgok egyik zsebből a másikba vándorolnak.⁷ A zsebek kifelé nyílnak.

A pénz váltásdó; pazarlásra, költésre, nagyra való.⁸ Ki tud a legtöbb pénzt elpocsékolni, ki tudja a kavicsot a legmesszebb hajítani a folyóba? A pénz újra és újra megteremti ugyanazt a távolságot köztem és a másik között, amelyet legyőz. Akinek van pénze, többet szeretne. A pénz célja a növekedés, a gyarapítás, a gyorsulás; a távolság növelése és a távolságot áthidalni hivatott kommunikáció fejlesztése. Ahogy növekszik a pénz, úgy kicsinyíti le a dolgokat: kicserélhetővé és végül pénzzé változtatja őket.⁹ Mint pénz, mint a cserélhetővé és megvehetővé válás lehetősége, minden dolog zsebre tehető. A pénz által bekebelezett tárgy nem végcél többé, hanem ideiglenes állomás: ami a helyére kerül, azt a tüzet táplálja, amely egyre nagyobb és nagyobbá válik, míg mindent felemészti, és őt magát is elnyeli a körülötte támadt üresség. Mi marad a zsebben, ha minden ki van téve a veszélynek, hogy kicserélik, eldobják, vagy egyszerűen észrevétlenül kipottyannak? Az aggodalom, hogy ideiglenes, múló, esendő a birtokunk, újra és újra ellenőriztetni kezünkkel zsebünk tartalmát.

A zsebben lévő pénz aprópénz. Az érmék monéták, arra való, hogy figyelmeztessenek valamire. Mire is? Ami nincs a fejünkben, a biztonság kedvéért zsebre rakjuk. Em-

lékszem, hogy valamire emlékeznem kellene. A csomók sokasodnak az emlékezet fonalán, de nem töltik meg, nem is hidalják át azt a szakadékot, amely a jelet a jelöltől elválasztja.¹⁰ Ahogy a pénz esetében, a kezdeténél és a végén is ott a hit és a bizalom, hogy a jelek utalnak valamire, jelentenek valamit, hogy a pénztért vásárolni lehet.¹¹ És ennek a hitnek tartania kell magát ama gyanú ellenében, hogy a pénz nem ér semmit, a jelek semmire sem vonatkoznak. A gyermekkor párnája bezárult. A zseben, amelybe belenyúlunk, hogy eszünkbe jusson, amire emlékezni akarunk, ott marad a lyuk. Felnőttünk, elindultunk, meghasonlottunk, úton vagyunk a kezdet és a vég között.

A nadrágzsebben a minket előrevivő tárgyakat mindenhová magunkkal hurcoljuk. Csak a legszükségesebb fér el. Nem lehet túl nagy, túl terjedelmes. El kell tűnnie a zsebben. A kéz benyúl a zsebbe, és (fel)fogja, ami benne van. A dolgok elszigeteltségükben, a vizuális világból a taktilisba kerülve elvesztik egymáshoz való relációjukban nyert nagyságukat. Amit érintünk és amit látunk, nem mérhetőek össze egymással. A vizuális világban meglévő távolság a zseb belsejében összezsugorodik. Az apró tárgyak megnagyobbodnak, jelentőségre tesznek szert; az érmék súlyát növeli a pénztárca.

A zseb olyan lyuk, ahová tárgyakat tesznek anélkül, hogy kiesnének. Nemcsak megőrzi, hanem meg is növeli őket. A lyuk, hézag, a kihagyás, az ellipszis hiperbolát rejt.

A nadrágzsebben pénztárca van, a pénztárcában aprópénz. Az aprópénz képviseli mindazt, ami túl nagy ahhoz, hogy beleférjen a zsebbe. A kicsinyítés felnagyít. A zseb tartalma hiperbolikussá válik: az emlékezet hézagain átívelő híd aszindetikus¹², nem érintkezik egyik parttal sem, kiszakadt a megszokott világ összefüggéseiből; az emlékezet létrája, amely elszigetelve egy zsebben elvesztette összeköttetését a talajjal, a kezdettel és a véggel: jármű lett, metafora. A hiperbola a szállítás – az átvitel – során a metafora húzóerejének segítségével metonimikus fordulatot tesz. A szállítmányból szállító, a rakományból jármű, a tartalomtól tartó válik. A belső zseb egyre nagyobb, kifordul, és a minket tovarepítő hajó dagadó vitorlájává változik.

A hiperbola, a metafora és az ellipszis¹³ kölcsönösen feltetelezik egymást: a hiány elszigeteli az egyest, kiszakítja összefüggéseiből, járművé változtatja, amellyel megpróbáljuk áthidalni a szakadék két partja közti távolságot, amely időközben szintén megnagyobbodott.

A nadrágzsebben az ellipszis, a hiperbola és a metafora pénzzé sűrűsödik. Szinte semmi, mégis szinte mindenre képes. Visszük magunkkal, mégis ő visz minket előre. A pénz-jármű mindent felvesz, ami megvásárolható. Legyőzi a dolgok távolságát, ugyanakkor elértékteleníti őket: megvásárolhatók, pótolhatók, kicserélhetőek, pénzre válthatók lesznek. A jármű soha nem ér célhoz. A távolság olyan mértékben nő, amilyen mértékben legyőzik.

A zsebében legbelül az ember valami keményet, süketet, érzéketlent: pénzt érez. A tartalom rendeltetése, hogy megtöltsen a tárló ürességét. De a pénz, a tartalom felcserélhetővé növeli a megtöltendő irt. A pénz maga a zseb üres belseje, örvény, amely minden dolgot magába ránt, majd újra kidobja és szétszórja őket. Maga az ember is pénztárca: *transitional subject*. A bensejében uralkodó hi-

ány az oka, hogy nem tud saját bensejében megmaradni: alámerül, majd újra kívül kerül rajta. Nem tud sem maradni, sem megszabadulni magától. A hiány, a lét éhsége¹⁴ pleonhexiába¹⁵ és philarguriába¹⁶ hajtja, a birtoklásba és a mindig-többet-akarásba. Ezért van szüksége tárlókra: dobozokra, zsebekre. Az embernek benseje van. De mindaddig, amíg csak birtokolja, külsődleges marad számára, távoli, múlt, veszendő, akárhányszor a zsebébe nyúl – ezért mindig valami mást kell beleraknia. Az ember az az élőlény, amely logosszal bír, mondja Arisztotelész: *zoon logon echon*¹⁷. Az értelmet és a nyelvet úgy birtokolja, mint a pénzt, azaz a nyelv és az értelem pl...-a lehetőségeként. A nadrágzsebben lapul az érmék az elsajátítandó nyelvhez vezető első lépések¹⁸. Az ellipszis, a hiperbola és a metafora nem külsődleges szóvirágok, hanem a nyelv és a fogalom feltételei.

Az ellipszis és a hiperbola, a kihagyás és a fokozás, a hiány és a túlbőség jellemzik az embert mint hiánylevényt. A metafora közvetít a két pólus között, magában túl sok és túl kevés, túl kevés szigorú, formalizált fogalom, és túl sok szemléleti kép. Am éppen minden fogalom képi túlbősége, minden metafora fogalomhiánya azt a járművet hajtja előre, amellyel az ember a bensejében lévő és az őt körülvevő ellipszisen át akar kelni.¹⁹ Viszont éppen ebben az átkelési kísérletben tapasztalja meg az egyre nagybodó hiányt. Saját járművén, az átvitel kompián is léket fedez fel. Mentőcsónakba kell szállnia, de az is léket kapott. Defektusos fogalom, kiselejtezett nyelv.

A fenyegető hiány a kiegyenlítés kísérletét gerjeszti azon tárgyak mint segédeszközök igénybevételével, amelyeket mindig magunkénak akarunk tudni, és ezért mindenhol magunkkal visszük. Túlozni azonban nem szabad. „Ne túl sokat!”²⁰ – különben kiszakad a zseb, és szétszóródnak az eszközök. A leghelyesebb tehát, hogyha a legszükségesebbnek és a legfontosabbnak megvan a maga mértéke: jó szabás, a nadrágzseb megfelelő mérete, a zseb és a tartalom helyes aránya. „A szép mindenütt az arány; a túl sok és a hiány nem tűnik annak.”²¹

A hiányt és a túlbőséget, az ember divergáló oldalait az ésszerűség által diktált mértékben össze kell fogni. Az ellipszis és a hiperbola közti közép a legjobb, mondja Arisztotelész: erény. Ezen egyensúly megfelelő helye pedig a város volt.²² A régi filozófusok a városban látták a világ tűzhelyét, a világ törvényszerűségeinek és egyensúlyának előképe a város volt.²³ A város jelét mint a világ metaforáját lelkük viasztáblájába vésték, és így lerombolásakor biztonságba helyezték. A hellenisztikus városrombolónak, Demetriusnak így válaszolt Stilpon: minden javamat és vagyonomat magammal hordom.²⁴ A filozófusnak semmit sem kell kimentenie a romok közül; szülővárosát, a világot mint monétát a zsebébe varrta, hogy ki ne essen. A filozófiával, amely egyszerre elemózsia és vademecum a kynikus átalvetőben, minden hajótörést túl lehet élni. A filozófia kézikönyv, a ráció acélpengéjű zsebkész, mindig kéznél a nadrágzsebben.

A filozófiával a zsebkönyvben mindenünk megvan, amink csak lehet. A sorsunk nincs a kezünkben, de miénk a szabadság, hogy szembeszegüljünk vele, kövessük, vagy hagyjuk, hogy sodorjon magával.²⁵ Ezért minden cselekvés azon kikötés alá esik, hogy csak a magunk zsebe fölött rendel-

kezhetünk.²⁶ A filozófus a saját bensejében rátalál a helyeslés szabadságára. Így minden önkéntessé válik, az is, ami csak megtörténik vele. „Rossz a kényszer, de nem vagyok kénytelen kényszer alatt élni”.²⁷ Legyen bármilyen zord és viharos a tenger, az ember legbensejében nyugodt a tengerfelszín, béke és derű uralkodhat. A filozófus ezért a legszívesebben a bőréhez varrná a zsebet.

A filozófia aprópénzét nem lehet elkölteni vagy veszni hagyni. Csak akkor érvényes, ha legbelül tartják. Az élet minden nehézségében a filozófus váltásdíja lehet. A nehézségek nem tűnnek el ugyan, de közömbössé válnak, háttérbe szorulnak, összezsongorodnak. Szabad tér keletkezik. Az érme útiköltség az így keletkezett távolság legyőzéséhez, a filozófus megválthatja vele a jegyét a világba és a természetbe, a természetes életbe.²⁸ Az érme, amelyen a város képe látható, a városból kiűzött filozófusból kozmopolitát csinál. Mindenütt otthon van a világban. Mindenütt és minden helyzetben magához tudja rántani a világot a pénz hiperbolikus erejével, vagy túlteszti magát a nehézségeken, amelyek fogsággal fenyegetik, és a világ fölötti szemlélődés²⁹ magasztosságában talál menedékre. A pénzzel a világ középpontját hordozza magával.

A filozófiai aprópénz művésze a szentencia: tantétel és jelmondat; emlékérem, váltásdíj, útiköltség – a mondat, amely egy iskolaépület építőkőve, ugyanakkor magáért való és szabad; a teoretikus általánosságot és a gyakorlati útmutatást, a dogmatika szigorúságát és a tapasztalat evidenciáját egyesíti magában.³⁰

A filozófus még nem bölcs, még meghasonlott magával. Övé a filozófia, de még nem egy vele. Felírta mondatait, de még nem véste őket a lelkébe.³¹ Még nem váltak vértévé. A filozófának szüksége van segédeszközökre, erősítőkre, az emlékezet támasztékaira, könyvre a zsebében, mondatokra, amelyeket elolvas, ismét, kívülről megtanul, és mindig újra végiggondol: szentenciákra, aforizmákra, hypomnematára, monetára.

A filozófia igénybe veszi a mnemotechnikát, a retorika művészetét.³² Ez az a jármű, amivel az emlékezetkiesés kor támadt ür bejárható. Mert a művészet nemcsak utánozza a természetet, hanem ki is tölti annak hézagait.³³ A szakadék másik partján, a lélekjelenlét elnyerésekor viszont a művészet segédeszközei feleslegesek lennének. A filozófus előképe nem a gladiátor – ő először ki kell hogy ránts a hüvelyéből a kardot, azaz el kell jutnia a harcészültség állapotáig –, hanem az ökölvívó. „Az egyik leteszi a kardját, majd újra felveszi, a másiknak mindig készen a keze, csak ökölbe kell szorítania.”³⁴

A filozófus meztelenül szeretne birkózni. A bevarrt érme úton van a bensővé válás felé, a ruha és a zseb a testhez nő. Az ember ereje a bensejében rejlik. Ha ide visszahúzódnak, mindent megtalál, amire szüksége van: rövid, elemi mondatokat minden helyzetre, a megváltó szót minden eshetőségre.³⁵ Többé nem kell turkálni a zsebekben. Belül minden megvan, ami fontos. A bölcs nem enged meg magának semmi bizonytalanságot, habozást, kétséget. Amije van, hozzá van varrva. Ha utána akar nézni, hogy megvan-e, fel kéne tépnie a varratokat.

De a művészet metaforája nemcsak áthidalja, fel is nagytítja a természet hagyta hézagokat.³⁶ A mnemotechnika tehermentesíti, és egyúttal gyengíti az emlékezetet.³⁷ A csomók a zsebkendőn egyre sokasodnak, és amikor a végé-

re érünk, nem emlékszünk az elejére. Az érme nem hidalja át a jel és a jelölt közti szakadékot. Mire is kéne emlékeztetnie? Az összes jel egymásra utal. Amint valamelyik kifelé mutat saját körforgásából, az összes érthetatlenné és bizonytalanává válik.³⁸ Maga az érme a hézag az emlékeztető, az a lyuk, amelyen a többi érme kiesik. A rövid és végső szentenciák aforizmagyűjteménnyé inflálódását elárulja a zseben tátongó lyuk. A régi filozófia akkor ment tönkre, amikor a lakonikusság kilépett a medréből – Plutarkhosznál még inkább, mint Senecánál –, a szókratészi értelemben vett új filozófia pedig a lakonikusság elvesztése árán születhetett meg.³⁹ A szentencia megengedi magának a megalapozás nélküli tudást. Szókratész az ellentmondásban összetöri a szentenciát, átmenti a dialógusba. A régiek mondásai pénztárcák. Mi rejlik bennük? Az érmék oly régiek, hogy a képek szinte teljesen lekoptak róluk. A filozófia mint a vita általi visszaemlékezés kísérlete az emberi feledékenységén nyugszik.⁴⁰

„Írás közben néha kimegy a fejemből, amire gondoltam; erről viszont eszembe jut gyarlóságom, amelyről állandóan megfélelkezem; és ez legalább oly tanulságos számomra, mint az elfeledett gondolat, hiszen egyetlen törekvésem, hogy megismerjem semmi voltomat.”⁴¹

Az ember a túl sok és a túl kevés végleteitől szenved. Túl keveset ismer meg ahhoz, hogy tisztán lásson, és túl sokat ahhoz, semhogy megismerő képességének fogyatékoságát felismerhetné. Nagysága és nyomorúsága abban áll, hogy képes felismerni saját nyomorúságát.⁴² De hogy mek-

kora ez a nyomorúság, azt már nem képes felfogni; ha képes lenne, az elviselhetetlen lenne számára.⁴³ A nadrágzebben búvó érme az emlékeztetkihagyás, a lyuk, amelyen át minden gondolat kisodródik.

A varrás, amellyel a régi filozófusok bevarrták a zsebüket, ahova maguk is bele akartak bújni, nem tart már. Az ember „mindig meghasonlott, és ezért van mindig ellentétben önmagával”.⁴⁴ Saját bensejéből kifelé menekül, onnan vissza; nem tud megmaradni és támaszra lelni magában. Ebben az örvényben egyetlen biztos pontot sem talál, a tengerfeneket nem éri a lába, de a felszínre sem tud föl-evickélni.⁴⁵

A hiány és a túlbőség nem egyenlítik ki egymást szűkségképpen, kölcsönösen fokozhatják, kiélelhetik ellentétüket. Nemcsak a kiegyensúlyozott, sima tengerfelszín a közép, hanem az örvény is, amelynek sodra mindent magával ránt, a peremre, majd újra a tátongó közepre sodor. Ebben a közbülső helyzetben látja Pascal az embert, talajvesztetten, a belül és a kívül, a végtelenül kicsi és a végtelenül nagy között, mindkettőtől elválasztva saját végeségébe zártan; ebben a hézagban, amelyet semmilyen differenciálszámítás nem képes áthidalni, és amit a végtelenre irányulás csak még jobban felszakít.⁴⁶ Pascal megkockáztatja, hogy zsebének tartalmát kiszorja, mert az emlékeztetkiesés a keresztény monétára, a Memorialra emlékezteti, amelyet az ingébe varrt.⁴⁷ A keresztény apologéta felfedezi a lyukakat az antik filozófia nadrágzebbén. Még Szókratész is a figyelmeztető hangra, az „isteni jelre”⁴⁸ hagyatkozott, amikor a tudás ellipszisében és apóriájában tévelygett.

Az újkori lyukat út a régiek zárt világán.⁴⁹ A száknak nyílás kell, a kettő együtt tesz ki egy zsebet. Ahol a régiek

Ö V A L A T T

Anno, 1979

SZIGETHY GÁBOR

Rossz szokás: néha elolvasok kezembe kerülő régi leveleket. Aztán nem tudom, sírjak-e vagy nevessek?!

Nézd legott komédiának – tanácsolja Ádámnak Madách Imre lázadó arkangyala, s ha kedvünk tartja, akár kacaghatunk Orosz László főosztályvezető elvtárs 1979. december 5-én Mezei Máriának írott levelén.

Nézőpont kérdése.

Mondjuk, nem szeretem az elvtársakat, viszont csodáltam Mezei Máriát, és ma, 1996. március 15-én, pénteken a régi elvtársakból lett új urak hatalomgyakorlása idején valami politikai pikantéria is van abban, ha egy régi elvtársi levél kapcsán az ember élcelődik a régi elvtársak ostobaságán.

Na de ha megfordítjuk az optikát!

Mert ugye ezek a mai urak már régen nem elvtársai régi elvtársi önmaguknak – nem beszélve azokról, akik régen sem voltak elvtársai önmaguknak –, s lehet ezt a régi levelet abból a szempontból is tanulmányozni, hogy milyen nehéz volt egy minisztériumi főosztályvezető élete, anno 1979, amikor hivatalnoki rossz sorsa úgy hozta, hogy színészekkel, színésznőkkel, művészek ügyes-bajos dolgaival kellett foglalkoznia.

Orosz László főosztályvezető elvtársnak 1979. december 5-én valószínűleg fött a feje a gondoktól. Tessék csak utánagondolni! A segélyezési keret szűkreszabott, és rendeletekkel körülbástyázottan adott, a minisztérium pénztárcája nincs gumiból, rászoruló meg mint a tenger. Úgy képzelem, Orosz elvtárs – miután az ügy előadója, Kardos elvtárs letette asztalára az előkészített papírokat – sokat törte a fejét, amíg sikerült meggyőződése szerint igazságosan elosztania a rendelkezésére álló kevés forintokat. És amikor elkészült, s az árkus papíron már letisztázásra sorakoztak a nevek s a hozzájuk tartozó összegek, karosszékeiben boldogan dőlt hátra, talán rágyújtott egy cigarettára, telefonon felhívta a feleségét, mondott valami kedves s szépét neki, fújta a füstkarikákat, mosolygott, és bámult kifelé az ablakon. Aztán behívta a titkárnőjét, és megkérte: írjon ezeknek és ezeknek a színészeknek (Vigyázzon a megszólításra, kedves, ezek nem elvtársak!), és aláírás után még ma postázzák a küldeményeket!

És még aznap este levelet röptített a posta Budakeszire.

„Ügyiratszám: 21.976/79

Előadó: Kardos Gyula

Mezei Mária művésznőnek

Budakeszi

Petőfi u. 18.

2092

megecsesítik a tartót, ott a modernnek megnagyobbítják a nyílást. Az ellipszisből a Semmi lesz, amelyben minden közvetítő metafora alámerüléssel fenyeget: „gyenge jármű (...) a tomboló tengeren, amely minden oldaláról határtalan, és üvöltve tornyozza fel a vizet.”⁵⁰ Ebben a helyzetben Nietzsche megpróbálja magát Semmit megmentő metaforává fokozni: az üres zseb minden, amire szükségünk van, a „szabad szellem”⁵¹ egyetlen erősítőszere. Az érméket el kell dobni. Aki az összeset eldobta, és messze maga mögött hagyta, az a legerősebb. A Semmi teret nyit az erőseknek. „A világ belülről nézve, intelligibilis karakterében meghatározva és megjelölve – ez volna a hatalom akarása, és azon kívül semmi.”⁵² A hatalom akarásának hiperbolája, a magát fokozó túlbőség kell hogy feltöltse a semmi hiperbolikus hiányát anélkül, hogy rést hagyna.

A nadrágzszeb monétái az ember gyengeségét hívják elő. Segíteniük kellene őt, de csak kárt okoznak neki, mert a gyengének az erő érzetét kölcsönzik. Elkábítják. A hamispénzt⁵³ mint kábítószert az erősek zsebébe is becsempészik, hogy őket is függővé tegyék. Ezért kell a pénzt minél messzebbre eldobni, hogy minden gyengítő támasznak elejét vegyük.

Nietzsche filozófiája a gyanú iskolája, a saját zsebünkben talált érmekkel szembeni bizalmatlanságé. Mert a pénz bizalmat ébreszt, azt hisszük, ér valamit. De a hitel gúzsba köt. Filozofálni annyi, mint kísérletezni magunkkal: a talált érméket eldobni, és feljegyzést készíteni az elvonási tünetekről. Minden mozdulat egy lépés kifelé a hiány, a szükség és a gyengeség gazdaságából az erő, a pazarlás és a fölösleg gazdasága felé. Az üres zseb azt jelenti, hogy semmi nem fontos, nincs veszítenivalónk. Minden bőségesen megvan.⁵⁴ Csak a saját nyomású érme érvényes:

kalapáccsal filozofálni, és a mondatokat a hátunk mögé hajítani.

Ki lehet-e teljesen ürfíteni a zsebet? Le tudunk-e mondani minden segédeszközzel? Mindkét oldalzsebet kifordítottuk már, de a farzsebben még mindig ott egy érme. „Mi mai megismerők, mi istentelenek és antimetafizikusok, mi is abból a tűzből vesszük a lángot, amelyet ezeréves hit gyújtott, a kereszténység, amely Platón hite is volt: hogy Isten az igazság, hogy az igazság isteni.”⁵⁵

Az „elszakadás” is ahhoz kötődik, amittől elszakadunk. Valójában a régi és az új nem tudnak elszakadni egymástól. A modernet a vita mibenléte is az antikra vonatkoztatja. A zsebben a *querelle des anciens et des modernes*⁵⁶ mint a tartó és a nyílás ellentéte válik kézzelfoghatóvá. A régi-ek a tartót be akarták zárni, hogy a tartalmat teljesen bensővé tegyék. Ám ahogy magukhoz varrták a zsebet, a tartalom már nem volt kéznél. A modernnek feltépik a zárat, és megnagyobbítják a lyukat. A zseb tartalmát eldobják vagy elvesztik. A lyuk azonban elliptikus, a kihagyásban megőrzi, ami kimaradt. A modern historizmus újra össze-gyűjti, amit a haladás maga mögött hagyott: a forgalomból kivont régi érméket, elhasznált gyufát, kulcsot, ami nem illik a zárba.

A pénz közel hozza a távolit. A teret legyőzi, de az időt feltépő distanciát nem. A múlt távolsága egyre gyorsabb ütemben nő. Az érme, amelyet a zseembe dugtam, már nem érvényes, amikor előveszem. Emlékeztet a régi szép időkre és múltkonyságukra, a hézagra, amely a hajdan és a most között támadt.

Kedves Művésznrő!

A közelgő ünnepek alkalmából jókívánságainkat fejezzük ki a Színház-, Zene- és Táncművészeti Főosztály nevében. Mindenekelőtt jó egészséget és boldogságot kívánunk Önnek.

Egyben értesítjük, hogy 3000 Ft-ot utalunk ki lakáscsémére. Kérjük, fogadja úgy, mint a művészi munkássága iránti tisztelet rendkívül szerény megnyilvánulását.

Budapest, 1979. december 5.

Eltvársi üdvözléssel

(Orosz László)
főosztályvezető”

Nekem tetszik ez a levél. Puritán, semmi cikornya és mellébeszéd, semmi felesleges személyeskedés, kellően távolságtartó és mértéktartóan hivatalos; ügyiratszám, előadó neve, körpecsét, dátum – minden a helyén. Talán – de lehet, hogy ez csak kákán csomókeresés – a záróformula nem a legszerencsésebb, de hát nagy úr a megszokás, és Orosz elvtárs végtére gondolhatta azt is: megbecsülésének jele, ha elvtársaként üdvözlí Mezei Mária művésznrő!

És háromezer forint az háromezer forint.

Egy kezdő értelmiségi havi fizetése akkoriban.

Csak hát a körülmények!

Mezei Mária sajnos híres volt arról, hogy nem igazán értett egyet pártunk és kormányunk haladó célkitűzéseivel.

Nyersen szólva: nem viselte eléggé a szívén a szocializmus építésének ügyét. Orosz elvtárs levelét sem úgy fogta fel, hogy a pillanatnyi nehéz, súlyos, de nem reménytelen gazdasági helyzet ellenére is, amikor a kulturális kormányzatnak nagyon meg kell fontolnia: mire ad ki akár egy fillért is, mégis neki, a nem is dolgozó, csak idős és beteg színésznrőnek háromezer forintot utalt ki „a művészi munkássága iránti tisztelet rendkívül szerény megnyilvánulásként”.

Hála és köszönet járt volna Orosz elvtárséknak, hogy nagy gondjaik közepette eszükbe jutott a művésznrő, és erejükhez mérten adtak a központi keretből Mezei Máriának, aki köztudottan nem jeleskedett soha a szocializmus építésében.

S mit tett Mezei Mária? Dühös, ingerült és szomorú lett. Ahogy kézhez kapta Orosz elvtárs levelét, a margóra rögtön ráírta a 3000 forint elé: 1980. január 1-től havi. Tehát ahelyett, hogy hálát rebegett volna, önző követeléssel állt elő. S azonnal tollat ragadott, Orosz elvtárs levelének hátoldalán piszkozatot fogalmazott, majd letisztázta, s még aznap elküldte a magas minisztériumnak.

Elejétől fogva téves volt az a hit, hogy mondatokat, szentenciákat mint pénzdarabokat zsebre vágunk, és bármikor szükség szerint, értékvesztés nélkül előhúzzhatjuk őket. A zseb nem konzervdoboz. Nem megőrzi, hanem termeli a pénzt. Hiszen minden, ami a nadrágzsebbe kerül, monétává és szentenciává válik. Az ellipszisben, aszindetikus helyzetben, a zseb nyílásában minden szó és mondat kikerül abból a kontextusból, amelyben elhangzott.

A pénz régi, értékét veszített érmének bizonyul. A zseb ellipszise minden észrevétlenül megőrzött tárgyat érmévé, a régít még-mindig-használhatóvá, a véletlent szükségsszerűvé fokoz. Az érmék a nadrágzsebben nem úgy működnek, mint a kulcs, amely nem illik az új zárba, mégis kinyitja, hanem mint a nyílvesző, amely belecsapódik valamely szituációba, lyukat üt rajta, és váratlan heveséssel világítja meg.

A zsebben pénztárca van, amely pénzdarabokat tartalmaz. Az érmék patronok, robbanóanyag van bennük, amely ütközéskor robbanhat. Az érme mint lövedék éppen hogy nem kívánja megszüntetni a múlt és a jelen közti hézagot, inkább arra használja, hogy a régít és az újat egymásnak ütköztesse. A zárt tér felrobban, és lyukat üt a tárgyon. A rombolás erejét az önrombolásból nyeri. Az érméből csak szilánkok maradnak. De éppen ezek a szilánkok veszélyesek.

A régi szentenciák aforizmaszilánkokra hasadnak.⁵⁷ Az aforizmagyűjtemény volt az a kulcsosomó, amellyel felnyithattuk, legyőzhettük és magunkra zárhattuk a szituációkat. Az aforizmagyűjtemény történelmi adottságok töretlen mintaszerűségét és emberi helyzetek toposzait kínálta.⁵⁸ A zárt tér kipukkad, egyre nagyobbodó hézagot üt a jelen és a múlt között, és ezáltal egyértelmű történelmi

minták nélküli, előre nem látható helyzeteket szabadít fel. Mégis, a régi témák és fogalmak megmaradnak: emberi fájdalom és szenvedély, affektustan, a figyelem iskolája. A kulcsok már nem illenek a zárba. Az aforisztika a szentenciák múltjára reflektál, az emberi gyengeségre, az érvényét veszített érmére utaltságra. Az értelem már nem elég erős, hogy lecsendesítse a szenvedélyeket. „Ha ellenállunk szenvedélyeinknek, azt sokkal inkább gyengeségünknek, mint erőnknek köszönhetjük.”⁵⁹ A szenvedélyeknek egymással kell harcolniuk.⁶⁰ „Hibáinkat csak hiúságból ismerjük be.”⁶¹ – „A lelkiismeret defektje nem válik tudatossá.” – „Majdnem azt írtam: elrepült a gondolat; de inkább azt írom helyette, hogy nem jutott az eszembe.”⁶² A figyelem és az emlékezet ütötté rések nem árulkodnak arról, mi esett ki rajtuk. A diagnózis nem határozza meg többé a terápiát. A lyukakat nem lehet betömni.

A régi szentenciák nyugalma és mértéke odalett. A zseb már nem a megőrzés helye, csupán ideiglenes állomás. Mondatok jutnak eszembe, majd felejtődnek el, vagy én magam dobom el őket. Nem lehet mindent a zsebben tartani és kívülről megtanulni. Nem is mind egyformán jók. Vannak telitalálatok, és van, ami rosszul sült el. A szilánkok szanaszét repülnek, néhány becsapódik, lyukat üt, amelyet régi érmékre való emlékezéssel tölt fel.

Az érmék az emlékezetbe gravírozott szentenciák, régen nyomott érmék elkoptatott képekkel, amelyek már semmire nem emlékeztetnek határozottan, halott nyelv írásjelei.⁶³ Az érmék járművek, amelyeken örökké úton vagyunk. Az egyik érmét a másik-

„1979. dec. 7. Bkeszi

Kedves Főosztályvezető elvtárs –

levelüket reménykedve nyitottam fel –

Tudja én hiszek az igazságban és szeretnék hinni az emberben –

A jó kívánságokat köszönöm – a 70-ik születésnapomra küldöttékkel együtt.

A karácsonyi ajándékot lángoló arccal fogadom. Két éve a dupláját is szégyelltem, pedig személyesen hozta Komornyikné elvtársnő. Szerény megbecsülésnek – igazságnak – örömmel azt érezném, ha az utalást ezután havonta megismételnék.

Ha 10, illetve 5-ik éve tartó keresőképtelen nyomorúságomon legalább ennyi forinttal igyekezne enyhíteni pályánk felsőbb hatósága.

Ha már más vigaszdíj nem járt, hogy 39 aktív évem alatt célbafutó versenylő létemre 2 évig önként kiálltam, majd hogy „hálából” 7 évig igásló terhével kergettek a pálya peremén – nem lett belőlem idegenbe szakadt hazánkfia – csak nyomorék.

Az igaz emberben való hitem veszthetem már csak el.

Boldog karácsonyt kívánok
Mezei Mária

Kérem nehezen olvasható levelem Pozsgay miniszter úrnak is adja át –

Köszönöm türelmét”

Mondjuk 1979. december 9. van!

És Orosz elvtárs hivatali szobájában többször is elolvassa Mezei Mária levelét. Mi a fenét lehet válaszolni egy ilyen írományra? Hisz az igazságban, szeretne hinni az emberben – jó; de pénz nincs több, amennyi volt, annak a nagy részét is ki kellett osztani derék elvtársaink, a Munkás-Paraszt hatalomért érmesek között! Szóljak a miniszternek? Ne szóljak? És ha Mezei elküldte a levél másolatát Pozsgaynak? Az Aczél nem szereti a Mezeit. Hátha akkor a Pozsgay szereti? És mindjárt karácsony, mennyi gond, még vásárolni is kell!

A pénz, a 3000 forint mindenestre elment Budakeszire!

Megvan! Az ügyet átadom Páristánénak, ő foglalkozik a segélyekkel, találjon ki valamit.

És Páristáné kitalált valamit.

Kicsit lassan, de kitalált.

Alig két hónap múltán már ott pompázott Orosz elvtárs asztalán a remekbe fogalmazott válaszlevél.

Repült az újabb küldemény Budakeszire.

„Tárgy: Segély

Ügyiratszám: 18.375/80.

Előadó: Párista Lászlóné

Mezei Mária művésznek

Budakeszi

Petőfi u. 18.

2092

ra cseréljük, változtatjuk a járműveket, egyik mentőcsónakból a másikba szállunk, de soha nem érünk partot.⁶⁴ A hajóhíd végtelen. Fel kéne robbantani magunk mögött, nehogy a visszatérés kísértésébe essünk. A zsebekben lévő érmeiket is el lehetne dobni. Ha emlékezni próbálkozik arra, hogy mire emlékeztetnek, máris mindent elfelejtettem. Csak az éles szilánkok okoznak még valami érthetetlen fájdalmat. Talán az érmék széle is éles volt valaha, és csak a hosszú használatban csiszolódott simára, gömbölydedre. *A logos spermaticos, disiecta membra* szilánkjai, amelyeket soha többé nem lehet összerakni, széttaposott bölcsesség az utca kövén. „A felfogható az istennek sem teljes távollétét, sem teljes jelenlétét nem mutatja.”⁶⁵

Az ellipszis, a hiányos és tökéletlen kör⁶⁶ a kihagyásban jeleníti meg a hiányt. Az ellipszis zseb; megtartja, ami a lyukon át beleesett. A zseb afelé tart, hogy megnyíljon, kiforduljon és kiürüljön. Különbözik a régiéktől, nem próbálták volna a bőrhöz varrni. A tartalom tartóvá válik, járművé fokozódik. De a hajó léket kapott. Újra és újra lyuk támad, az ellipszis újratermelődik. Az ember hiány-lény.⁶⁷ Ruháról kell gondoskodnia.⁶⁸ A ruhán nyílások vannak. Csak így lehet beléjük bújni. A nyílásokat zsebekké alakítják át. A művészet kitölti a hézagokat, amelyeket a természet hagyott, majd újra létrehozza őket, megint csak a természetet utánozva.

A hiány, amit az ember magában és maga körül érez, a distancia saját magával és környezetével – ez teszi emberré, „objektívvá” és „a világra nyitottá”.⁶⁹ De ezt a nyitottságot és objektivitást az ember

csak elliptikusan, a hiányban, egocentrizmusának tudatában és környezet általi meghatározottságában tapasztalja meg, abban az állandó és sosem eredményes fáradozásban, hogy ezeket a korlátokat legyőzze és maga mögött hagyja.

A hézag a nyílás, amelyen át kimenekülhetünk, és a szakadék, amelyen át kell jutnunk, hogy szabadok legyünk. De a távolság úgy nő, ahogy az áthidalására tett kísérletek gyarapodnak. Az ellipszis hiperbolát hív elő, de a hiperbolának sohasem sikerül az ellipszist túllépnie, mert csak az ellipszis üres belseje képes a növekedésre. Így a hiperbola is hiányos: nem híd, csupán defektus jármű; metafora, amely az ellipszis tengerében úszik. Az ember hiány-lény, de cserébe művészettel, értelemmel, nyelvvel bír⁷⁰, metaforát tud alkotni, jeleket tud rajzolni.⁷¹ A lényegtelen elhagyásával előtérbe tudja helyezni a lényegest, és a kihagyással a lényegest még erőteljesebben ki tudja emelni.

A zseb, a metaforaalkotó ellipszis a nyelvi képesség.⁷² Felolvasott szentenciákat és olvashatatlan érmeiket tartalmaz. A tartalom már nem nyelv, a tartó még nem az. Középpont van a jelen hézaga, a találó szó elszalasztott pillanata, a szétroncsolt beszéd tartama. Az ellipszis a meghasonlott kör; a tartalom és a tartó, a még-nem és a már-nem, a régi és az új közötti hézag. A kéznek kell közvetítenie a nadrágzszebet és a száj között. Csak a szájban olvad el a bonbon. Az igazi lélekjelenlét az lenne, ha nem kellene a zsebünkbe nyúlunk, mert minden a nyelvünk hegyén van.

A zseb lehetőség arra, hogy minden nálunk legyen, ami fontos, és egyúttal annak a lehetősége, hogy a legfontosabbat elfelejtsük. A zseb teletömve, de amire épp szükségünk van, nincs kéznél. „A küszöbön a farzsebéhez nyúlt a kulcsért. Nincs. Biztos a levett nadrag zsebében. Pedig szükség van rá...”⁷³

Kedves Művész!nő!

A Kulturális Minisztérium Színház-, Zene- és Táncművészeti Főosztálya lehetőségeit felhasználva, a Művész!nő iránti tisztelete jeléül a napokban átutal az Ön címére 3000 Ft-ot.

Megköszönve kedves sorait, tájékoztatom, hogy lehetőségeinktől függően a jövőben is, évi egy-két alkalommal tudjuk biztosítani szerény hozzájárulásunkat orvosi kiadásainak fedezéséhez.

Egészségi állapotában javulást kívánva

Bp. 1980. február 14.

tisztelettel üdvözlöi
(Orosz László)
főosztályvezető”

Remekmű, parányi hiba sincs benne!

Orosz László most már tisztelettel üdvözlöi a művész!nőt, s levele első bekezdésében mértéktartó komolysággal tájékoztatja Mezei Máriát, hogy a főosztály, tisztelete jeléül a napokban átutal számára 3000 forintot. Majd megköszöni a művész!nő kedves sorait (mennyi hivatalnoki báj és tiszteletlenség tapintat rejtőzik abban a szemérmes fordulatban, ahogy Mezei Mária túlzásairól – hiszek az igazságban, szeretnék hinni az emberben – finoman nem vesz tudomást), és rögtön a lényegre tér: néha, évi egy-két alkalommal megismétlik ezen összeg átutalását. Orosz elvtárs nyilvánvalóan nem akarta megbántani a

közismerten túlérzékeny – nézzünk szembe elvtársak a tényekkel: hisztérikus – művész!nőt, ezért nem írta (pedig írhatta volna!), hogy havonta segélyt nem adunk, mást, fontosabb dolgokra kell a pénz, viszont – megint csak mennyi figyelmesség! – nagyon cizellált stílusfordulattal tompította a lap tetején kényszerűen ott éktelenkedő két szó – Tárgy: segély – bántó élett: ezzel a szerény összeggel évi egy-két alkalommal kívánnak hozzájárulni a művész!nő gyógyulását szolgáló orvosi kezelés költségeihez.

Lehet persze, hogy Orosz elvtárs – miközben aláírta ezt a levelet – magában azt gondolta: menjen a fenébe ez a hisztérikus színész!nő, még hogy havi háromezer forint, mit képzel ez a nő magáról! Az is lehet: magában kevésbé választékosan fogalmazta meg ezeket a gondolatokat! De levele arról tanúskodik: Orosz elvtárs jó hivatalnok, megbízható elvtárs és remek ember volt: leveleket fogalmazott, intézkedett, helyre tette az ügyeket. Idén – pedig még csak februárt írunk – már 18375 ügyet! Aczél elvtárs éppúgy elégedett lehet vele, mint Pozsgay elvtárs, és Mezei Mária művész!nőnek sem lehet oka panaszra.

Az meg hogy vályogvárban, budakeszi otthonában Mezei Mária betegen, megtörtén mit gondolt magában egy minisztériumi főosztályvezetőről, a körülötte lévő világról, hitről, becsületről, emberségről, szeretetről – miért érdekelte volna 1979-ben a Magyar Népköztársaság szolgálatára fölesküdtől elvű főhivatalnokot?

Akkoriban így volt kerek a világ.

JEGYZETEK

1. Plessner, *Filozófiai antropológia*
2. Érmék: moneta (Cicero, *De natura deorum* 3,47); Mnemoszüné (emlékezet, a múzsák anyja, Hesiod. *Theogónia* 54); a moneta a moneo szóból – pénzverde (anyaméh szóból), érme, pénznyomó, szókincs
3. Winnicott, *A játéktól a kreativitásig*
4. Hésziódosz, *Munkák és napok*
5. Plessner, i. m.
6. „A két fivér és a naplopó”, in: Grimm testvérek, *Mesék*
7. Mark Twain, *Tom Sawyer kalandjai*, második fejezet
8. Simmel, *A pénz filozófiája*; Bataille, „A költekezés fogalma”, in: *Elméleti munkák* I.
9. Simmel, i. m.
10. Derrida, *Grammatológia*; Simmel, i. m.
11. Simmel, i. m.
12. kötőszó nélküli
13. Quintilianus, *A szónok*. Quintilianus az ellipszist szindekdochénak fogja fel. A hiperbolát a bővítés egyik formájaként lehet érteni.
14. Schelling, *Bevezetés a mitológia filozófiájába*
15. Platón, *Állam*; Gehlen, *A lélek a technikai korszakban*
16. Johannes Cassianus, *De spiritu philargyriae*
17. Arisztotelész, *Metafizika*
18. Epiktétosz, *Diatribon*; Forschner, *Die stoische Ethik*
19. Blumenberg, *Paradigmen zu einer Metaphorologie*; uő.: „Anthropologische Annäherung an die Aktualität der Rhetorik”, in: *Wirklichkeiten, in denen wir leben*
20. Diogenes Laërtius, *Híres filozófusok élete*
21. Démokritosz, *Töredékek*
22. Arisztotelész, *Nikomakhoszi etika*
23. Szolón, *Töredékek*; Anaximandrosz, *Töredékek*
24. Seneca, *Levelek*
25. Epiktétosz, *Encheiridion*; Seneca, *Levelek*
26. Cicero, *Tusculanumi beszélgetések*
27. Epikurosz, *Útmutatások*
28. Seneca, *A boldog életről*
29. Seneca, *Questiones naturales*
30. Seneca, *Levelek*; Hadot, *Seneca und die griechisch-römische Tradition der Seelenleitung*; Diehle, *Die goldene Regel*; Arisztotelész, *Retorika*; Quintilianus, i. m.
31. Diogenes Laërtius, i. m.
32. Cicero, *A szónok*; Quintilianus, i. m.
33. Arisztotelész, *Poétika*
34. Marcus Aurelius, i. m.
35. Uo.
36. Seneca, *Levelek*
37. Platón, *Phaidros*
38. Sextus Empiricus, *A pürrhonikus szkepszis alapjai*
39. Platón, *Prótagorasz*
40. Platón, *Menón*; *Phaidrosz*
41. Pascal, *Gondolatok*
42. Uo.
43. Uo.
44. Uo.
45. Descartes, *Elmélkedések*
46. Pascal, *Gondolatok*
47. Uo.
48. Platón, *Phaidrosz*
49. Koyré, *Von der geschlossenen Welt zum unendlichen Universum*
50. Schopenhauer, *A világ mint akarat és képzet*
51. Nietzsche, *Emberi, túlságosan emberi*, *Előszó*
52. *Túl jön és rosszszon*
53. Az éremmetaforához és a hamispénz fogalmához Nietzsche-nél lásd: Böhringer, *Nietzsche als Etymologie*; Nietzsche reflexiójához a szofisztikára és Diogenesre: Niehues-Pröbsting, *Der Kynismus des Diogenes*
54. *Vidám tudomány; Túl jön és rosszszon*
55. *A morál genealógiája*
56. Jauss bevezetője Charles Perrault, *Parallèle des Anciens et des Modernes*-jéhez
57. Neumann, *Der Aphorismus*
58. Koselleck, „*Historia magistra vitae*”, in: *Elmúlt jövő*
59. La Rochefoucauld
60. Hirschman, *Leidenschaften und Interesse*
61. La Rochefoucauld
62. Pascal, *Gondolatok*
63. Nietzsche, *Über Wahrheit und Lüge*
64. Pascal, *Gondolatok*
65. Pascal, *Gondolatok*
66. Derrida
67. Platón, *Prótagorasz*; Gehlen, *Der Mensch*
68. „A harmadik lehetőség egy szó átvitt értelemben való használatára széles körben elterjedt. A hiány és a szükség kényszersere hozta létre, de azután szórakozássá és izgalommá nőtt. Mert ahogy a ruhát a hideg ellen való védekezésül találták fel, de azután elkezdtek a test díszítésére használni, úgy egy szó átvitelét először a hiány miatt vezették be, de azután szórakozásból sokszor megismételték.” (Cicero, *A szónok*)
69. Scheler, *Die Stellung des Menschen im Kosmos*; Gehlen, *Der Mensch*
70. Herder, *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*
71. Jonas, „*Homo Pictor*”, in: *Organismus und Freiheit*
72. A zseb ellipszise szabad teret nyit a spiritus asper számára: Hamann, *Neue Apologie der Buchstaben*
73. Joyce, *Ulysses*

Búcsú a tizenkilencedik századtól

HÁROM TÖREDÉK

LÁNYI ANDRÁS

V
ALLOMÁS

Fiatal koromban évente újraolvastam *A köszívű ember fiait*. Később Széchenyi naplóját, Görgey Arthur emlékiratait tartogattam a nehéz napokra a kezem ügyében. Azután jöttek lakcím nélküli esztendőik, amikor három-négy lelőhelyem közül haza mindig oda mentem, ahol Arany János verseinek elrongyolódott, század eleji kiadását tároltam épp a polcon. Eleven ismerőseim közül kevéshez van több közöm, mint ezekhez, vagy akár a nem különösebben szeretetreméltó Vajda Jánoshoz, Asbóth Jánoshoz, a tizen-nyolc-tizenkilencedik század magyarországi fordulójához egészében, azt se tudom, miért, a légszomjért, amit az akkor élők érezhettek, vagy amit én érzek, ha arra gondolok, hogy éltek. Ez nem világnézet, ez inkább olyasmi nálam, mint Tandorinak a verebek. Talán ezért tartom valami kínos parvenü erőlködésnek a tizenkilencedik századi eszmék politikai színterítését „mindkét” (mindhárom stb.) oldalon. Mintha az aktualizálás tenné őket végérvényesen időszertülnné.

A múltkor a Vérmezőn, a magyar jakobinusok emlékhelye körül keringtem, nem messze attól az emelvénytől, amelyen már nem áll Kun Béla szobra, aki bizonyos értelemben mégiscsak az ő szellemi unokájuk, és még mindig nem a legrosszabb fajtából, mint utóbb kiderült. Ahogy így járkálok fel-alá a szűk téren „a leghosszabb évszázad” vége és eleje közt (1789-től 1914-ig szokták számítani), először értem meg azokat, akik szerint egész tizenkilencedik századi szellemi örökségünk hirtelen elavult. De nem azért, mintha megváltozott volna hozzá a viszonyunk – például modernből posztmodern emberekké lettünk volna vagy ilyesmi –, hanem mert mindenestül olyanok maradtunk, amilyenek ők bennünket kitaláltak. (És itt egy hosszú lista következhetne a leggyakrabban hivatkozott nevekből: Edison, Marx, Mill, Baudelaire, Verne Gyula, Bismarck, Tolsztoj és Dosztojevszkij együtt, a Lumière fivérek, Csehov utánunk sóvárgó hősei, és Levi Strauss, nem az etnográfus, hanem a nadrágkirály.) A mi századunk, minden mozgalmassága ellenére, lényegében nem volt egyéb, mint a tizenkilencedik század uralkodó eszméinek megvalósulása – Eötvössel szólva: hatásuk az álladalomra – végső következetességgel, egészen az önfelszámolásig. A teljesült „három kívánság” abból a bizonyos gonosz meséből.

Mi a tizenkilencedik század jövője voltunk. Ezért nincsen saját jövőnk, mi voltunk „a jövő”. Mert ennek a szónak sosem volt olyan kézzelfogható realitása, mint múlt

századi elődeinknél. Soha nem készült az európai emberiség olyan várakozásteli izgalommal az elkövetkezendőkre, mint ők. A tizenkilencedik században éppen a jövő volt a leginkább tizenkilencedik századi. A legnagyobb szellemi teljesítményeket ez hatja át, saját világukat a jövőre hivatkozva tagadják meg és utasítják el, mint érvénytelen. Aki magát a korszakot enélkül magyarázza, nem ért belőle semmit. (A haladás mítoszát sem önelégültségük teremti meg, hanem az elszánt, türelmetlen remény. A „jöni fog” és a „jöni kell”.)

A múlt századot lelkesítő jövő század regénye, ami voltunk, velünk véget ér. (Paul Valéry már a harmincas években észreveszi: az a baj, úgymond, a mi korunkkal, hogy már a jövőnk se a régi. Pedig körülötte még a különféle tudományos, politikai és művészeti avantgárdok szinte tobzódnak a beígért jövő valóra váltásának bőszi igyekezetében.)

Ami a felvilágosodás befejezhetetlen projektumából még megmaradt, a romokat, válogatás nélkül és az eredeti architektúrával mit sem törődve beépítették a későmodern jóléti állam acél- és betonalapzatába, egy inkább merevnek és törékenynek, mintsem tartósnak bizonyult szerkezetbe. Az idő azonban kérelhetetlenül haladt velünk tovább – visszafelé.

S
ZÁMVETÉS

Ha nem volnánk magunk is, ki-ki a maga módján, javíthatatlan tizenkilencedik századiak – már aki közülünk még egyáltalán *valamilyen* –, látnunk kellene, hogy e rövid kétháromszáz esztendei viharos kísérletezgetés után nagyjából ugyanúgy hagytuk a történelmi világot (a természetiről most inkább ne beszéljünk), amilyen a felvilágosodás kora előtt volt.

Vegyük sorra talán.

Fajunk kiszolgáltatottsága a természeti kényszerűségnek mit sem változott, ma nyomasztóbb és fenyegetőbb, mint volt az ipari forradalom előtt.

Az európai civilizáció hódításának nyomait a népesebbi katasztrófa tengerként mossa el. Európa visszaszorul saját határai közé, és védekezésre rendezkedik be. A túlélés elégtelen eszközeiért vívott élethalálharc a világrészeket ismét eltávolítja egymástól. A folytonos terjeszkedésre és

egyre tömegesebb termelésre alapított gazdasági-társadalmi rend azonban nem éli túl előfeltételei megszűnését.

A polgári társadalmat egyesítő nemzetiség eszméjét relativizálja, hogy a kommunikáció új, helyhez többé nem köthető intézményei egyszerűen nem vesznek tudomást a nemzetállami keretek létéről. Hogy jönne ahhoz az ilyen vagy olyan határok között élő közösség politikai elhatárolása, hogy korlátozza egy (cég) birodalom vagy egy (információs) kamarilla hatalmát? Ez a gondolat egyesek szemében már ma is ugyanolyan abszurdum, mint volt az abszolút monarchia jogfilozófusai szerint.

A racionális uralom helyébe ismét ellenőrizhetetlen tekintélyek kultikus tisztelete lép. Uralmuk nem-evilági legitimitációját a média-vallás biztosítja. A viszonyok transzcendens, tehát emberi akarattal megmászhatatlan rendjét barokk pompájú, a határtalanság illúzióját keltő elektronikus kulisszavilág jeleníti meg. Az interaktivitás csalóka látszata pedig totális azonosulást ígér a látvánnyal, de a nézőnél százszorta valóságosabb virtuális lények más-világába csak ek-sztázis, önfeladás révén juthatunk.

Művészetünk vagy színtiszta spekuláció vagy pusztán technikai mesterkedés. Csakis a hatás túlhajtott szélsőségeiben képes mozogni, újból: manierizmus és barokk.

A gazdagság végképp elszakadt a gazdaságtól, mármint a javak előállításától. Lássuk be végre, hogy a kettő között vélt összefüggés csupán a Harmadik Rend rövid életű, önös ábrándja volt! Ma már „pénzügyinek” is csak forma szerint nevezhetők azok a tisztán hatalmi tranzakciók, melyek az igazi gazdagság egyedüli forrását képezik (és egy tollvonással teszik semmivé az „előállítók” iparkodását). Az ultima ratio regum, persze, ezúttal is csak végszükség esetén kerül elő, teszem azt, ha valaki képtelen ésszel felfogni a játékszabályok célszerűségét, amelyek a szegények szegényedését és a gazdagok gazdagodását kényszer nélkül automatikusan biztosítják. Az uralkodó elit világméretű és cseppet sem vértelen számháborúban érvényesíti absztrakttá túleréjét. Ez a túlerő biztosítja előjogaikat a földi javak összességének kizárólagos élvezetére. *Hatalom* a gazdagság egyedüli forrása: szabad rendelkezés a mások szolgálataival, a testükkel és a lelkükkel. A gazdagság pedig az érzéki élvezetek bősége, melyeket a hatalom biztosítani képes. Az esztelen tékozlás, a hivatkozott és örömtelen érzékiség – noblesse oblige. (Ismerős volna ez a filozófia a korai újkor udvaroncainak.)

Végül nem kerülhette el a sorsát a tizenkilencedik század költőinek és filozófusainak kedvenc eszméje sem, a százszor szent szabadság, A tudományos társadalomszervezés egészen tizenkilencedik századi módon – more geometrico – bánik el vele, mikor az egyén szabadságát a feltételeken rendelkezésére bocsátott biológiai gépezet karbantartására és hasznos üzemeltetésére korlátozza. Szabad választásait azonban ezen a téren is „ésszerűsíti”: fogantatása pillanatától haláláig a társadalmi gépezet látja el az egyént az optimális alkalmazkodás szempontjából kíváncsi információval és ösztönzéssel – szükségletekkel, vágyakkal, félelmekkel, kötelességtudattal.

Tehát a „szabadság birodalma” csak „Kepler álma” volt? Valóban, Madách olyannyira tizenkilencedik századi Tragédiájának egyik legzseniálisabb sejtése ez. A történelemben tett (álmodott) utazás kissé egyhangú dramaturgiáját ezen az egy ponton megtöri. A párizsi szín „álom az álomban”. Függő beszédbe kerül a szerző korának eszméit szülő forradalom. A tudományában és szerelmében egyaránt csillogott csillagász, Kepler látomása csupán az eszmehő-

sök erkölcsi nagysága, és a halálos következetessége elveik valóra váltásában – a lerészegedéstől a kijózanodásig. Mi volna akkor a valóság? A koreszmék kisszerű, de logikus következményeit élő londoni szín? Csakhogy a haláltánc allegóriája, amellyel véget ér, valahogy ezt is kiemeli a történelmi jelenetek lineáris sorából. Mennyivel érthetőbb volna a folytatás, a falanszter és az eszkimók (az ember redukálása a mérhetőre, majd pedig a mérték redukciója a biológiai szükségletekre), ha a londoni színt is még Kepler álmának tulajdonítanánk, és csak ez után ébredne ismét Prágában a rideg valóra, amely mit sem veszített tizenhatodik századi vonásaiból, amíg ő álmodott. Hiszen a prágai szín korában lép fel először nyíltan együtt az európai újkor három fő mozgatója: az életidegen Tudomány és a számító Kéjvágy – a korrupt Hatalom udvarában.

Talán soha nem is hagytuk el ezt a rideg, erőszakos, mohó és önmagával a végsőkéig meghasonlott világot.

A SZAVAK ÉRTELME

A tizenkilencedik század kultuszának tárgyai ezzel szemben a következők voltak:

– A szív joga. Az egyéni választás szabadsága, értvén ezen mindenekelőtt a szerelmi társ megválasztásának szabadságát – az odaadás szabadságát.

– Az ész törvénye. Az igaz tudás ismérveinek levezetése az észmegismerés kizárólag önmagára alapozott, egyetemes és szükségszerű törvényszerűségeiből. És ami ebből egyenesen következik: minden ember elvi egyenlősége az ész törvényszéke előtt, amely ügyekben ítélni ezentúl egyedül illetékes.

– A történetiség elve. Ebből nemcsak a fejlődés irányának és „lényegének” szükségszerűsége következik, hanem egyszersmind a történelmi közösség feltételein elsődlegessége is az egyénnel szemben, legyen az a nemzet, az osztály, a kultúra vagy maga az emberiség, attól függően, hogy a Történelem Szelleme a vélekedő szerint épp melyikben ölt testet.

Az alapelvek kibékíthetetlen ellentmondását észlelték már az egykorúak is, akik különféle rendszereket eszeltek ki annak feloldására. Nem is az ellentmondások ténye bizonyult végzetesnek, hanem a rendszeralkotás meg-megújuló kísérlete; még inkább az a törekvés, hogy – a gondolkodás egyetemességének ígézetében, lásd második alapelv – a teoretikus természetű próbálkozásokat átvigyük a gyakorlat terére.

Kant arról igyekezett meggyőzni kortársait, hogy az egyéni akarat, ha szabad, csak az általános törvényt akaratja. (Ez ugyan nem igaz, de lövetni ettől függetlenül se kellett volna, és erről nem Kant tehet.) Hegel a történelem ésszerűségéről és az ész történetiségéről. (Meg is éljeneztek a kivégzőosztagot.) Marx, valamint a pragmatikus arról, hogy a szabadságot a történelem termeli: az ember egyre tökéletesebb fegyvereket alkot a szükségszerűség legyőzésére, azaz szükségletei kielégítésére, azaz szabadsága „növelésére”. (Ez dupla csúsztatás, de mindegy; végül úgyis mindig lövetnek.)

Az ellentmondások „feloldása” a gyakorlatban mindig a három alapelv valamelyikének – vagy mindegyikének – erőszakos elnyomását jelentette. A szív joga és az ész törvénye közti közvetítés követelménye például az egyéni vá-

lasztás lehetséges tárgyainak általános összemérhetőségét tette kívánatossá. Az átszámítás alapja, jobb híján, az egyes javak alkalmassága lett, hogy „bárki” élvezhesse őket (a közönséges lett az érték); mértékegységül pedig a kereslet: az élvezet nyilvános ígéretével gerjesztett várokozás nagysága kínálkozott (a prostitúció).

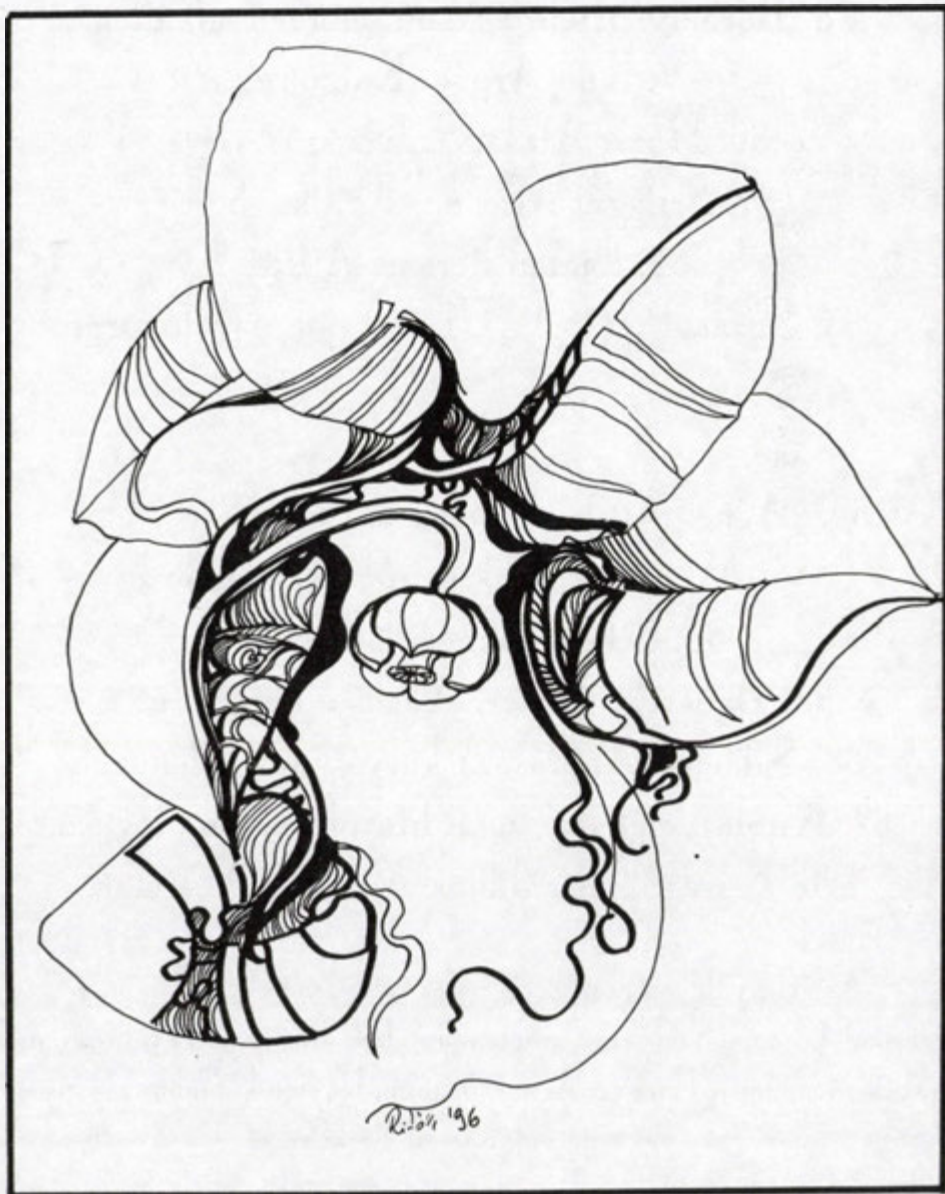
Ezzel együtt járt a szabadság szubjektumának, azaz a tudatos személyiségnek visszavezetése a kéjvágy és halálfelelem végső soron irracionális, megoszthatatlan élményének szubjektumára. A személyközi érintkezésben ekkor a hangsúlyt át kellett helyezni a célok értékeléséről az eszközök értékesítésére. S miután az egyén k...etlen felelősséggel ezután már csak a saját jólétéért tartozott, a közösség szempontjából célszerű együttműködés fenntartásának felelősségét át kellett hogy vegye a kommunikációs rendszerek automatikus önszabályozása. Így lett az ember tudatlan és a tudás embertelen. A választás szabad, ámde a szív üres.

A technológiai – vagy ha úgy tetszik, funkcionális – ésszerűség uralmával az ipari tömegtermékek merőben új korszaka kezdődött, csak hogy a fordulat mibenléte an-

nak idején és lényegében azóta is kimondatlan maradt, és a működés igazolására a múlt századi – felvilágosult, romantikus, liberális – fogalomkészletet vették továbbra is igénybe. A bűvészinas abban a hiszemben kotyvasztott tovább, hogy ő a fausti ember.

Végül a kritikai gondolkodás ízekre szedte saját tulajdon alapjait, és összerakni nem tudta többé. A történelmet az ész ítélőszéke elé citálta, de a tárgyalás elmaradt: a bírák azóta se tudnak megállapodni, milyen alapon ítélkezzenek. Oda lyukadtak ki, hogy az ítélet igazsága a nyelvhasználat választott szabályaitól függ, a szabályok megválasztása a beszélők élettörténetébe ágyazódik, történeteik értelméről azonban csak akkor folytathatnának párbeszédet a megegyezés reményében, ha előzetesen egyetértésre jutottak volna a hiteles elbeszélés szabályairól. A tudás kígyója a saját farkába harap. Marása halálos.

Ezzel a tizenkilencedik század története is véget ér – vagy elmondhatatlanná válik. De hogy is lehetnének ismét tizenkilencedik századiak (a tizenkilencedik század fogalmai szerint), ha mindvégig azok maradtunk?

JAK-FÜZETEK

A '80-as, '90-es évek új magyar irodalmának legfontosabb könyvsorozata 1995-től a JAK és a Balassi Kiadó közös kiadásában, Keresztury Tibor és Kőrösi Zoltán szerkesztésében a 75 megjelent kötet legjobb hagyományainak szellemében, igazi meglepetéseket kínálva jelenik meg.

1995

- 76. Bartis Attila: A séta
- 77. Zeke Gyula: Idősb hölgy három ujja vállamon
- 78. Borbély Szilárd: Mint minden alkalom.
- 79. Kun Árpád: Esőkönyv
- 80. Hazai Attila: Szilvia szüzessége
- 81. Szilágyi Márton: Kritikai bereg
- 82. Faragó Ferenc: A flox
- 83. Szirák Péter: Az Úr nem tud szaxofonozni

1996

- 84. Ménes Attila: Nyugati utcai rémtörténetek
- 85. M. Nagy Miklós: Nikkelszamovár
- 86. Schein Gábor: Elhangolás
- 87. Babarczy Eszter: A ház, a kert, az utca
- 88. Salamon András: A kutyák nem felejtene
- 89. Kitolási szakasz (fiatal filozófusok antológiája)
- 90. Kurdy Fehér János: Valóság Museion

Az évi nyolc tervezett kötet páros megjelenésének időpontjai (február, Ünnepi Könyvhét, szeptember, Téli könyvvásár) változatlanok, tervezője továbbra is Eperjesi Ágnes, biztosan kaphatók a jobb magyarországi és erdélyi könyvesboltokban.

A könyvbemutatók időpontjai a napi- és hetilapokban lesznek olvashatók.

